

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OZAN EREN ÜÇGÜL

Bozkırın Beyleri

Cengiz Soylu Devletlerde
Kabile Reisleri

Bozkırın Beyleri

OZAN EREN ÜÇGÜL

Bozkırın Beyleri

Cengiz Soylu Devletlerde
Kabile Reisleri

KARAKUM

Söğüt kütüphanesi

BOZKIRIN BEYLERİ

Cengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri

Ozan Eren Üçgöl

Editör

Emine Asuhan Aksakal

Yayına Hazırlayan

Haydar Barış Aybakır

Mizanpaj

Alper Şenadam

Kapak Tasarımı

Mehmet Tekeli

Son Okuma

Aslıhan Aksakal

Karakum Yayınevi

Tüm hakları saklıdır.

Sertifika Nu: 50085

Bu kitabın tamamı veya belli bir bölümü 4856 sayılı Yasa'nın hükümlerine göre kitabı yayınlayan yayınevinin yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, basılamaz, depolanamaz.

Karakum Yayınevi

Araştırma & İnceleme - Tarih

1. Baskı Nisan - 2021

Baskı

Ayrıntı Basımevi

İvedik Organize Sanayi Bölgesi 28. Cad. 2284 Sok. Nu: 105 / A

Ostim Yenimahalle/Ankara

Tel: 0312 394 55 90 - 91

ayrintitasarim@gmail.com

Sertifika Nu: 49599

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI

ISBN: 978-605-2290-56-9

Karakum Yayınevi

Kent Koop Mahallesi 1864. Cadde Yeşimcan Sitesi A1 Blok 17/B

Yenimahalle/Ankara

Yayın Nu: 49

Ozan Eren Üçgöl

16 Temmuz 1993 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaokulu Hüseyin Avni Kurşun İlköğretim Okulunda tamamladı. Kurtuluş Lisesinde lise eğitimini bitirdikten sonra 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümüne girdi, 2016 yılında buradan mezun oldu. 2016 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Genel Türk Tarihi programından Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri isimli teziyle mezun oldu. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Ortaçağ Tarihi programında doktora eğitimine devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
GİRİŞ	11

I. BÖLÜM

BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU VE ÇAĞATAY HANLIĞI'NDA KABİLE REİSLERİ

Büyük Moğol İmparatorluğu'nda Kabile Reisleri

1. Cengiz Han Öncesi Moğol Kabilelerine Genel Bir Bakış	23
2. Cengiz Han ve Kabile Reisleri	26
Çağatay Hanlığı'nda Kabile Reisleri	36

II. BÖLÜM

İLHANLILARDA KABİLE REİSLERİ

İlhanlı Yönetimi Öncesi: Noyanlar Dönemi	43
İlhanlı Yönetiminde Kabile Reisleri	55
1. Emîr Togaçar, Emîr Baltu ve Emîr Sülemiş	58
2. Emîr Çoban	66
3. Demirtaş Noyan	77

III. BÖLÜM

ALTIN ORDA HANLIĞI'NDA KABİLE REİSLERİ

Emîr Nogay	88
1. Emîr Nogay'ın Balkan Siyaseti	94
Mamay Mirza	101
Edigey Mirza	106
SONUÇ YERİNE	113
BİBLİYOGRAFYA	119

ÖN SÖZ

Ateşli silahların seri üretime geçirilip savaş meydanlarında yaygın olarak kullanımına kadar bozkır imparatorlukları dünya siyasetinde ve askeriyesinde söz sahibi olan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda hafif zırh, ufak ama menzili yüksek kompozit yaylar, küçük ve dayanıklı Asya tipi atlar ve her şeyden önemlisi bunları kullanacak bozkırlı insanlar en önemli rolü oynuyordu. Bu insanlar zor coğrafyalarda, zor iklimlerde ve zor şartlarda yetiştiğinden savaş için epey uygun bireylerdi. Onların mensubu olduğu kabileler ve bu kabileleri yöneten ulus beyleri ise hem sosyo-ekonomik hem de askerî-siyasi anlamda Avrasya coğrafyasında ciddi anlamda söz sahibi olmuşlardı. Diğer bir deyişle M.S. 400 ve M.S. 1400 yılları arasında, yani Attila'nın Avrupa'da bir korku unsuru olduğu dönemden "Bozkırların Son Fatihi" olarak anılan Timur'un öldüğü yıllara kadar olan dönemde göçebeler Avrasya coğrafyasının bir numaralı unsuruydu. Bahsettiğimiz tarih içerisinde göçebelerden doğrudan ya da dolaylı olarak hemen hemen bütün yerleşikler etkilendi.

Göçebe-yerleşik ilişkilerinin yanında göçebelerin kendi iç dünyaları ve toplum içindeki ilişkileri de göçebe dünyası için çok önemli bir olgudur. Zira göçebeler, yerleşiklerle yılın belirli zamanlarında ilişki içinde olsa da iç dinamiklerle yani diğer göçebelerle de kaçınılmaz olarak temas etmek durumundaydı. Bu ilişkiyi belirleyen unsur kabilenin çevre coğrafya içindeki ağırlığı ve kabile reisiydi. Komşu kabileler genellikle birbirleriyle savaş hâlindeydi. Problemin büyük parçasını otlak

sorunları oluşturunuyordu. Odak noktamız olan Moğol kabileleri de bu durumun dışında değildi. Moğol kabilelerini bu noktada Cengiz öncesi ve Cengiz sonrası olarak iki şekilde değerlendirebiliriz. Merkezî bir teşkilatlanmanın olmadığı XII. yüzyıl Moğolistan'ında kabilelerin birbirleriyle ilişkileri çok daha hareketliydi ve bu münasebetler diğer kabilelerle savaş dinamiği üzerine kuruluydu.

1206 tarihinde han ilan edilen Cengiz Han, mevcut kabile sisteminde birtakım değişiklikler yaptı. Ardından Büyük Moğol İmparatorluğu çok kısa bir süre içinde dünyanın büyük bir kısmını ele geçirdi. Bu başarının arkasında Cengiz, Batu, Hülâgû gibi büyük hakanlar olduğu gibi devleti oluşturan kabileler ve bu kabileleri yöneten kabile reisleri de vardı. Bu kabileler devletin tüm ekonomik, siyasi ve askerî faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamıştır. Devlet mekanizmasının işleminin sağlanmasında rolleri olmasına rağmen Türk-Moğol kabileleri, kabilecilik anlayışlarını da terk etmemiş ve ilk fırsatta kendilerinin ana çarkını oluşturdıkları bu mekanizmayı ele geçirmek için harekete geçmekten de geri durmamışlardır.

Türkiye'de son dönemde Moğol tarihine dair yazılan eserlerin sayısı artsa da üç ulusu da kapsayacak şekilde kabile reislerini konu eden bir çalışma yapılmamıştır. Elinizdeki bu mütevazı kitap, aslında 2019 yılında tamamlanan 'Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri' isimli yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Kitap farklı coğrafyalarda yaşayan üç ulustaki kabile reislerinin devlete aykırı faaliyetlerini ele almaktadır. Türk-Moğol kabilelerinin bozkır imparatorlukları içerisinde ne denli önemli bir unsur olduğunu göstermeyi amaçlayan bu çalışmanın Moğol tarihi literatürüne ufak da olsa bir katkı yapacağını ümit ediyorum.

Hayatım boyunca desteklerini hiç esirgemeyen, aldığım her kararın arkasında duran aileme minnetarım. Çalışmanın kaleme alındığı süreçte en yakınımnda bulunan ve bu sürecin en yakın

takipçilerinden olan Melis Özge Gayretli'ye teşekkür ederim. Eser kaleme alınırken beni destekleyen, yardımcı olan Ayşegöl Bardakçı, Erdal Eren Halis ve Ceren Çetin'e; eserin yayım sürecinde fikir alışverişinde bulunduğum dostlarım Efe Çulha ve A. Emre Yüncüoğlu'na teşekkür ederim. Çalışmanın her safhasında ilgisini göstermekten kaçınmayan değerli büyüğüm ve hocam Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu'na şükranlarımı sunarım. Eserin basım sürecinde bir ağabey gibi yaklaşan, beni cesaretlendiren Haydar Barış Aybakır'a desteklerinden ötürü teşekkür borçluyum.

Ozan Eren Üçgöl

GİRİŞ

Moğol Kabilelerine Genel Bir Bakış

XII. yüzyıl Moğolistan'ı artık büyük oranda Türk göçerlerin terk ettiği bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu devirde Moğol kabileleri "Orman Kabileleri" ve "Göçebe-Çoban Kabileleri" olarak kabaca ikiye ayrılabilir. Orman Moğolları Baykal Gölü kıyıları ve Yenisey Nehri civarında yaşıyorlardı. Bunlar daha çok avcılık, balıkçılık ve özellikle geyik yetiştiriciliği ile geçiniyorlardı¹. Bu orman halklarından birisi Merkitler idi. Merkitler Selenge Nehri'nin aşağı kısımlarında yaşamakla birlikte, Cengiz Han'ın babası Yesügey, eşi Höelün'ü Merkit reisinden kaçırmıştı. Yine Merkitler uzun süre Cengiz Han ve ailesine karşı muhalif bir tavır takınmış ve Cengiz ile epey uğraşmışlardır. 1205 yılında Sübedey Merkit liderlerini Deşt-i Kıpçak'ta yakalamış ve ortadan kaldırmıştır². Böylelikle Merkitler artık tam manasıyla Cengiz'in hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. Gizli Tarih Cuci'nin orman halklarına yaptığı seferden bahsederken orman halkları içine büyük kabilelerden Oyrat, küçük kabilelerden ise Buriyat, Barhun, Habhanas, Hanghas ve Tubaları dahil eder³.

Diğer Moğol kabileleri ise iktisadî açıdan göçebe-çoban kabileleri olarak tanımlanabilir. Bunların temel geçim kaynağı hayvancılık ve avcılık idi. Koyun ve at en önemli maddî kaynak

1 Yakovleviç Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 57.

2 *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 276.

3 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160.

sağlayan hayvanlar arasındadır. XII. yüzyıl Moğolları ‘küriyen’ denilen kalabalık aileler şeklinde ya da ‘ayıl’ denilen birkaç ailenin bir araya gelmesiyle göç ediyorlardı. Ayıl, yani az aile ile göç eden grup kalabalık sürüleri olan ailelerdi. Dolayısıyla bunların otlak ihtiyacı en üst seviyeydi. Bu aileler bu sebeple daha az kişiyle birlikte göç ederek otlaklarını daha az aileyle paylaşıyorlardı⁴. Ayıl tarzını kullanan ailelerin daha fazla hayvana sahip olmaları onların ekonomik olarak daha zengin olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte göçebelerin hareketlerini de yine hayvan sayıları belirliyordu. Göçebelerin birincil kaygısı hayvanları için yeterli otlak bularak daha rahat bir yaylak ya da kışlak hayatı geçirmek olduğu buradan hareketle görülebilmektedir. Cengiz Han öncesi göçebe kabileler üzerindeki devlet etkisi pek de belirli değildi. Bu yüzden bozkır ikliminin görüldüğü yerlerde yaşayan kabileler hemen hemen aynı şekilde teşkilatlanıyordu. Zira onların yapısını belirleyen bir üst siyasi yapı değil doğrudan doğruya coğrafyaydı. Aynı iklim koşullarına maruz kalan farklı göçebe grupları aynı teşkilat yapısına sahipti.

Kabileler avcılık ve hayvancılık ile geçiniyorlardı ancak av bölgeleri ve göç güzergâhları da belirsiz ve rastgele gidilen yerler değildi. Anlaşıldığı kadarıyla kabilelerin büyüklükleri ve kabile reislerinin gücüne göre önceden belirleniyordu. Bununla birlikte Cengiz Han sonrasında Moğol kabileleri avcılık özelliklerini kaybettiler ve çoban-göçebe hâline dönüştüler. Avcılık artık Moğol kabilelerinde bir eğlenceye evrilmişti⁵.

Cengiz Han’ın kabileler üzerindeki en büyük etkisi onları teşkilatlandırmasının yanında siyasallaştırmasıdır. Artık kabileler ve kabile reisleri devlet nezdinde bir ağırlığı ve önemi olan yapıya dönüştüler. Daha önce en büyük problemi kısıtlı bir bölgedeki ufak otlaklar için küçük çaplı savaşlar yapmak olan kabile reisleri, Avrasya coğrafyasındaki fetih fırtınası içinde yönetimde doğrudan söz sahibi oldular. Ancak Kubilay Han’ın

4 Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, s. 62.

5 Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, s. 70.

ölümüyle Moğol kabileleri tekrar eski devirlerdeki gibi kabile savaşları, yağma ve çapulculuk yapmaya başladılar. Cengiz döneminde epey önem verilen posta teşkilatı ve ticaret yollarının güvenliği gibi meseleler unutuldu ve teşkilatlanmada büyük bir bozulma meydana geldi⁶. Bu durum bize kabileler üzerindeki devlet müdahalesinin önemini göstermektedir. Kabileler, üzerlerinde bir yönetim erkinin olmadığı dönemlerde daha yalıtılmış bir karaktere bürünüyorlardı. Uluslararası ticaret ve dış dünya ile bağlantı kesiliyor, çevredeki birkaç kabileyle sınırlanmış yağma ve çapulculuk dünyasında faaliyet gösteriyorlardı. Bu olay daha sonra göreceğimiz üzere Altın Orda ve İlhanlılarda merkezî otoritenin zayıflaması üzerine kabile reislerinin ve kabilelerin hızla devleti ele geçirip kendi yönetimlerine almalarının ve devletin karakterinin hızla nasıl değiştiğini göstermesi açısından önemlidir. Örneğin Emîr Çoban devlet üzerinde baskın olduğu dönemde, İran coğrafyasında uzun yıllardır süregelen ve İlhanlıların da kullandığı bürokrasi geleneğini bozmuş ve bütün valilikler ile kritik üst düzey memurluklara kendi kabilesinden olan kişileri yerleştirmiştir.

Ardıl devletlerde de durum bundan farklı şekilde ilerlemiş değildi. Cengiz Han sağlığında çocuklarından Cuci'ye 9000 kişi ve Deşt-i Kıpçak topraklarını, Çağatay'a ise 8000 kişinin yanında Nayman ve Türkistan topraklarını vererek Altın Orda ve Çağatay Hanlığı'nın temellerini atmıştı⁷. Cuci'ye verilen dört kabile arasında Seycutlar, Kinhitler, Huşinler ve Kıyatlar vardı⁸. Bunlarla birlikte yine Kongiratlar, Mangıtlar ve Şirinler gibi önemli kabileler de Altın Orda coğrafyasında en önemli kabileler olarak karşımıza çıkmaktadırlar⁹. Bu kabilelerden Kıyatlar ve Mangıtlar Altın Orda tarihinde birinci derecede

6 Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, s. 189.

7 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 162.

8 Hayrunnisa Alan, "Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, Sayı 54, İstanbul, 2012, s. 10.

9 Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasî Roller ve Ehemmiyetleri", *Makaleler*, Yay. Haz.: E. Semih Yalçın ve Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s.31.

rol oynayarak hanlığın kaderine doğrudan etki etmişlerdir. Kıyatlar sadece Altın Orda'da değil Büyük Moğol İmparatorluğu içinde de epey büyük bir yere sahip olmuştur. Moğol efsanelerinde Kıyatlar Alan Koa'nın soyuna dayandığı için özel bir yere sahipti. Yesügey Bahadır ve oğlu Cengiz Han'ın kabilesi "Kıyat-Borçigin" olarak adlandırılırken, Yesügey'in kardeşi Mungdu'nun soyundan gelenler sadece "Kıyat" olarak adlandırılmıştır¹⁰. Cengiz Han'ın başarısından sonra kabileler 'Kıyat olanlar ve olmayanlar' şeklinde ikiye ayrılmaya başlamıştır¹¹. Kıyatlar Altın Orda bürokrasisine Kıyat Astay gibi devlet yönetiminde önemli roller oynamış çok sayıda bey kazandırmıştır. Deşt-i Kıpçak'ın fethi sırasında Cuci ve Batu Han'ın yanında bulunan bu boyun en önemli lideri ise ileride ele alacağımız Mamay'dır.

Kıyatlar gibi Altın Orda'nın dayandığı diğer büyük kabile ise Mangıtlar idi. Mangıtlar Camuka'nın yönetimi altında Tayciutlar ile birlikte yaşıyorlardı fakat ondan ayrılarak Cengiz Han tarafına geçmişlerdir¹². Savaşçılık özellikleriyle dikkat çeken Mangıtlar, Cengiz Han döneminde orduda en önde görev yapan gruplardan olmuştur. Hatta Ong Han-Camuka ittifakına karşı yapılan savaşta Mangıt lideri Huyildar, kendi isteği ile Cengiz'in ordusunun öncüsü olmayı istemiş ve savaşta yaralanıp bir süre sonra da ölmüştür¹³. Cuci ile birlikte Deşt-i Kıpçak'a gelen Mangıtlar, buradaki diğer küçük Türk-Moğol kabilelerini de kendi içlerine alarak gittikçe büyümüş, bir süre sonra İslâmlaşmıştır¹⁴. Mangıtlar da Altın Orda tarihinde ve Altın Orda'dan sonra da Batı Türkistan Hanlıklarında önemli rol oynayan kabilelerden birisiydi. Emîr Nogay'ın 40 yıllık, Emîr

10 Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 56, s. 149.

11 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s.222.

12 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 62.

13 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 95-96.

14 Hayrunnisa Akbıyık, "Mangıtlar", *DİA*, c. XXVII Ankara, 2003, s. 570.

Edigey'in 25 yıllık yönetimleri Mangıtların çok uzun yıllar boyunca Altın Orda iktidarında söz sahibi olmasını sağladı.

Altın Orda'nın dağılmasından sonra da Mangıt kabilesi Deşt-i Kıpçak'ta önemini korumaya devam etti. Bölgede kurulan tüm hanlıkların içinde Mangıtlar bir şekilde var oldular ve yönetim mekanizması içinde kendilerine yer buldular. Nogay ulusunun oluşumunda da Mangıtlar önemli roller oynamışlardır. Nogay ulusunun yönetim ve askerî kadrosunun ileri gelenlerinin tamamı Mangıt kabilesinden olmakla birlikte, yönetim tabakasını Kıpçak Türkleri oluşturunuyordu¹⁵. Bu da Mangıtların sadece siyasi ve askerî alanda değil sosyal konularda da Deşt-i Kıpçak için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Mangıtlar diğer yerel unsurlarla birleşerek yeni uluslar meydana getirmişlerdir.

Cengiz Han'ın teşkilatlandığı bir başka devlet ise, ikinci oğlu Çağatay'a Türkistan coğrafyasını ve daha önce de belirtildiği gibi 8000 kişilik birliğin tahsis edilmesiyle kurulmuş olan Çağataylılardır. Timur öncesi Çağataylı ulusunun iç dinamikleri çözümlmek pek mümkün görünmüyor. Çağatay Han ile Türkistan'a gelen bazı Moğol kabileleri belli olsa da (Barlaslar, Sulduslar, Celayirler vd.) ulus emîrliği konusunda hangisinin ön planda olduğu konusu muallâktır. Türkistan'da merkezden atanan bir valinin olması ulus emîrliği makamını etkilemiş olabilir. Bu valiye Çağatay hanları dahi müdahale edemiyorlardı.

Ulus içinde Celayir, Barlas ya da Karaunas (ya da Karavanas) beylerinin önemli derecede etkili olması mümkün görünüyor. Bunlardan Celayirler ve Barlaslar daha eski dönemden itibaren, Karaunaslar ise özellikle son dönemde hanlık üzerinde tasarruf hakkına sahipti. Celayirli Bayezid, Karaunaslı Emîr Kazgan, Barlaslı Timur, bu aşiretlerin Çağataylı son devirlerde çıkarttığı önemli liderlerdir.

Çağatay ulusunun yapısının aydınlatılamamasında iç içe geçmiş iki neden vardır. Bunlardan ilki kaynakların yetersizliğidir. Zira yukarıda zikrettiğimiz Emîr Kazagan'ın faaliyetleri Timurlu devri tarihçilerinden Yezdi'nin Zafername'sinde anlatılmaktadır. Eser Çağataylıların son dönemini ve Emîr Timur'un faaliyetlerini ele almasına rağmen, yine de Kazagan'ın bazı faaliyetleri hakkında bilgi verilmemiş, örneğin Kazagan'ın ölümünden önceki sekiz yıllık faaliyetlerinden hiç bahsedilmemiştir. Bu eserin Çağatay Han'ın ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra yazıldığı dikkate alınırsa erken dönem Çağatay coğrafyası ve Moğol kabilelerinin erken dönem Çağatay ülkesindeki faaliyetleri hakkında kaynak yetersizliği ortaya çıkmış oluyor. Kaynakların suskunluğuna ek olarak Türkistan bozkırlarının boş olmaması ikinci sebebi oluşturmaktadır. Burada Türk göçerler yüzyıllardır yaşıyordu. Dolayısıyla yine erken dönem için bahsedecek olursak Türk-Moğol kabileleri arasında ne tarz kültür alışverişi olduğu hususu ve birbiriyle kaynaşan kabileler erken Çağataylı dönemi için karanlıktır. Bu iki husus modern araştırmacılara içinden çıkılmaz sorular bırakmaktadır.

Sonuç olarak elimizdeki veriler Timur'un zuhurundan hemen öncesine aittir. Bu devirde ise Çağatay ulusunda önümüze Barlaslar ile Karaunasların faaliyetleri çıkmaktadır. Tabii ki bunlara ek olarak Celayir ve Suldus kabileleri de hanlık içindeki yerlerini korumaktaydı. Hatta Suldusların Çağatay ulusu içinde iki ayrı parçaya ayrıldığı görülmektedir. Bayan Suldus ve Olcay Buga Suldus, iki farklı bölgede kabile reisi olarak kabilelerinin başındaydı. Celayirli Bayezid, Çağatay Hanlığı'nın son döneminde karışıklıklar sırasında siyasi olaylara karışmıştır. Bunların haricinde Yesuriler ve Apardiler de Çağatay ulusunu oluşturan kabilelerdi. Bu kabileler Arlatlar ve Karaunaslar sonradan Çağatay ulusuna katılmışlardır¹⁶. Barlas kabilesi ise Gizli Tarih'te Barulas ismiyle bir Moğol kabilesi olarak

16 Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 59.

zikredilmiştir¹⁷. Yine Celayirler ve Sulduslar da Gizli Tarih'te geçen kabilelerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Çağatay'a 8000 Nayman'ın verilmiş olmasını göz önünde bulundurarak Çağataylıların temel olarak Celayir, Suldus, Nayman ve Barlas kabilelerine dayandığını söyleyebiliriz. Ancak bu kabilelerin Türkistan coğrafyasına geldikten yaklaşık bir asır sonra hızla Türkleştiğini ve Türkçe konuşan kabileler hâline gelmiş olduklarını da vurgulamalıyız.

Çağataylılarda dikkat çeken uluslardan birisi de Karaunaslar idi. Karaunaslar Hindistan-Afganistan sınırında bekleyen kalabalık askerlerin oluşturduğu bir topluluktu. Bu nedenle birden fazla ama ismi belli olmayan kabilelerden oluşmuştur. Bunlar farklı zamanlarda İlhanlı-Çağataylı-Cuci taraftarı olmuş, tümenler zaman zaman taraf değiştirmiş, sonunda da tamamen Çağatay coğrafyasında etkili olmuşlardır. Timur'un zuhuruyla birlikte Karaunaslar da Timur'un ordusuna katıldılar. Bu süreçte onların hala Moğolca konuşması dikkat çekicidir¹⁸. Onlar çok farklı boyların bir araya gelerek oluşturduğu bir konfederasyon şeklindeydi. Karaunasların farklı kabilelere mensup yöneticiler tarafından yönetildiğine dair elimizde bazı bilgiler mevcuttur. Örneğin Tarmaşirin zamanında Barolday Karaunas liderliği yaparken, daha sonra Karaunas liderliğini Kazagan almıştır. Bu iki kabile reisinin arasında herhangi bir akrabalık bağının bulunmaması, Karaunas liderliğinin herhangi bir kabileye bağlı olmadığını, liderliği güçlü olanın ele geçirdiğini göstermektedir.

İlhanlıların durumu Çağataylılardan ve Altın Orda'da olduğundan farklılık göstermektedir. Çağatay Hanlığı ve Altın Orda doğrudan doğruya Cengiz Han'ın direktifleriyle kurulmuş devletlerdi. Bunların kuruluş aşamalarında hangi kabilelerin ve hangi binbaşılardan kuruculara (Cuci Han ve Çağatay Han) verileceği Gizli Tarih'te yazmaktadır. Ancak İlhanlı Devleti Cengiz'in

17 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 14 ve 55.

18 Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia And The Mongol Empire*, New York, 2004, s. 447-448; Manz, *Timurlenk*, s. 286.

kurduğu bir devlet değildi. İlhanlıların kuruluşunun temeli Sünit boyundan Curmagun Noyan'ın, Celaleddin Harezşah'ın yakalanması için Batı Asya'ya gönderilmesine dayanmaktadır. Hülâgû Han'ın Moğolistan'a gönderilmesi ile birlikte, kendisine tâbi askerleri ve ailelerini alan Baycu Anadolu'ya yerleşmeye başladı. Bugün dahi Anadolu'da Tatar ya da Tatarcık ismiyle köy, kasaba ve beldeler varlığını sürdürmektedir. Hem Baycu hem de Curmagun'un hareketlerinin Çağataylı ve Altın Orda'dan farklı olduğunu belirtmiştik. Bunların hareketlerine askerî karakter daha ağır basmaktadır. Bu nedenle bu iki noyanın ordusundaki kabilelerin nüfusunun sayısı belli değildir. Ordular karışık Türk-Moğol kabilelerinden oluşmuştur. İlhanlıların kuruluşunda ve gelişmesinde rol oynayan en büyük iki boy Sulduslar ve Celayirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki boy da İlhanlı tarihi boyunca devlet içinde önemli bir konumda olmuş, kabile liderleri ya da kabileye mensup kişiler üst düzey görevler almışlardır.

Celayir boyu 11 oymaktan oluşan büyük bir kabile olarak karşımıza çıkmaktadır. Celayirli Cengiz Han ve sülalesi ile akrabalık ilişkilerini daimi olarak korumuşlardır. Bununla birlikte Cengiz Han'ın önemli kumandanlarından olan Mukali, Celayir boyuna mensuptu¹⁹. Yine Celayir boyuna mensup Baltu, Anadolu'da büyük bir isyan çıkartmış ve İlhanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Celayir boyu İlhanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde önemli rol oynayan boylardan birisidir. İlhanlıların yıkılışının ardından da bir süre bağımsız bir siyasi oluşum olarak varlığını sürdürmüştür. Bu süreç içinde "kabile-devlet" şeklinde bir teşkilatlanmaya sahiplerdi²⁰. Celayirli kalabalık olması nedeniyle Moğol şube devletlerinin tamamında tebaa olarak bulunmuşlardır. Bu sebepten ötürü Çin'de Çinlileşirken, İlhanlı sınırları içinde bulunan Celayirli hızlı bir şekilde Türkleşmişlerdir²¹.

19 Muzaffer Ürekli, "Celayirler", *DİA*, VII. Cilt, s. 264.

20 Celayir devlet tarihinin incelemesi için bkz. Bülent Yılmaz, *Celayirli: Kabile-Devlet*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2002.

21 Ürekli, "Celayirli", s. 264.

İlhanlı Devleti içinde etkili olan bir diğer boy Sulduslardı. Cengiz Han'ın gençlik dönemlerinden itibaren onu destekleyen boylardan birisi olmuşlardı. Hülâgû Han ile birlikte Batı Asya'ya gelen Sulduslar, Celayirler ile birlikte İlhanlıların dayandığı iki büyük unsurdan diğeridir. Gazan Han devrinden itibaren Emîr Çoban ile birlikte devlet üzerinde ağırlığını artıran Sulduslar, Ebu Sa'id devrinde tamamen devleti ele geçiren kabile olmuştur. Celayir ve Suldus kabileleri dışında Hülâgû ile birlikte İran'a gelen diğer kabileler Naymanlar, Kerayitler, Curmagun Noyan'ın da kabilesi olan Sünitler, Baycu Noyan'ın mensubu olduğu Bisutlar, Oyratlar, Sübedey ve Celme'nin kabilesi olan Uryankutlar; az sayıda olmak üzere Arulatlar, Kongiratlılardır²².

Her bir kabile reisinin kendisine has bir yeteneği vardı. Bu yetenekleri onların farklı unvanlar almasını sağlamıştır. Kahraman anlamında bagatur, bilge anlamında seçen, iyi nişancılara mergen, pehlivanlara ise böke (ya da büke) deniyordu²³. Örneğin Cengiz'in babası Yesügey, cesaret ve savaşçılığından ötürü bagatur unvanını kullanırken, Cengiz'in kayınpederi ise Kongirat kabilesinden Dei-seçen idi. Ancak Moğolistan toprakları dışına çıkıldıktan sonra bu unvanların kullanımında azalma olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte Türk-Moğol İmparatorluğu öncesi kabile reislerinin statüleri orman halklarında ve çobanlarda farklılık arz ediyordu. Avcı-çoban yani bozkırlı kabilelerde liderin konumu ve önemi, orman halklarına göre çok daha fazlaydı. Orman halklarında ise kabile reislerinin gücü, şamanların gücüne nazaran çok daha azdı²⁴. Bozkırda yaşayan kabilelerin diğer kabilelerle çok daha hareketli ilişkilerinin olması, devamlı olarak otlak arayışı ve savaşların yaşanması kabile reislerini daha fazla öne

22 Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 375-379.

23 Kenan Temel, *Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2015, s. 141.

24 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s.227.

çıkartmış olmalıdır. Kabile reisliği makamının yanında bozkır aristokrasisi içerisinde nökerlik kavramı da mevcuttu. Bunlar uşak ya da hizmetçi değildi. Askerî birliklerden bağımsız ve hana ya da noyana bağlıydı²⁵. Cengiz'in yanında bulunan bahadırları, nökerleri (Celme, Sübedey vd.) de doğrudan Cengiz Han'a bağlıydı. Bunlar hem danışmanlık hem de hana dostluk yapıyorlardı. Bu yönüyle onlar kabile reisi değil, ayrı birer sınıf olarak kabile yaşamının içinde yerlerini almıştı²⁶. Bu durumda nökerler doğrudan lidere bağlı, herhangi bir askerî birliğe bağlı olma şartı olmayan, başbuğun silah arkadaşı konumundaydı. Ancak herhangi bir birliğe bağlı olmaması, nökerlerin komutanlık yapmasına engel bir durum gibi gözüküyor aksine nökerlerin de komutanlık yapabilme imkanı bulunuyordu.

Yapılan Çalışmalara Dair

Büyük Moğol İmparatorluğu, bitişik sınırlara sahip gelmiş geçmiş en büyük kara imparatorluğu olma özelliğini bugün dahi elinde tutmaktadır. Bu durum yalnızca Türk ve Moğol tarihini değil dünya tarihini de derinden etkilemiş, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda birçok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ve dünyada birçok araştırmacının dikkatini celp etmiş, konuyla ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak kabile reisleri ve devlet içindeki ağırlıkları ile ilgili üç ulusu da kapsayan bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte kabile reislerini ayrı ayrı ele alan birkaç çalışma mevcuttur.

Örneğin Hayrunnisa Alan ve Derya Derin Paşaoğlu'nun yaptığı çalışmalar doğrudan Altın Orda coğrafyasındaki karaçibeyleri ve devletle olan ilişkilerini ele almaktadır. Hayrunnisa Alan makalesinde²⁷ bozkır kökenli kabilelerde liderlik algısı ve bunun Cengiz Han üzerindeki yansımalarını ele aldıktan

25 Temel, *Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı*, s. 142.

26 Ganbat Lkhundev, *XII-XV. Yüzyıllar Arasında Türk-Moğol Halklarının Sosyo-Kültürel Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013, s. 33.

27 Hayrunnisa Alan, "Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, Sayı 54, İstanbul, 2012, s. 1-20.

sonra Altın Orda'daki ulus emirlerinin liderlik olgusunu ortaya koymaktadır. Derya Derin Paşaoğlu'nun makalesi²⁸ ise Kırım Hanlığı'nı konu alan bir makale olmasına rağmen Kırım'ın Altın Orda kökenlerine ve devletin karaçibeyler ile olan ilişkilerine de dikkat çekmektedir. Mehmet Alpargu'nun Nogay Hanlığı'nı ele aldığı çalışmasında²⁹ Mangıt emirleri Nogay ve Edigey için ayrı birer bölüm açmış ve bu iki önemli beyin hayatını müstakil olarak incelemiştir.

Çağatay Hanlığı için kabile reisleri özelinde bir çalışma yapmak ise kaynak yetersizliği sebebiyle pek mümkün görünmemektedir. Ancak bu yetersizliğe rağmen Beatrice Forbes Manz Emîr Timur'un hayatını anlattığı eserinde³⁰ Timurlu öncesi döneme de değinmiştir. Bu dönem Timur'u ortaya çıkartması açısından önemli olduğundan dolayı Manz devrin kabile hayatını ve kabilelerin siyasi arenadaki ağırlıklarını da ele almıştır.

Kabile reisleriyle ilgili diğer iki devlete göre daha fazla çalışma yapılan devlet olan İlhanlılar ile ilgili ilk çalışmalardan birisini İsmail Hakkı Uzunçarşılı yapmıştır³¹. Yine Faruk Sümer'in makalesi³² Anadolu'daki İlhanlı hâkimiyetini anlatıyor olmasına rağmen, çalışmanın büyük bölümünün merkezinde İlhanlı emirlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunların dışında Ş. Cem Tuysuz'un Sulduslar ile ilgili yaptığı doktora tezi³³ temelde Suldus kabilesinin İlhanlı devri ve yıkılışı sonrasındaki faaliyetlerini anlatıyor olsa da Emîr Çoban ve Demirtaş Noyan için açılan müstakil başlıklar bu iki şahsiyetin hayatının

28 Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 56, s. 147-190.

29 Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007

30 Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

31 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI, 124, s. 641-690.

32 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, Sayı 1, Ankara, 1969, s. 1-147.

33 Ş. Cem Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004.

ortaya koyulması açısından ehemmiyetlidir. Bununla birlikte aynı yazarın müstakil olarak yayımladığı makalesi³⁴ Demirtaş Noyan'ın hayatının ortaya koyulduğu makalelerden birisidir. Bir diğer makale³⁵ ise Kemal Ramazan Haykıran tarafından yine Demirtaş Noyan ile ilgili olarak kaleme alınmıştır. Önemli İlhanlı emirlerinden ve aynı zamanda Baycu Noyan'ın torunu olan Sülemiş'in Anadolu'da çıkarttığı isyan da Ahmet Sağlam tarafından kaleme alınmıştır³⁶.

Bu araştırmada Büyük Moğol İmparatorluğu ve Cengizogullarının kurduğu devletlerdeki kabilelerin genel durumunu ve kabile reislerinin devlet içerisinde oynadıkları rolleri inceledik. Çalışmanın birinci bölümünde Moğollarda kabileler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra Cengiz Han öncesi kabilelerin genel durumunu ortaya koyduk. Ardından Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ile birlikte yaşanan hadiseler ve değişimleri ele aldık. Aynı bölümde Çağatay Hanlığı'nda kabileler ve kabile reisleri hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde İlhanlıları ele aldık. Bu bölümün ilk alt başlığında İlhanlıların kuruluşuna kadar geçen ve Noyanlar Dönemi olarak adlandırılan dönemde İran-Anadolu-Azerbaycan'da faaliyet gösteren kabile reislerini ortaya koyduk. Bölümün ikinci alt başlığında ise İlhanlıların kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönemde kabile reislerinin faaliyetlerini ve devlete olan etkilerini göstermeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Altın Orda'nın üç büyük emiri Nogay, Mamay ve Edigey ele alındı. Bu bölümde bu üç emirin devlet üzerindeki yoğun faaliyetleri ve devlet üzerindeki tahakkümleri ortaya koyulmuştur.

34 Ş. Cem Tuysuz, "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *AÜSBED*, y. 2018, Sayı 22, s. 1649-1675.

35 Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, Sayı 23, 2009, s. 161-178

36 Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", *USAD*, c. VIII, Sayı 41, s. 553-562.

I. BÖLÜM

BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU VE ÇAĞATAY HANLIĞI'NDA KABİLE REİSLERİ

Büyük Moğol İmparatorluğu'nda Kabile Reisleri

1. Cengiz Han Öncesi Moğol Kabilelerine Genel Bir Bakış

Avrasya'da yaşayan göçer halkları oluşturan en önemli unsurun kabile sistemi olduğu görülmektedir. Bu sistemde kabileler ailelerden oluşuyordu; kabilelerin belirli bir arazisiyle, kendine has ekonomik gücü ve belirli silahlı gücü vardı³⁷. Türk-Moğol halkları da bu boy sistemine göre teşkilatlanmıştı. Boylar farklı özelliklerine göre isimlendiriliyordu. Bazıları coğrafi isimlere, bazıları liderlerine göre, bazıları da din seçimlerine göre isimlendiriliyordu³⁸. Ancak özellikle Cengiz Han öncesinde Moğolların, Moğol ismi altında değil de, kendilerine has farklı isimlerle yaşadıkları görülmektedir. Bunlar Hsi, K'u-mo-hsi, Kitan, Karasu Mo-hoları ve Shih-wei gibi proto-Moğol kabileleridir. İsimlerden de anlaşılacağı gibi bunların neredeyse tamamı hakkında bilgiler Çin kaynaklarında bulunmaktadır ve orijinal isimleri hakkındaki bilgilere sahip değiliz.

X. yüzyıl öncesinde yaşamış proto-Moğol kabileleri bugünkü Moğolistan'ın doğusunda yaşamaktaydı. Çoğu bildiğimiz anlamda bir şehir yaşamıyla ilgilenmiyorlar ve hayvan yetiştiriciliği ile

37 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 221.

38 Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 23.

uğraşıyorlardı. Bu yönden ekonomik güçlerinin sınırlı olduğunu anlamaktayız. Elbette bu ekonomik sınırlılık, nüfus azlığı ve mevcut kabilelerin ortak bir lider başkanlığında örgütlenememe gibi unsurlarla birleşince; proto-Moğolların Kore, Göktürk ve Çin gibi büyük devletlerin hakimiyeti altına girmesine sebep oldu. Proto-Moğol kabileleri bu üç egemen güçten hangisi güçlüyse ona tâbi oluyor, gücü azalınca diğer kuvvete tâbi olarak varlığını sürdürmeye devam ediyordu. Göktürk-Çin münasebetlerine göre de kuvveti azalan devlete isyan ediyor ve yağma akınları düzenliyorlardı.

Bu kabilelerden birisi olan Karasu Mo-holarının 645 yılında Korelilere tâbi oldukları görülmektedir³⁹. Ancak Karasu Mo-holarının bazıları da Göktürlere bağlıydı. Ortak bir kabile reisleri olmayan Karasu Mo-hoları, on kabileden oluşuyordu ve her kabilenin ayrı bir kabile reisi vardı⁴⁰. Hsiler veya diğer ismiyle K'u-mo-hsiler ise başlangıçta Göktürlere bağlıydılar ancak daha sonra güçlenip, beş kabileye ayrıldıkları görülmektedir: Han/Ho-wang, Mo-ho-fu, Ch'i-ko, Mu-p'i, Shih-t'a.

Bu kabilelerin her birini Göktürk kökenli bir yönetim birimi olarak erkin denilen yöneticiler yönetiyordu. Kabilelerin tamamı aralarında en güçlü olan A-hui denilen aileye bağlıydı⁴¹. 629 yılında K'u-mo-hsiler Çin'e bağlandılar⁴² ve VII. yüzyılda bunlara sadece Hsi denilmeye başlandı. Kitanların ise hem Göktürlere hem de Çin'e karşı siyasi faaliyetler içinde bulundukları görülmektedir. Önce İltiş'e karşı Çin-Dokuz Oğuz-Kitan ittifakı kuruldu ve Göktürkler ile mücadele edildi. 946 yılında Çin'e şiddetli yağma akınları gerçekleştirdiler ve Çin'de Sh'a-to'ların kurduğu bir hanedanı yıktılar⁴³.

39 Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s. 110.

40 Cevdet Gökarp, *Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 66.

41 Gökarp, *Shih-Wei Kabileleri*, s.52.

42 Taşağıl, *Türk Boyları*, s. 61.

43 Taşağıl, *Türk Boyları*, s.102.

Ancak X. yüzyıl öncesinde en büyük proto-Moğol kabilesi ise Shih-wei denilen gruptu ve bunlar Moğolların ve Moğol kültürünün temelini oluşturunuyordu⁴⁴. Çağdaş araştırmacıların ortaya koyduğuna göre bu ana proto-Moğol kitlesinin kültürü Tu-cüelere yani Türklere benziyordu⁴⁵. Gündelik yaşamları, ekonomik faaliyetleri ve siyasi terimleri Hun ve Göktürkler ile paralellik gösteriyordu⁴⁶. Ancak Shih-weilerin Kitan ve K'u-mo-hsiler ile aynı dili konuştukları da yine Çin kaynaklarında belirtilmektedir⁴⁷, bu da onların proto-Moğol olduğunu ve diğer proto-Moğol kabileleri ile akrabalıklarını göstermesi açısından önemlidir. Shih-weiler Güney Shih-weiler, Kuzey Shih-weiler, Po Shih-weiler, Shen-mo Shih-weiler, Büyük Shih-weiler olmak üzere beş kabileden oluşuyordu⁴⁸.

Bunlar arasında en büyük ve güçlüleri Kuzey Shih-weileri idi. Kuzey Shih-weileri ilk Shih-weileri oluşturunuyorlardı ve diğer bütün Shih-wei kabileleri de bunlardan ayrılarak ortaya çıkmışlardı⁴⁹. Ancak Shih-weilerin siyasi faaliyetleri hakkında yeterli bilgiler bulunmamaktadır. VII. yüzyılda Göktürk hakimiyetinin sona ermesiyle Çine bağlanan Shih-weiler, 788 yılında Hsiler ile birlikte Çin sınırına yağma yaparak güçlerini arttırdılar⁵⁰. Shih-weiler IX. yüzyıl itibariyle bölgesel güç olarak karşımıza çıkmaktadır fakat yeterli kuvvete ulaşamadıkları da görülmektedir. 840 yılında Kırgızların baskılarıyla dağılan Uygurlar Shih-weilere sığındılar ve onlara tabi oldular. Ancak Kırgızların baskılarına Shih-weilerin de dayanamadığı ve zaman zaman dağılma emareleri gösterdikleri anlaşılmaktadır⁵¹.

44 Ahmet Taşağıl, "Cengiz Öncesi Türkler ve Moğollar", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizsoğulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 28.

45 Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Ulutuğ, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 56.

46 Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 64.

47 Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 58; Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, s.92.

48 Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, s. 78.

49 Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, s. 90.

50 Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, s. 106.

51 Taşağıl, *Türk Boyları*, s. 81.

2. Cengiz Han ve Kabile Reisleri

XII. yüzyılda Cengiz Han ortaya çıkana kadarki Moğolların durumu hakkında ise detaylı bilgilere sahip değiliz. Cengiz Han'ın da atası olan Kaydu, Moğol Celayir kabilesini yenerek diğer aileleri de etrafında toparladı⁵². Torunu Kabul Han ise bu basit birliği bir adım daha öteye götürerek devletleşme sürecini başlattı. Hatta Kabul Han Kuzey Çin ile savaşacak güçteydi ve şüphesiz bunu diğer kabilelerin desteğini alarak yapmıştı. Kabul'un oğlu Kutula Han ise Kuzey Çin ve Tatar ittifakına karşı koymaya çalışıyor, bu ittifaka karşı savaşıyordu. Fakat bu Çin-Tatar ittifakına karşı koyamadı ve Moğollar yenildiler, böylece Moğolların ilk birleşik devleti diyebileceğimiz bu siyasi yapı da ortadan kalmış oldu⁵³.

Mezkûr siyasi yapının ortadan kalktığı süreçten, Cengiz Han'ın 1206 tarihinde han ilan edildiği tarihe kadar Moğolistan ve çevresindeki kabileler, artık bağımsız hareket ediyorlar ve basit gündelik meseleler ile uğraşıyorlardı. Örneğin Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır, Cengiz Han'ın annesi Höelün'ü Merkit kabilesine mensup Çiledü adlı bir Moğol'dan kaçırdı. Bu olay, Merkitler ve Yesügey'in kabilesi Borciginler arasında bir husumetin başlamasına sebep oldu. Yesügey Bahadır'ın daha önce bahsedilen Kabul Han'ın soyundan geliyor olması, yine Borciginlerin Tatarlar ile savaş halinde gergin ilişkilerin sürdürülmesine sebep oluyordu. Yesügey de zaten bu sebepten ötürü öldürüldü. Oğlu Timuçin'e kız almak için seyahat eden Yesügey, Kongirat kabilesinden Dei Seçen'e rastlamış, onun kızı Börte'yi Timuçin ile nişanladıktan sonra kabilesine dönmek için tekrar seyahate çıkmıştı. Ancak yolda kendi kabilesine düşman Tatarlara rastladı ve onlar tarafından zehirlendi. Yesügey'in ölümü ve Timuçin'in henüz küçük yaşlarda

52 XII. yüzyılda proto-Moğol kabilelerin Moğollaşma sürecini tamamlayarak tamamen Moğollaştıklarını anlıyoruz. Bu kabileler artık kendisine has isimleri olan, belirli bir bölgede yurt tutmuş ve bir yönetici aile etrafında örgütlenmiş durumlardır.

53 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s.227.

olması sebebiyle, Borciginlere bağlı olanlar Timuçin ve ailesini terk etmeye başladı. Bu terk edişin liderliğini Taiçuudlardan Targudai üstlendi⁵⁴. Babasının ölümünde henüz çocuk yaşlarda olan Timuçin'in, gençlik yıllarına kadar zorlu bir hayat yaşadığı anlaşıyor. Timuçin ve ailesi Moğolistan bozkırlarında terk edilmiş ve yalnız kalmış olmalarına rağmen, annesi Höelün ona bozkır aristokrasisindeki yerlerini hatırlatıyor ve onun eskiden olduğu gibi kabile reisliğine yükselebileceğini söylüyordu⁵⁵. Höelün oğluna Kabul Han gibi atalarının kahramanlık hikayelerini anlatarak onu siyaset sahnesine hazırlıyordu. Gençlik yıllarında ise Timuçin'in yavaş yavaş güç kazandığı ve aktif siyasete adım attığı görülmektedir. Daha önce nişanlandığı ve Kongiratların lideri Dei Seçen'in kızı olan Börte ile evlenen Timuçin, bu evlilikten elde ettiği çeyizi babasının dostu ve müttefiki Kerayitlerden Tuğrul'a⁵⁶ götürdü ve onun himayesine girdi⁵⁷. Ancak Timuçin'i Moğolistan siyasetine sokacak en önemli olay, eşi Börte'nin Merkitler tarafından kaçırılması sonrasında gerçekleşti. Üç Merkit beyi olan Uduid Merkitlerden Togtoga, Uras Merkitlerden Dair-usun ve Haad Merkitlerden Haatai Darmala, Timuçin'in obasına baskın yaparak eşini kaçırdılar⁵⁸. Kan kardeşi Camuka ve Kerayitlerin lideri Tuğrul'dan yardım isteyen Timuçin, bu isteğine karşılık buldu. Tuğrul ve Camuka, eskiden beri Merkitler ile problem yaşadıkları için Timuçin'in yardım çağrısını hemen kabul ettiler⁵⁹. Üç müttefik Merkitlere intikam seferi düzenlemek üzere buluştular. Baskını haber alan

54 Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s.24.

55 Boris Yakovleviç Vladimircov, *Cengiz Han*, çev. Hasan Ali Ediz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 18.

56 Tuğrul'un babası Kurcakuz ve dedesi Marcus Buyruk da tıpkı Borciginler gibi Tatarlara karşı savaşçıydiler. Onların Tatarlar ile savaş halinde olması, Kerayitleri ve Borciginleri doğal müttefik haline getiriyordu. Bu iki liderden sonra Kerayitler'in başına geçen Tuğrul, Naymanların ve Yesügey Bahadır'ın desteğini alarak Moğolistan'ın güçlü beylerinden birisi haline geldi; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 220.

57 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 37.

58 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 40.

59 Vladimircov, *Cengiz Han*, s. 28.

Togtoga kaçtı, Haatai Darmala ise esir edildi⁶⁰. Görüldüğü gibi kabilelerin birbirleriyle savaşmalarında kız kaçırma, sürü dağıtma ya da gece baskını gibi basit nedenler yatıyordu. Bunda, o dönem etkili olabilecek bir siyasi figürün, kabile reisinin olmaması da etkiliydi.

Bu seferden sonra Timuçin, Moğolistan siyasetinin önemli bir figürü haline geldi ve etrafına farklı beyleri toplamaya başladı. Timuçin ile ona yardım eden andası Camuka'nın bir yıldan fazla birlikte kaldıkları ve beraber hareket ettikleri biliniyor. Ancak bu sürenin sonunda Timuçin ve Camuka ayrıldılar. Temel kaynağımız olan Gizli Tarih, onların bu ayrılıkları hakkında maalesef rasyonel bilgiler vermemektedir. Ancak bu konuyla ilgili bazı bilgilere sahibiz; Timuçin ve Camuka Moğolistan göçerlerini birleştirme konusunda artık iki doğal rakiptiler. Yesügey'i terk eden kabileler Timuçin'in güçlenmesiyle artık onun tarafına geçiyor, bu da iki dostun düşman olmasına giden yoldaki en önemli unsur oluyordu⁶¹. Ayrılık sonrasında Timuçin'i Celayir, Kiyat, Ba'arin kabileleri ve önemli Moğol asilzadeleri izledi⁶². Daha önce Timuçin'den ayrılan ve ona açıkça cephe alan Taiçuudlar ise doğal olarak Camuka'ya yanaştılar. Timuçin ve Camuka'nın ayrılması, aristokrat ailelerin Timuçin etrafında toplanmasını sağladı. Kutula Han'ın oğlu Altan gibi bazıları da Timuçin'i kontrol etmenin Camuka'yı kontrol etmeye göre daha kolay olacağını düşündüğü için Timuçin'in saflarına katılmayı uygun buldu⁶³. Bu kesin bölünmenin ardından Timuçin'in adamları onu Cengiz Kağan unvanıyla han ilan ettiler⁶⁴. Ancak bu unvanın Moğolistan siyasetini derinden etkilemediği açıktır. Bu bir lidere bağlılık ritüeli olarak da düşünülebilir.

60 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 51.

61 İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizsoğulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 33.

62 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 230.

63 Vladimircov, *Cengiz Han*, s. 32.

64 *Moğolların Gizli Tarihi*, s.58.

Timuçin'in han ilan edilmesi, Camuka'nın tepkisini çekti ancak ikilinin arasının açılması sadece bununla sınırlı değildi. Camuka'nın kardeşi Taiçar, Timuçin'in adamlarından birisinin sürüsünü yağmalamak isterken öldürüldü⁶⁵. Bu son gelişme Camuka ve Timuçin arasında ufak çaplı bir savaşın yapılmasına sebep oldu. Savaş sonunda Camuka'dan ayrılan birçok kabile reisi, kabileleriyle birlikte Timuçin'in saflarına geçtiler. Bu yeni katılımlarla birlikte Timuçin gücünü artırdı ve siyasi arenada ağırlığını artırmaya devam etti. Gücünü artırdıktan sonra da kabilesinin ve atalarının uzun süredir savaş halinde olduğu Tatarlara karşı 1198 yılında yapılan bir sefere katıldı. Seferde kendisine Kerayit lideri Tuğrul Han eşlik etti, daha önce bu sefer için ittifaka katılan Curkin kabilesinin lideri Saça-beki ise sefere katılmadı. Sefer Timuçin ve Tuğrul Han için başarılı geçti, Tatarların lideri Megucin-seultu öldürüldü. Bu seferin arka planında Çin'in olduğu da anlaşılmaktadır. Galibiyetlerinden dolayı Timuçin'e Ca'uthuri, Tuğrul'a ise kral ya da prens anlamında Ong lakabı verildi⁶⁶. Başarılı geçen Tatar seferinin ardından, sefere geleceğini belirten ama gelmeyen Curkin kabilesinin lideri Saça-beki öldürüldü. Her ne kadar Gizli Tarih onun için Timuçin'in kabilesine yağma seferi düzenlediği iddiasında olsa da, kendisinin tıpkı Timuçin gibi Kabul soyundan geldiği de bilinmektedir⁶⁷. Böylelikle Timuçin, kendisi gibi kral soyuna mensup bir kabile reisini ortadan kaldırarak muhtemel rakibini saf dışı etmiş oldu.

Ancak Timuçin hala bozkırda sözüne en fazla itibar edilen lider değildi. Daha önce taraftarları tarafından han ilan edilmiş olmasına rağmen elinde güç bulunduran önemli kimseler ona biat etmiş değildi. Saça-beki örneğinde olduğu gibi elinde güç bulunduran yerel beylerin onu henüz tam manasıyla dikkate almaması Timuçin'in tam bir otorite kuramadığını

65 Jack Weatherford, *Cengiz Han*, çev. Sermin Karakale, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 90; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 61.

66 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 65.

67 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 233.

gösteriyordu. Üstelik şimdi kendisine karşı bir ittifak da kuruluyordu: Dorbenler, Tatarlar, İkiresler, Kongiratlar, Horolaslar, Naymanlar, Merkitler, Oyratlar ve Taiçuudlar Camuka'nın etrafında örgütlendiler ve 1201 yılında onu han ilan ederek Gur Han lakabını taktılar. Bu ittifak, düşman ilan edilen Timuçin'e karşı saldırıya geçti. Ancak Horolaslardan Horiday bu planı Timuçin'e ifşa ederek saldırının muhtemel yıkıcı etkisini azalttı.⁶⁸ Saldırıyı haber alan Timuçin, hazırlıklarını ona göre yaptı ve Camuka liderliğindeki kabile ittifakını yenerek kabile reislerinin de dağılmasını sağladı.

Timuçin, Camuka'nın merkezinde olduğu kabile ittifakına karşı, uzun süredir müttefiki olduğu Tuğrul yani Ong Han ile birleşmişti. Ancak onunla da arası açılmaya başladı. Camuka, Timuçin'in Tuğrul'a ihanet etmeye hazır olduğunu, Naymanlar ile sık sık haberleştiğini Tuğrul'a söyleyerek ayrılığı pekiştiriyordu⁶⁹. Bunun dışında Ong Han ve Timuçin Naymanlara karşı ortak bir sefer yapmıştı. Yapılan ilk çarpışmada Ong Han ve Timuçin başarılı oldular. Ong Han ganimetten Timuçin'e pay vermedi, üstelik Naymanların gece başlattığı huruç hareketine karşı da Timuçin'i yalnız bırakarak kaçtı. Timuçin ise Naymanların gece baskınına karşın sessiz bir geri çekilme planı uyguladı ve başarılı oldu. Timuçin tüm bunlara rağmen Ong Han'dan şüphe etmedi. Naymanların daha sonraki seferlerinden Ong Han da etkilendi ve zarar gördü. Timuçin'i geride bırakmasına rağmen ondan yardım istemekte de bir beis görmedi⁷⁰. Timuçin oğlu Cuci için, Kerayitlerden kız istediye de evlilik bağı kurulamadı. Ong Han'ın yanında siyaset sahnesine çıkan Ong Han'ın oğlu Sanggün, Timuçin'e karşı açık bir muhalifti ve bu evliliği engelledi. Onun Camuka ile olan yakın ilişkileri de böyle bir politika izlemesine neden oluyordu. Sonuç itibarıyla Kerayit lideri Ong Han ve Timuçin'in arası açılmış oldu. Timuçin'i kontrol etmenin çok zor olacağını anlayan Altan,

68 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 70.

69 Vladimircov, *Cengiz Han*, s. 41.

70 Vladimircov, *Cengiz Han*, s.40-41.

Kuşar ve diğer aristokratlar da onu terk ederek Sanggün'ün tarafına geçtiler⁷¹.

1202 yılında Moğolistan bozkırlarında dört lider ayakta kalmıştı: Ong Han, Camuka, Tayang ve Timuçin. Bu dört rakipten üçü Timuçin karşıtlığı etrafında birleşiyorlar, siyasi hamlelerini bu ortak faktör belirliyordu. Bu doğrultuda Ong Han'ın oğlu Sanggün, Timuçin'e karşı bir pusu teklifinde bulundu. Ong Han başta bu teklifi kabul etmese de sonradan kabul etti⁷². Bu durum en azından Ong Han cephesinde Timuçin ile olan müttefikliğinin tamamen bozulduğunun bir göstergesiydi. Ancak Timuçin bu pusuyu haber aldı ve daha temkinli davranmaya başladı. Timuçin'in bu pusuyu haber aldığını öğrenen Ong Han ve Camuka doğrudan Timuçin üzerine yürüme kararı aldılar. Timuçin'in yanında Uru'ut ve Huyildar liderliğindeki Mangıt kabileleri varken; Ong Han ve Camuka ise Hadagi önderliğinde Cirginli seçme askerler, Tubegenli Açışırın ve Ong Han'ın muhafız birliğiyle saldırıya geçme kararı aldılar. Ancak Timuçin'e yapılacak bu seferin sorumluluğunu almak istemeyen Ong Han ordunun yönetimini Camuka'ya bıraktı. Daha önce Timuçin'e yenilen ve Ong Han'ın bu hareketinden rahatsız olan Camuka ise bu olaydan şüphelenerek bu sorumluluğu almayı reddetti ve Timuçin'e karşı yaptıkları bütün planı ifşa etti⁷³. Yapılan çarpışmayı Timuçin Huyildar'ın düşman birliklerini yarması sayesinde kazandı. Düşman birliklerini yarma hareketi içine giren Huyildar önce yaralandı, savaştan sonra da öldü, bunun yanı sıra Ong Han'ın oğlu Sanggün ise yaralandı. Çarpışmanın ardından Timuçin etki alanını arttırdı ve Kongiratları kendine bağladı, ayrıca Horulaslı Şo'os-çahan da kendisine katıldı⁷⁴. Düşmanlarını dağıtan Timuçin, onları kesin bir yenilgiye uğratmak amacıyla yeni bir saldırı yapmayı düşündü. Ong Han ve

71 Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 117.

72 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 91.

73 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 95.

74 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 106.

oğlu Sanggün'e baskın yapan Timuçin onları yendi ve kaçmalarını sağladı. Bu kesin zaferin ardından Kerayitler de Timuçin'in yönetimine girdiler ve Moğol kabileleri arasında paylaştırıldılar. Vladimirtsov'a göre⁷⁵ önemsiz, sinsiz, gaddar ve devlet yönetme özelliklerinden yoksun olan Ong Han, Naymanlara sığınmak üzere Timuçin'den kaçarken kendisini tanımayan bir Nayman subayı tarafından yolda yakalanarak öldürüldü⁷⁶.

Timuçin tarafından yenilgiye uğratılan müttefikler önceleri dağılma emareleri gösterecekler de Camuka ve Merkitli Tohtoa da dahil olmak üzere Nayman Tayang Han'ın etrafında yeniden birleştiler. Ancak Naymanların da Timuçin'e karşı koyacak durumda olmadığı anlaşılmaktadır. Timuçin'e karşı yeni müttefikler arayışında olan Tayang Han, Öngüt lideri Alahu'ya bu konuda güvenererek onu ittifaklarına dahil etmek istedi, ancak Alahu bu teklifi reddederek bunu Timuçin'e de bildirmekte gecikmedi. Bunun dışında Tayang komutanları ve oğlu tarafından da eleştirilere maruz kalıyordu. Oğlu Guçuluk ve komutanı Horisu onun korkak ve yetersiz olduğunu düşünüyor ve bu düşüncelerini de ona belirtmekten çekinmiyorlardı⁷⁷. Timuçin 1204 yılında Naymanlar üzerine sefere çıktı. Daha savaşın başında Timuçin'in ordusuyla başa çıkamayacağını anlayan Tayang ve onun savaş alanını terk ettiğini gören Camuka, savaşı bırakarak kaçtılar. Savaş esnasında lidersiz kalan Naymanlar neredeyse savaşmadan yenildiler ve teslim oldular. Savaş sonunda Merkitler, Hataginler, Salci'utlar, Dorbenler ve Tayiçiutlar Timuçin'e bağlandılar. Bir yıl sonra Tayang'ın oğlu Guçuluk ve Merkit lideri Tohtoa tekrar birleşerek Timuçin'e karşı yeniden bir ittifak kurmak istedilerse de, Timuçin onlara baskın yaparak toparlanma fırsatı vermeden onları kesin bir yenilgiye uğratmayı başardı, Guçuluk öldürüldü⁷⁸. Onların mağlubiyetiyle birlikte bütün Kuzey Moğolistan Timuçin'in yönetimi altına

75 Vladimircov, *Cengiz Han*, s. 25

76 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.242.

77 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 119.

78 Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara,, 2013, s.109.

girdi⁷⁹. Daha önce Merkitler de dahil olmak üzere ele geçirilen kabileler fırsat buldukça isyana kalkışıyor ya da Timuçin'e kurulan ittifaklara katılmak amacıyla onu terk ediyorlardı. Ancak Timuçin ele geçirdiği kabilelerin birliklerini kırmak için onları askerleri arasında paylaştırarak olası isyanları önledi ve yönetim açısından da sağlam bir yapı oluşturmayı başardı.

Kendisine karşı koyabilecek son kişi olan andası Camuka da kendi adamları tarafından yakalanarak Timuçin'e getirdi. Camuka'yı yakalayanları ihanetleri sebebiyle cezalandıran Timuçin, Camuka'ya kendisine katılması için teklifte bulundursa da Camuka bunu kabul etmeyerek kanı akıtılmadan öldürölme istediğini belirtti ve isteği yerine getirildi⁸⁰. 1196-1206 yılında yaşanan bu kabile savaşları sırasında dikkate değer liderlerden olan Camuka, Timuçin'den ayrıldıktan sonra ona karşı kurulan her ittifakın içindeydi. Nayman, Kerayit ve diğer Timuçin muhalifi kabileleri örgütleyerek ve kışkırtarak onların Timuçin'e saldırmalarını sağlıyordu. Camuka'nın ilginç karakteri bu savaşlar esnasında dikkat çekmektedir. Kendisinin organize ettiği bazı savaşlarda yanındakilere güvenmemesi sonucunda planları Timuçin'e ifşa ettiği görölmektedir. Bu Camuka'nın karakterinin bir yansıması olmakla beraber kabileleri sürekli olarak savaş halinde tutarak onların tükenmesini sağlamaya çalışıyordu. Bu süreç incelendiğinde onun enerjik, hareketli, aynı zamanda sabırsız ve tehlikeli birisi olduğu anlaşılabilir. Ancak onun kabileleri birbirine kırdırma temelli değişen ittifaklar silsilesi politikası da göz önünde tutulmalıdır.

Camuka'nın öldürölmesi sonrasında Gizli Tarih'in ifadesiyle çadırlarda yaşayan halk itaat altına alındı ve 1206 yılında Onon Nehri'nde yapılan kurultayda Timuçin han ilan edildi⁸¹. Cengiz Han kurultay sonrasında hemen teşkilat düzenleme işlerine başladı. Daha önce kendisine katılan ve ona yardım eden kabile

79 Weatherford, *Cengiz Han*, s. 117; Vladimircov, *Cengiz Han*, s.51.

80 Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç: Moğollar*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 14.

81 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 134.

reislerini binbaşı ya da tümen komutanı olarak atayarak, ele geçirdiği kabileleri karışık olarak onlara tahsis etti. Onggur'un Bayautlara binbaşı olarak atanması örneğinde olduğu gibi bunlardan bazıları kendi kabilelerine binbaşı olarak atandılar. Ba'arin, Tahai, Aşih, Çinos gibi kabilelerin yönetimine getirilen Horçi örneğinde olduğu gibi bazıları da birden fazla kabilenin yönetimine getirildi. Cebe ve Sübedey gibi başarılı komutanlara ise kabile ismi zikredilmeden kendi topladıkları adamlardan bir binlik teşkil etme hakkı sağlandı⁸². Degai, kabilelerin dışında ele geçirilenlerden bir binlik kurarken, Guçugur ve Mulhalhu'nun da beraber bir binlik kurmalarına karar verildi. Bunun dışında Cengiz Han'a muhafız ekibi seçilirken kabileye, aristokrasiye, asabiyete bakılmadı ve orduya kayıtlı kişilerden vücut olarak kuvvetli olanlar muhafız ekibine seçildi. Bunun yanı sıra ele geçirilen kabilelerdeki insanlar Cengiz Han'ın en yakınındakilere de pay edildi: Annesi Höelün'e 10000, büyük oğlu Cuci'ye 9000 , ikinci oğlu Çağatay'a Naymanlar'dan 8000, üçüncü oğlu Ögeday'a 5000, küçük oğlu Tuluy'a 5000, kardeşi Cuci Kasar'a 4000, yoldaşı Belgutay'a 1500 adam tahsis edildi⁸³.

Görüldüğü gibi XII. yüzyılda, Timuçin'in gençliği sırasında Moğolistan steplerinde onlarca farklı kabile savaş halindeydi. Ancak bunların birçoğu karizmatik olmayan yöneticiler tarafından yönetiliyordu. Bunlar klasik bozkır yaşamı içinde otlaklara yerleşme, kız kaçırma veya sürü yağmalama gibi lokal olarak hareketli ama resmî olarak herhangi bir faydası olmayan işlerle uğraşıyorlardı. Timuçin bu tanıma uygun birisi değildi. Kabul Han soyundan gelmekle devlet yönetme tecrübesi olan bir aileye mensuptu. Bu, işin maddî yanıydı; soylular, subaylar ve kabile reislerini etkileyen şey buydu. Teb-Tengri'nin⁸⁴ müj-

82 *Moğolların Gizli Tarihi*, s.149.

83 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 162.

84 Timuçin muteber bir bey olarak zuhur ettiği sıralarda bozkırda çıplak ve yalın ayak dolaşan ve halkın güvendiği bir din adamı olan Teb Tengri, halka "Tanrı'nın kendisine haber verdiğini, bütün dünyayı Cengiz ve oğullarına bahşettiğini, Timuçin'e de Cengiz Han lakabını verdiğini" anlatmaya başladı. Bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yalıtka, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 5-6.

delediği ve Tanrı'nın, yönetimi Cengizogulları'na bahşettiğini belirtmesi de bu işin manevi boyutunu gösteriyordu, ki halkı ilgilendiren kısmının da burası olduğu söylenebilir. Timuçin, Cengiz Han olmak için bütün şartları sağlıyordu ve önündeki tek engel olan kabile reislerini de birer birer ortadan kaldırarak Moğol ulusunu birleştirme teşebbüslerini en sonunda başarıya ulaştırmış oldu.

Kabile reisliği de bu siyasi yapı içerisinde beklenebileceği gibi ufak bir evrime uğradı. Tesadüfen kabile reisi olmuş kişiler yerine görev bilincine sahip, disiplinli ve çalışkan kişiler lider olarak atanmaya başladı⁸⁵. Cengiz Han ile birlikte mutlak bir otorite kuruldu ve kabileler dağıtıldı. Daha önce doğal ve lokal bir lider olan kabile reisleri, artık Moğol ordusu içinde sınırlı görevleri olan, inisiyatif alamayan, verilen görevleri yerine getirmekle yükümlü ve her şeyden öte büyük kağana hesap verme sorumluluğu taşıyan kişiler oldular. Dolayısıyla onların siyasi faaliyetleri de Büyük Moğol İmparatorluğu süresince son bulmuş oldu. Aslında her iki durum da onlar için çıkarlıydı: 1) Eğer hükümdar güçlüyse yapılan seferlerden soylu ve askerî lider olarak pay alıyorlardı. Sadık oldukları müddetçe ordunun önemli bir parçasıydılar ve güçlü hükümdar onlara zenginlik getiriyordu. 2) Eğer hükümdar güçlü değilse bağımsız bir yönetim fırsatı buluyorlardı. Kendilerine bağlı kabile askerlerini bir nevi ordu, kendilerine bağlı olan ve vergi topladıkları şehirleri de bir nevi ülke olarak yönetiyorlardı.

Cengiz Han, Ögeday, Güyük ve Möngke dönemlerinde kabile reislerinin Moğol İmparatorluğu içerisinde herhangi müstakil faaliyetine rastlanmıyor. Ancak Möngke'den itibaren Kubilay Han zamanı da dahil olmak üzere büyük hanların rotasını Uzak Doğu'ya çevirmesi İran, Suriye, Deşt-i Kıpçak ve Anadolu gibi bölgelerin yönetiminin öncelikle Cengiz soylu prenslere sonrasında da karaçibeylere bırakılmasına neden oldu. Mezkûr bölgeler kabile reislerinin faaliyet göstermesi için uygun yerlerdi.

85 Vladimircoy, *Cengiz Han*, s. 57.

Her şeyden önce merkezden uzaklardı. Karaçibeyler yanlarında kalabalık askerlerle gelmişlerdi ve İlhanlı örneğinde olduğu gibi bağlı oldukları ikinci merkezden de uzaklara atanabiliyorlardı (Anadolu ya da Suriye gibi). Bu ikinci merkezde herhangi bir otorite zafiyeti yaşandığı takdirde ise serbest kalıyorlar, ardından da özerk ya da bağımsız bir siyaset izleyebiliyorlardı. Altın Orda örneğini ele alacak olursak, burada yaşanan herhangi bir otorite zafiyetinde karaçibeyler yönetimi tamamen ele alıyorlar ve resmî olmasa da pratikte ülkenin mutlak yöneticisi olarak sahneye çıkıyorlardı.

Çağatay Hanlığı'nda Kabile Reisleri

Türkistan ve Çağataylıların durumu bunlardan büsbütün farklıydı. Manz'ın tanımıyla Çağatay Hanlığı kukla hanların emîrler tarafından kullanıldığı Türk-Moğol aşiretleri konfederasyonuydu⁸⁶. Burası ana merkezin hemen yanındaydı ve Moğol hanları isterlerse buraya müdahale edebiliyorlardı. Ayrıca burada Büyük Moğol İmparatorluğu, Altın Orda ve İlhanlılarda mevcut olmayan bir valilik sistemi de mevcuttu. Türkistan'daki şehirleri merkezden atanan valiler yönetirken, Türkistan bozkırları, kabileler ve göçer halk Çağatay Han ve oğullarının yönetimindeydi. Ancak bu valilik sistemi, Cengiz soylu hanların yönetimlerini bile kısıtlayıcı bir özelliğe sahipti. Örneğin Târâbî'nin isyanı⁸⁷ sırasında Çağatay coğrafyasında vali olan Mahmud Yalavaç, Çağatay Han tarafından görevinden alındı. Ancak Mahmud Yalavaç'ın, Çağatay'ın kardeşi ve büyük han olan Ögeday Han'a şikayeti sonucunda Ögeday ağabeyi Çağatay'ı hatalı buldu ve Çağatay da hatasını kabul etmek zorunda kaldı⁸⁸. Bunun dışında Çağataylı toprakları,

86 Manz, *Timurlenk*, s. 50.

87 Kendisine dini ve ruhani hava katan Mahmud Târâbî isimli bir şahsın 1238'e Buha-ra civarında çıkarttığı bir isyandır. Halkın gelecekte haber verdiğini, hastalara şifa dağıttığını iddia ettiği Târâbî, bu sebepten ötürü arkasına halktan isimler alsa da isyan başarılı olamadı ve Moğol birlikleri tarafından bastırıldı. Detaylı bilgi için bkz. Aykut Özbayraktar, "Mahmud Târâbî İsyanı (1238)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 84, Ankara, 2017, s. 211-227.

88 Abdulkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *DİA*, c. VIII, s. 177.

merkezde taht savaşı veren ve yenilen hanlar tarafından savaş esnasında asker toplama, yenilgi durumunda sığınma bölgesi olarak görülüyordu. Örneğin Arık Buka ve Kubilay'ın taht savaşı sırasında her ikisi de Çağatay Hanlığı'nda güç elde etmeye çalışmış ve bölgede kendi destekçilerini tahta çıkarmak için de mücadele vermişlerdi⁸⁹. Büyük hanlar da Çağataylı toprakları üzerinde siyasi düzenlemelere gidebiliyorlardı. Güyük, tahta çıktıktan sonra Çağatay'ın torunu Kara Hülagü'yu tahttan indirmiş, Çağatay'ın oğlu Yesü-Möngke'yi tahta çıkartmış; Büyü Kağan Möngke ise Yesü-Möngke'yi tahttan indirmiş ve öldürtmüştü⁹⁰. Görüldüğü üzere Çağatay Hanlığı, Çağataylı hanların iradesi dışında yönetiliyordu. Ana imparatorluk topraklarına yakın olması onların bağımsız hareket etmesini engelliyordu. Merkezde güç kazanan ve mücadeleye giren han adayları burayı arka bahçeleri olarak görüyor, savaş sırasında lojistik destek sağlamak amacıyla Çağataylı topraklarına müdahale ediyorlardı. Çağataylı siyasi hayatı Çağataylı hanları, merkezle organik bağları bulunan ve şehirli toplumu yöneten Türkistan valileri ve Çağataylı göçebe toplumunu yöneten ulus emîrleri arasında sıkışıp kalmış durumdaydı.

Çağataylıların yönetim ve siyasi sorunları kadar tarih yazıcılığı da problemliydi. Buna bağlı olarak günümüz araştırmacılarının Çağataylı tarihinin sınırlarını çizmesi de oldukça güçleşmektedir. Erken dönem Timurlu tarihçilerini dışarıda tutarsak, konumuz olan ulus emîrleri hakkında detaylı bilgiler veren kaynak bulmak da oldukça zordur. İlhanlı ya da Timurlu merkezli tarihçiler yalnızca hanlık içinde ağırlığı olan ve orduya yüksek miktarda asker yollayabilen büyük kabileleri dikkate alıyorlar, diğer küçük emîrler hakkında yüzeysel bilgiler veriyorlar ve onları önemsemiyorlardı. Tarihçiliğin zayıf olması Çağataylılarda göçebe geleneğin güçlü olmasına bağlıydı ve bu gelenek halefleri olan Türkistan Hanlıklarına da miras kaldı; daha sonraki

89 V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 534.

90 Barthold, *Türkistan*, s. 519.

dönemde tarih yazımını gerçekleştirecek yeterli kadroların yetişmemesi sebebiyle tarihçilik işini bizzat Türkistanlı hükümdarlar üstlenecektir⁹¹. Tüm bunlara rağmen, ulus emîrlerinin etkin olduğu dönem öncesi Çağataylı tarihinin sınırlarını çizmek ve bu dönem üzerinde kısaca durmak zorundayız. Hanlık topraklarını sağlığında çocuklarına pay eden Cengiz Han, Türkistan topraklarını ikinci oğlu Çağatay'a vermişti. Kendisine tahsis edilen toprakları yönetmek üzere ana hanlık topraklarından ayrıldığında Çağatay'ın yanında Emîr Timur'un da atası olan Barulas kabilesinden Karaçay Noyan, Celayir kabilesinden Möge Noyan ve aynı kabileden Hoşuk Noyan, Sunit kabilesinden Küçük Çağatay ve Suldus kabilesinden Kişlik vardı. Bunların yanı sıra Tacik kökenli olan Kutbeddin Habeş-Amid de Çağatay'ın başveziri idi ve güçlü kabilelerin reisleri onunla iyi geçinmeye çalışıyordu⁹². Ancak yasalara bağlı olmasıyla tanınan Çağatay, babasının sağlığında kendisinden küçük olan kardeşi Ögeday'ı han olarak tanıdığından, babasının ölümünden sonra da onu hükümdar olarak kabul etti, bağımsız ve mutlak bir hanlık dönemi yaşamadı. Çağatay'ın ardından tahta torunu Kara Hülagû oturduysa da hanlık dönemi pek uzun sürmedi, büyük han seçilen Güyük Kara Hülagû'yü tahttan indirdi ve yerine Çağatay'ın oğlu olan Yesü-Möngke oturdu. Kara Hülagû, Yesü-Möngke ve ondan sonra Çağataylılarda naiplik yapan Organa Hatun dönemlerinde Çağataylılar bağımsız bir devlet görüntüsü çizemediler⁹³. Kubilay ve Arık-Buka mücadelesi sırasında siyasi arenada boy göstermeye başlayan Algu Arık-Buka taraftarı kimliğiyle Çağatay hanı olarak atandı. Ancak Algu Han, Çağataylıları bağımsız bir devlet hâline getirme düşüncesi içindeydi ve bu sebepten ötürü Arık-Buka ile arası bozuldu. Düşüncesini uygulama yolunda başarı elde eden Algu Han, Türkistan valisi sıfatıyla görev yapan Mesud Yalavaç'ı ekono-

91 Muhammed Bilal Çelik, "İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, III/2, s. 149.

92 Barthold, *Türkistan*, s. 498-499.

93 Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", *DİA*, c. VIII, s. 177.

mik işlerden sorumlu bir göreve atadı ve Çağataylı topraklarını kendisi yönetti, vergi gelirlerini arttırdı, Altın Orda'dan toprak ele geçirdi ve müstakil bir Çağataylı Devleti kurmayı başardı⁹⁴. Algu'dan sonra ilk Müslüman Çağataylı han olarak tahta çıkan Mübarek Han çıktıysa da, Kubilay Han'ın desteğini alarak Türkistan'a gelen Barak 1266 yılında Çağataylı tahtını devraldı⁹⁵. Her ne kadar Kubilay'ın desteğiyle Çağataylı tahtını ele geçirse de, hem Kubilay'a hem de Altın Orda'ya karşı bağımsız bir politika izlemeye çalışan Barak Han; hem Çağataylı hanlık makamını, hem de Çağataylı devletini Avrasya siyasetinde önemli bir yere taşıdı ve böge siyasi hayatını etkileyen bir isim oldu. Müslüman olan ve Gıyaseddin ismini alan Barak Han, 1271 yılında öldü⁹⁶. Nikbay Han zamanında İlhanlılara karşı koymayı başaran Çağataylıların başına Nikbay Han'dan sonra Duva Han geçti. Duva döneminde Çağataylılar; kuzen hanedanları olan ancak tehdit altında oldukları Yüan ve İlhanlılara karşı sınır güvenliğini korumayı başardılar. Duva Han gerek askerî gerekse politik olarak önlemler alarak bu devletlerin Çağataylılara askerî ve siyasi müdahalelerini engellemeye çalıştı⁹⁷. Küncük, Taligu ve İsen-buka dönemlerinde Çağatay Hanlığı hızla karışıklığa sürüklense de, 1319 yılında tahta çıkan Kebek kendi adına para bastıran ilk Çağataylı oldu⁹⁸.

Kebek ve Tarmaşirin'in hanlıkları sonrasında Çağatay Hanlığı güçten düştü ve ikiye bölündü. Mâverâünnehir bölümünde kalan Batı Çağatay Hanlığı'na Kazan Han çıktı. Yazdı'ye göre Kazan Han, beyler ve halk tarafından sevilmeyen sert bir

94 Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005 s. 100.

95 Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. VIII, s.348.

96 Modern araştırmacılar Barak'ın zehirlendiğini belirtirken, bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 115; dönem çağdaşı olan Reşidüddin Barak'ın önce felç kaldığını, Kaydu ile savaşmadan önce de korkudan öldüğünü yazmaktadır, bkz. Reşidüddin Fazlul-lah, *Câmiu't-Tevarih* (İlhanlılar Kısım), çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelejanı, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 107.

97 Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 114-122.

98 Hayrunnisa Alan, "Çağatay Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemalöglü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 86.

hükümdardı ve bu sebepten ötürü de Çağatay ülkesinde bir isyanın çıkması gecikmedi. Ancak Kazan Han'ın merkezileşme çabalarının olduğu ve beylerin de ona bu nedenden dolayı cephe aldığı da unutulmamalıdır⁹⁹.

Ulus emîrlerinden Emir Kazagan, 1346 yılında Kazan Han'ı devirmek için harekete geçti. Kazan Han'a karşı iki savaş yapan Emîr Kazagan ilk savaşı kaybederek kaçtı, ancak bir süre sonra Kazan Han'ın hayvanlarının öldüğü, zor durumda kaldığı gibi haberler alınca ona ikinci defa saldırma kararı aldılar. Emîr Kazagan ikinci savaşı kazanarak Mâverâünnehir'de hakimiyeti eline almayı başardı¹⁰⁰. Kendisi Cengiz Han'ın soyundan gelmediği için tahta çıkma hakkına sahip değildi, bundan dolayı tahta Danişmendçe'yi çıkardı. Ancak bilmediğimiz sebepten ötürü bir süre sonra onu tahttan indirerek Bayankulı'yı han ilan etti¹⁰¹. Mâverâünnehir'de otoritenin sarsılması ve yönetimin bir ulus emîrine geçmesinden dolayı yerel hanedanlar da harekete geçtiler ve müstakil siyasi faaliyetlerine başladılar. Kert hanedanından Muizzüddin Hüseyin Herat'ta tahta çıktığını ilan etti ve Horasan'da bazı şehirleri yağmaladı. Bu sırada Emîr Kazagan'a katılımlar da artıyor, kendisi Mâverâünnehir'in mutlak gücü olma yolunda hızla ilerliyordu; Arlat ve Apardi kabileleri de ona katılmıştı. Yanına ulus emîrlerini ve Bayankulı Han'ı da alan Kazagan Mâverâünnehir üzerine bir sefere çıktı. 1351 yılında Herat'ın önlerinde önce Hüseyin'i yendi, ardından da Herat'ı kuşattı. Ona karşı koyamayacağını anlayan Hüseyin barış teklif etti, Kazagan da bu barış teklifini kabul ederek geri döndü. 1358 yılında katıldığı bir av sırasında damadı ve Oyrat kabilesinden olan Kutluğ Timur tarafından öldürüldü, hemen aynı sırada Kazagan'ın adamları da onu yakalayarak Kutluğ Timur'u öldür-

99 Muhammed Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 87.

100 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 381.

101 Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafername)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s.27. Tahta ilk çıkan han olan Danişmendçe Ögeday sülalesine mensupken, Bayankulı'nın Çağataylı olması da ilginçtir; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 381.

düler¹⁰². Emîr Kazagan'ın gücü elinde bulundurduğu dönem (1347-1358) ile ilgili bilgiler ne yazık ki sınırlıdır. 1351'de Herat'ta aldığı başarılarından, öldürüldüğü 1358 tarihine kadarki geçen süre karanlıktır. Bu süre içinde Kazagan'ın siyasi faaliyetleri aydınlatılamıyor. Diğer taraftan Emîr Kazagan'ın dönemi Emîr Timur öncesi Çağataylılar ve Türkistan için iyi bir provadır; Kazagan'ın sağlayamadığı Çağatay birliğini ileride Timur sağlayacaktır.

Emîr Kazagan'dan sonra yerine oğlu Abdullah geçti, Timurlu kaynaklarına göre kendisi yeteneksiz ve basiretsiz bir liderdi. Anlaşıldığına göre de diğer Çağataylı beyleri de kendisini pek desteklemiyordu. Çağatay hanı Bayankulı'nın hanımını elde etmek için bu hanı öldürdü¹⁰³. Bu sebepten ötürü Bayan Sulduz ile Timur'un akrabalarından olan Emir Hacı Barlas, Abdullah'ın üzerine yürüdüler. Abdullah yenildi ve bir süre sonra da öldü¹⁰⁴. Ali Yezdi'nin de bahsettiği gibi bu dönemde gücü eline geçiren her bey hükümdar olma sevdası peşinde koşuyordu. Keş ve çevresi Barlasların, Hocend Celayirlerden Bayezid Celayir'in, Semerkand Yesuri lideri Hızır Yesuri'nin, Şiburgan ise Nayman Muhammed Apardi'nin elindeydi, bazı bölgeler Kazagan'ın torunu Karaunas lideri Hüseyin'in elindeydi. Çağatay Hanlığı kabileler arasında paylaşılmışken, kabileler kendi aralarında da bölünmeler yaşıyordu; Belh Sulduzlardan Olcay Buga'nın elindeyken Ceyhun'un kuzeyi Bayan Sulduz'un elindeydi¹⁰⁵. Bu beyler birbirleriyle sürekli olarak çatışma hâindeler idi.

Mâverâünnehir'de bunlar olurken, Doğu Çağataylılarda ise güç yavaş yavaş tek elde toplanmaya başlamıştı. Mâverâünnehir'deki kargaşaya karışmak istemeyen ve hanbazi¹⁰⁶ ile tahta çıkartılan hanlara itibar etmeyip onlara biat etmeyen, Doğu

102 Yezdi, *Zafername*, s. 32.

103 Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 444.

104 Yezdi, *Zafername*, s. 34.

105 Manz, *Timurlenk*, s. 58; Yezdi, *Zafername*, s. 34.

106 Kabile reisleri ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, Cengiz soyundan gelmedikleri için tahta çıkma hakları yoktu. Bu sebepten ötürü tahta kontrol edebilecekleri Cengiz soylu bir hükümdar çıkartarak onu istedikleri gibi kontrol edebiliyorlardı.

Çağatay Hanlığı'nda nüfuzlu bir durumda bulunan Duğlat kabilesinin ulus emîri olan Emîr Bulacı da bizzat hanbazi yaparak Cengiz soylu genç bir prens olan Tuğluk Timur'u 1347 yılında tahta çıkarttı¹⁰⁷. 1360 yılının hemen başında Çağatay soyundan Tuğluk Timur Mâverâünnehir'de kargaşaya son vermek için buraya geldi. Daha önce zikrettiğimiz Bayezid Celayir direnmedi, Tuğluk Timur'a katıldı. Emîr Hacı Barlas ise kaçtı¹⁰⁸. Diğer beylerin Tuğluk'a karşı tutumları bilinmiyor. Ancak Tuğluk Timur'un gelişiyile Mâverâünnehir'de sahneye yeni bir aktör çıktı: Timur. Tuğluk Timur'un adamlarıyla görüşen Timur, Tuğluk'a itaat ederek Keş'in yönetimini almayı başardı¹⁰⁹. Tuğluk Timur Mâverâünnehir'de denetimi sağlamış olduğunu düşünmüş olacak ki, bir süre sonra tahta çıkartıldığı Doğu Çağataylı topraklarına geri döndü. Ancak henüz Mâverâünnehir'e girişinin üzerinden bir yıl dahi geçmemiş iken, buranın yine ulus emîrleri tarafından talan ve yağma alanı olduğunu haberini alarak tekrar Mâverâünnehir'e geri döndü. 1361 yılında ikinci bir sefer düzenleyen Tuğluk Timur, burada kesin bir otorite kurulmasının gerekliliğini düşündüğünden olsa gerek, oğlu İlyas Hoca'yı Mâverâünnehir yönetici olarak atarken, Timur'u da oğluna yardımcı olarak bırakarak Doğu Çağataylı topraklarına kesin bir dönüş yaptı¹¹⁰. Mâverâünnehir seferinin dönüşünde Tuğluk Timur'u tahta çıkartan Emîr Bulacı ölünce, Tuğluk Timur Duğlat kabilesinin başına Bulacı'nın henüz çocuk yaştaki oğlunu geçirerek ulus emîrliği makamını fiiliyatta sifıra indirdi¹¹¹. Fakat Doğu Çağataylılarda tam olarak otoritesini sağlayan Tuğluk Timur'un aynı başarıyı Mâverâünnehir sahasında gösterdiği söylenemez.

107 Çelik, *Yarkend Hanlığı*, s. 89.

108 Yezdi, *Zafername*, s. 36.

109 İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 8.

110 Jean-Paul Roux, *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 330.

111 Çelik, *Yarkend Hanlığı*, s. 91.

II. BÖLÜM

İLHANLILARDA KABİLE REİSLERİ

İlhanlı Yönetimi Öncesi: Noyanlar Dönemi

Cengiz Han 1211 yılında bir bozkır geleneği olarak Çin'e sefer düzenledi. Mart 1211 yılında başlayan sefer, Moğolların kuşatma bilgisinin yetersiz olması sebebiyle uzadı ve Moğol atlıları Çin Seddi önünde dört yıl oyalandı. 1215 yılında Pekin'in Moğollar tarafından ele geçirilmesiyle Harezmşahlar ve Moğollar arasında da ilk ilişkiler başlamış oluyordu. Zira Muhammed Harezmşah da bozkır kökenli bir sultan olarak Çin'e gitme hayalleri kuruyor ve hayalindeki Çin seferi için istihbarat topluyordu¹¹². Muhammed Harezmşah bunun için Pekin'e bilgi toplama amacıyla bir elçilik heyeti yolladı ancak Pekin'e varan Harezmşahlı grup Pekin'in Moğollar tarafından ele geçirildiğini gördü. Pekin'in Cengiz Han tarafından alınması Muhammed Harezmşah'ı Moğollar ile diplomatik ilişkiler kurmaya zorladı. Çünkü hem Moğol fetihleri sonrası Moğollar ile sınır komşusu olmuşlardı, hem de istihbarat toplayan Harezmli elçilik heyeti Cengiz Han'ın ele geçirdiği Pekin'e varmış bulunuyordu. Cengiz Han'ı bu fetihden dolayı tebrik eden Harezmşah elçileri, ilişkilerinin dostane bir şekilde sürdürüleceği temennilerini sunduktan sonra geri döndüler. 1215 yılında başlayan Moğol-Harezmşah ilişkileri bir süre sonra ticarî faaliyetlerin yoğunlaşmasını da sağladı ve karşılıklı

112 İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 229.

ticaret başladı. Ancak ilişkiler bu seyirde devam etmedi. 1218 yılında Kervan Reisi Ukuna hariç tamamen Müslümanlardan oluşan bir Moğol kervanı Muhammed Harezmşah'ın annesi olan Terken Hatun'un yakın akrabası İnalçuk tarafından ajanlık suçlamasıyla durduruldu, malları yağmalandı ve tüccarlar öldürüldü. Yağmalanan malların tazminatı için yollanan başka bir Moğol elçilik heyeti de öldürülünce iki devlet arasında yapılacak savaş kaçınılmaz oldu¹¹³. 1219 yılında Moğolların Batı Asya seferi başladı. Muhammed Harezmşah'ın stratejik bir hata yaparak, Moğol ordusundan sayıca üstün olan ordusunu parçalara ayırarak şehirlere dağıtması, bir yıl sonra 1220 yılında Buhara, Semerkand, Nişabur ve Rey gibi büyük şehirlerin düşmesine neden oldu. Moğolların bu denli başarılı olacağını beklemeyen Muhammed Harezmşah ise hayatından endişe ederek Hazar Denizi'nde bulunan Abeskun Adası'na kaçtı ve bir süre sonra orada öldü¹¹⁴. Muhammed Harezmşah öldüğünde arkasında parçalanmış bir devlet, dağınık bir ordu ve işgal altında bir memleket bırakmıştı. Muhammed Harezmşah sonrası birkaç şehirden müteşekkil dağınık bir siyasi yapı halinde bulunan Harezmşah Devleti'nin yönetimini oğlu Celaleddin Mengüberti aldı. Celaleddin'in Harezmli orduların başına geçişi bölge siyasetini de derinden etkiledi. Önce Moğollar ile savaşma politikasını izleyen Celaleddin, bunda başarılı olamayınca Hindistan'a sığınmış, burada bir darbeyle ülkeyi ele geçirmeye çalışmış ve yine başarılı olamayarak Afganistan, Irak ve Doğu Anadolu yoluyla Anadolu'ya gelip Türkiye Selçukluları ve Memlûk ittifakına karşı Yassıçemen Savaşı'na girişmiş ve bu girişiminde de yine başarı sağlayamamıştı¹¹⁵. Celaleddin'in bu plansız ve büyük bir coğrafyaya yayılmış dağınık siyasi hayatı bölge halkı için de büyük bir problemdi. Halk Moğol yöneticileri ve Celaleddin arasında kalıyor, gerek bitmek bilmeyen savaşlar gerekse ufak çarpışmalar önce üretimi ardından da ticareti etkiliyordu. Zira ticaret yolla-

113 Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA*, c. XVI, s.229.

114 Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", s. 35.

115 Aydın Taneri, "Celâdeddin Hârizmşah", *DİA*, VII. Cilt, İstanbul, 1993, s. 250.

rında herhangi bir güvenlik unsuru kalmamış, bölgedeki üretim ve ticarî faaliyetler en aza inmişti. Üstelik Celaleddin Moğol birliklerine karşı büyük zaferler kazanamasa da onları uğraştırmaktan ve oyalamaktan geri kalmıyordu.

Cengiz Han'ın 1227 yılındaki ölümü ve ardından yapılan kurultayda Ögedey'in han olmasına müteakip, Moğol yönetimi adına önem arz eden bu sorunun çözülmesi için ilk adım atıldı. Sünit boyuna mensup olan Curmagun Noyan 4 tümenlik yani 40.000 kişilik bir ordu¹¹⁶; Kül Bolat, Çağatay, Yeke, Nosal, Batu, Kızıl Buka, Körgüz gibi daha küçük rütbeli subaylar ve sivil idarecilerle Sultan Celaleddin'in faaliyetlerini sonlandırmak amacıyla Horasan ve Irak'a atandı¹¹⁷. Curmagun Noyan'ın emrindeki ordu, Batı Asya'ya yerleşmek ve başkente geri dönmek üzere hazırlandı¹¹⁸. Ordu yaylak ve kışlak olarak Arrân ve Mugan ovalarını seçti¹¹⁹.

Batı Asya'ya gelen Curmagun Noyan, buradaki Gürcü, Ermeni ve Harezmşahlı kuvvetlerini bastırmak amacıyla bir dizi seferlere girişti. İlk iş olarak 1229 yılında Gence'yi ele geçirdi¹²⁰. Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Ahlat civarına çekilen Celaleddin Harezmşah, Curmagun'un üzerine gelmekte olduğunu öğrenip daha önce savaştığı devletlerden yardım istediye de bir sonuç alamadı. Bir süre Moğol ordularından kaçan Celaleddin için ordusunu daha fazla yormak istemeyen Curmagun, onun geçebileceği rotalar üzerine pusular kurarak beklemeye başladı. Ancak 1231 yılında Celaleddin, kendisini takiple görevlendirilen Moğol ordusu komutanlarından olan Taymas tarafından,

116 Cüveynî, *Cihan-Güşa*, s. 191; Faruk Sümer bu konuyla ilgili olarak Curmagun'a 4 tümen verildiğinden bahseder. Bu tümenlerden birisi sadece Türk boylarından oluşuyordu ve askerleri Uygur, Karluk ve Türkmenlerden toplanmıştı. Başlarında da Türk ve Müslüman bir noyan olan Melikşah vardı. Bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, Sayı 1, Ankara, 1969, s. 2.

117 Cüveynî, *Cihan-Güşa*, s. 402.

118 Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 336.

119 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 297.

120 A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemalöğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 40.

Diyarbakır'da bir eğlence sırasında baskına uğradı, kaçarken de yerel Kürt beylerinden birisi tarafından öldürüldü¹²¹.

Celaledin ölmüş olmasına rağmen Horasan halkı bu koldan emin olmadığı için Moğollara da boyun eğmiş değildi. Bu durum Horasan'ı hızla karışıklığa sürükleyerek Horasan'ın kaynamasına sebep oldu. Yaşananlar Ögedey Kağan'ın kulağına gidince kağan Tayir Bahadır'ı bu bölgeye atadı. Ancak Emir Cin Timur zaten bölgede görevliydi ve Tayir Bahadır'ın uyarılarını dikkate almayarak Horasan'dan çekilmedi. Ögedey'in huzuruna çıkan Cin Timur, kağanın övgüsünü ve yarlığını alarak Horasan'a döndü. Curmagun'un da çok ülkeler almasına rağmen kendisini böyle sevindirmediğini belirten Ögedey, Curmagun'un Cin Timur'a karışmamasını da emretti¹²². Cin Timur'dan sonra 'devletin hissesine düşen vergiyi toplamak ve nüfus sayımı yapmak' üzere Körgüz tam yetkiyle Horasan'a yollandı. Kağan, Curmagun tarafından ele geçirilen Ceyhun'un batısının yönetimini de Körgüz'e bıraktı¹²³. Curmagun her ne kadar geniş yetkilerle buraya yollansa da kendisi sadece askerî işlerle ilgileniyor, Türk, Gürcü, Ermeni ve Arap topraklarına seferler düzenlemekle meşgul oluyordu. Özellikle sivil yönetimin yürütülmesine dair Curmagun'un herhangi bir faaliyet içinde olmadığı görülüyor. Reşidüddin'in aktardığına göre Curmagun Tebriz'de sanatkarların başına bir reis atadı¹²⁴, ki bu da Curmagun'un sivil işleri de yönetebilecek kadar geniş yetkilere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durumda onun sivil işler ile ilgilenmediği düşünülebilir. Zaten Hülâgû'nun gelişine kadar süren Noyanlar Dönemi boyunca İran ve çevresinin yönetim açısından bir türlü belirli bir düzene koyulamaması; vergi toplama, ticaretin canlandırılması gibi ekonomik faaliyetlerin sekteye uğraması burada hem Curmagun ve Baycu gibi askerî görev yapan valilerin, hem de

121 Cüveynî, *Cihan-Güşa*, s. 383.

122 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 405.

123 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 414.

124 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 422.

Körgüz, Cin Timur, Elçigidey gibi sivil valilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Her ne kadar Curmagun ve Baycu bunları organize edecek yeteneğe sahip olsalar da, yukarıda da görüldüğü gibi merkezden gelen emirler sonucunda sivil valilerin işine karışmaları yasaklanmış bu da askerî ve sivil valilerin belirli bir siyasi program içerisinde organize olamamalarına, dolayısıyla da Batı Asya'da Moğol idare çarkının düzgün çalışmamasını doğurdu.

Bu problem önce Curmagun'u, ilerleyen yıllarda ise Baycu'yu sistemli bir faaliyet yürütme konusunda sekteye uğratacaktır. Geniş yetkilerine rağmen tam manasıyla otoriter rejimler kuramayan bu geniş yetkili valiler, bu durumdan ne kadar sorumluydu? Muhammed Harezmsah ve oğlu Celaleddin Mengüberti ölmeden önce İran'a miras olarak büyük bir istikrarsızlık ve belirsizlik bırakmışlardı. Halk gidişattan endişe duyarken, ticaret yolları da bu belirsizlikten nasibini almıştı. Bunun yanında Moğollar bölgeye henüz 10 yıl önce gelmişken, Türkiye Selçukluları, Abbasiler, Gürcüler, Ermeniler ve Eyyubiler yıllardır burada yaşamının doğurduğu kurumsallaşmayı Moğollara karşı kullanacak durumdaydılar. İran ve çevresini Cengiz Han ele geçirmiş olmasına rağmen buraya hanedan ya da hanedan dışı olsun atanan ilk yetkili Moğol Curmagun idi ve anlaşıldığına göre karşılaştığı zorluklar tahmin edilenden de fazladır. Curmagun bir taraftan az önce bahsetmiş olduğumuz kurumsallaşan yapılara karşı Moğol askerî gücünü ispatlamak ve onların daha önceden yalnızca duymakla yetindikleri Moğol gücünü onlara göstermekle yükümlü iken; diğer taraftan da tam bir kavşak noktasında bulunan Harezm ticaretini canlandırmak, İran-Azerbaycan şehirlerini mamur hale getirmek, halkın refah seviyesini yükseltmekten sorumluydu. Her ne kadar kaynaklarımız Curmagun için yalnızca "Celaleddin'in faaliyetlerini sonlandırmak için gönderildi." şeklinde bir beyanda bulunsalar da Curmagun'un sivil yönetimle ilgilenmesi bize onun yetkilerinin genişliği açısından bir fikir veriyor. Bununla birlikte Curmagun'un gelişinden bir süre sonra bölgeye sivil görevli vali-

lerin de atanması, Curmagun'un yapması gereken işlerin merkez tarafından sınırlanması anlamına geliyordu.

En önemli görevini tamamlayan Curmagun Noyan, bölgesel fetihlere devam etti; 1231'de Erzincan'ı aldı¹²⁵. Ertesi sene Sivas yakınlarına kadar uzanan bir akın düzenleyen Curmagun Noyan birçok hayvan ve köle ele geçirdi¹²⁶. Ermenilerin verdiği bilgilere göre 1236 yılında Ani, Kars ve Lori'yi aldı¹²⁷. Gürcülere yaptığı seferler sonucunda da Gürcüleri 40000 altınlık bir haraca bağlamıştır¹²⁸. Her ne kadar ilerleyen yıllarda Ermeniler ve Gürcüler Moğolları Müslüman cemaate karşı ortakları olarak görseler de Curmagun dinî duygularını bir tarafa bırakarak stratejik ve realist bir politika izlemeye çalışmıştır. Şamanist olmasına rağmen, Müslümanlar ile savaş halinde olduğu dönemlerde onlara karşı Şark Hristiyanlarını savunur bir pozisyona geçmiş, Hristiyanları himaye etmiştir. Tebriz ve Nahcivan'a kiliseler açarak da bunu somutlaştırmış ve kullanmıştır¹²⁹. Bu faaliyetleri incelendiğinde onun yalnızca Moğol idaresini tesis etmeye çalışan bir vali olduğu görülüyor. Curmagun Noyan yaklaşık 10 yıllık bir valilik döneminin ardından bu görevini en azından fiilî olarak bırakmak zorunda kaldı. Ermeniler onun bir savaşta sağır olduğunu söylerken¹³⁰, modern araştırmacılar felç olduğu üzerinde durmaktadır¹³¹. Bununla birlikte kendisinin görevi bıraktıktan sonra hemen ölmediği, Köseadağ Savaşı'ndan sonra Baycu Noyan'ın Türkiye Selçukluları ile yapılacak anlaşmanın detaylarını ona danışmasından anlaşılmaktadır¹³².

125 Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 41.

126 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 396.

127 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 3; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 63.

128 Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, çev, Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 96.

129 Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s.46-47.

130 Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s.165.

131 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s.337.

132 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.464.

Curmagun'un hastalığı sebebiyle görevini ifa edememesi sonrasında onun yerine 1241 yılında, aynı yetkilere sahip olduğu anlaşılan Baycu Noyan atandı. Bisuut boyuna mensup olan Baycu Noyan selefi gibi Mugan ve Arrân ovalarına yerleşmeyi seçti¹³³. Baycu Noyan Anadolu üzerine yürümeyi düşünen ve faaliyetlerini Anadolu üzerinde yoğunlaştıran birisidir. Ancak Türkiye Selçuklularının ve Anadolu'daki Türkmen gruplarının kendisine karşı koyacağından emin olan Baycu, uygun zamanı beklemeye başladı. Babaî İsyanı ile birlikte Türkiye Selçuklu ordusunun gücünün test edilmesi, Baycu için yeterliydi. Babaî İsyanı ile Anadolu'daki siyasi ve toplumsal çözülmenin ortaya çıkması Baycu'nun Anadolu seferini hazırlayan önemli bir unsurdur¹³⁴. 1242 yılında Erzurum'u alan Baycu, Köseadağ Savaşı'na giden yolda önemli bir merkezi ele geçirmiş oluyordu¹³⁵. Zira Erzurum, 1243 öncesinde Türkiye Selçuklularının kendileri için Moğol tehlikesini fark edip koruyucu birlik yerleştirdikleri bir şehirdi. Ancak Babailerin isyanının bastırılabilmesi sonucunda buradaki birlikler isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiş, doğu sınırları Moğol akınlarına karşı savunmasız kalmıştı¹³⁶. Nihayetinde 1243 yılında Sivas-Erzincan yöresindeki Köseadağ mevkiinde Türkiye Selçukluları, Moğollara yenildiler. Bizi ilgilendiren nokta savaşın detaylarından ziyade savaş sonrası genel durumdur. Savaşın Türkiye Selçukluları için kaybedilmesinin ana sebebi; savaştan önce II. Gıyâseddin Keyhusrev'in, deneyimli komutanların ihtiyatlı davranışlarının aksine genç ve tecrübesiz komutanların ateşli savaş isteklerini yerine getirme arzusudur. Bu durum Selçuklu bürokrasisinin ve kurmay sınıfının çöküşünün en önemli göstergesiydi. Baycu bu komutanların ve bürokratların Moğol baskısı karşısında duramayarak kişisel ihtirasları peşinde koşacağını görmüş olmalıdır.

133 John Masson Smith Jr, "Mongol Nomadism And Middle Eastern Geography: Qishlaqs And Tümens", *The Mongol Empire & its Legacy*, ed. Reuven Amitai-Preiss ve David O. Morgan, Leiden, 1999, s. 47.

134 Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakındoğu*, s.164.

135 Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 41.

136 Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *DİA*, c. XXVI, s. 272.

Savaş sonrasında Baycu Sivas'ı direnişle karşılaşmadan ele geçirdi. Sivas kadısı Moğollar henüz Harezmşahlar ile savaşırken büyük kağana hizmeti kabul etmiş ve ondan suygamiş almış olan Necmeddin Kırşehirî idi. Baycu Sivas'a gidince onu tanıdı. Şehrin bütün kapılarını kapatıp sadece Erzincan tarafında kalan kapıyı açık bıraktılar. Moğol askerleri şehri 3 gün yağma ettiler ancak katliamda bulunmadılar. 4. gün askerlerin yağması da yasaklandı¹³⁷. Ancak Kayseri Baycu'ya direnmeye karar verdi. Direnişi Köseadağ Savaşı sonrasında buraya gelen Selçuklu komutanları Fahrüddin Ayaz ve Câmedâr Samsamüddin Kaymaz Ahileri örgütleyerek başlattılar. Moğollar yaklaşık iki hafta boyunca şehri dövdüler, bu sırada Kayserili gençler Moğollara karşı baskın ve pusu faaliyetlerine giriştiler. Önce vergi memurlarından Hacuk oğlu Hüsam gece su kanalından gizlice çıkarak Baycu'ya şehir hakkında bilgiler verdi. Ardından komutanlardan Ayaz, Baycu'dan kendisine ve ailesine dokunulmayacağı sözünü alarak şehri terk etti. Şehir ahalisi bir süre daha direnişi sürdürdüyse de Moğollar şehri almayı başardılar¹³⁸.

Baycu, Kayseri ve Sivas'ın ele geçirilmesine ilave olarak daha fazla ilerleyemeyeceğini düşündü¹³⁹. Sahib Mühezzibeddin ve Kadı Fahreddin Erzurum sınırında Baycu Noyan'a yetişip onunla Mugan'a gittiler. Orada Curmagun ve Baycu ile barış görüşmeleri yaptılar ve sonunda barış antlaşması yapıldı¹⁴⁰. Selçuklular Moğollara vergi vermekle mükellef oldular. Baycu Selçuklu bürokratları ile Erzurum'da buluşmasına rağmen barış görüşmeleri için onları Mugan'a, Curmagun Noyan'ın evine götürmüştür. Curmagun hasta olmasına rağmen halen görevini sürdürmekteydi ve Baycu'nun ondan habersiz barış görüşmelerine başlamaması da buradaki Moğol bürokrasisinin durumunu

137 İbn Bibi, *El Evamirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Alâ'îye (Selçukname)*, II. Cilt, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 72-73.

138 İbn Bibi, *Selçukname*, II, s. 74; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 234.

139 Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakınoğlu*, s. 165.

140 İbn Bibi, *Selçukname*, II, s. 78.

göstermesi açısından önemlidir¹⁴¹. Ermeni komutanı ve kralın kardeşi olan Simbat da önce Baycu'ya ardından da Karakurum'a bağlılığını bildirerek Ermenilerin Moğollara vassal olma sürecini tamamlamış oldu¹⁴². 1249 yılında Gürcülerin isyan edeceğinden şüphelenen Baycu, Gürcü kralı David'i esir aldı, sağlam kanıtlar elde etmiş olacak ki ardından onu yakın adamlarıyla beraber idam ettirdi¹⁴³. Savaş sonrasında Türkiye Selçuklularını ve Ermenileri Moğol İmparatorluğu'na il kılan Baycu'nun, Hülâgû'nun gelişine kadar birkaç ufak askerî sefer daha yapıp bölgede Moğollar lehine sükûneti sağladığı görülüyor.

Kösedağ Savaşı'ndan yaklaşık 10 yıllık bir suskunluk dönemi sonrasında Türkiye Selçukluları ve Baycu Noyan arasındaki siyasi ilişkiler tekrar gerildi. Baycu Noyan'ın Kösedağ Savaşı sonrasında düzensiz ve keyfi vergi toplaması Selçuklu sarayında hoşnutsuzluk yarattı. Türkiye Selçuklularında Emîr-i Dâd olarak görev yapan Fahreddin Ali, değerli hediyeler ve 100 bin dirhem ile Batı Moğollarının lideri konumunda bulunan ve Moğolların batıyla ilgili hemen her konusunda serbestçe hareket edebilecek güce sahip olan Batu Han'a gitti. Bu fikri ortaya Fahreddin Arslandoğmuş, Kadı İzzeddin, Celaledin Karatay ve Şemseddin Yavtaş atmıştır¹⁴⁴. Şikayetleri değerlendiren Batu Han, Baycu ve diğer noyanların Anadolu'da vergi toplamasını meneden bir yarlığ çıkardı¹⁴⁵. Bu durum bize Curmagun ve Baycu dönemlerinde Moğolların ve Türkiye Selçuklularının doğrudan Batu Han'a bağlı olduğunu göstermektedir.

Yarlığın çıkarıldığı tarih ile Hülâgû'nun İran'a geliş tarihi hemen hemen örtüşmektedir. Hülâgû İran'a gelmeden Baycu'nun önce onun ordusunun yeme-içme ihtiyacını karşılaması, ardın-

141 Curmagun hastalığı sebebiyle eşi Eltina Hatun kulağına eğilerek konuşulanları ona aktarıyordu. Bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, Sayı 1, Ankara, 1969, s. 10.

142 Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 166.

143 Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 41.

144 İbn Bibi, *Selçukname*, II, s. 78

145 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 494.

dan da ağırlıklarıyla beraber Anadolu'ya geçmesi emredildi¹⁴⁶. Çok sayıda asker, kadın, çocuk ve hayvanla Erzincan'a gelen Baycu, Türkiye Selçuklu sultanı olan II. İzzeddin Keykâvus'tan yaylak ve kışlak istedi. Baycu'nun Anadolu'ya gelişini anlamak için Nizameddin Hurşid ona elçi olarak gönderildi. Hurşid görevini tamamlayıp döndükten sonra Baycu'nun sultana karşı kötü şeyler düşünmediğini, ona karşı saygılı olduğunu bildirdi¹⁴⁷. Ancak Keykâvus'un yanındakiler, özellikle tecrübesiz genç subaylar, Baycu'nun Anadolu'ya gelişini daha farklı algılayarak bunu bir savaş fırsatı olarak gördüler ve Aksaray civarında beklemekte olan Baycu'nun üzerine saldırması için Keykâvus'u kışkırttılar. Köseadağ Savaşı'nda yapılan hatanın aynısı yapıldı ve tecrübesiz subayların plansız hareketleri sonucunda Moğol birlikleri ile Türkiye Selçuklu birlikleri tekrar karşı karşıya geldi. 14 Ekim 1256 tarihinde Aksaray civarında gerçekleşen bu savaş aslında Türkiye Selçukluları için Köseadağ'dan daha büyük bir yenilgidir. Bu savaş sonrasında Selçuklu bürokrasisindeki çözülme daha da büyümüş, Anadolu çalkantılı bir döneme girmiştir. Konya'da kalan ve yenilgiyi duyan sultan ve bürokratlar çareyi değerli eşyalarını ve ailelerini alarak Antalya ve Alanya bölgelerine kaçmakta buldular. Savaşa katılan bürokrat ve subayların birçoğu ise öldürüldü¹⁴⁸. Aksaray Muharebesi sonrasında Konya'ya ilerleyen Baycu, Konya halkında büyük bir korku oluşturdu. Bu sırada şehirde yönetim adına faaliyet gösteren bürokrat veya asker yok gibiydi. Sultan da dahil olmak üzere birçok üst düzey yönetici kaçmış, şehir adeta halka terk edilmişti. Savaştan sağ kurtulan ve şehre gelen saray kâhyası Nizâmeddin Ali, halkı organize ederek 4 arabalık altın ve değerli eşya toplayıp Baycu'ya yolladı. Baycu da gönderilen bu hediyeler karşısında yumuşadı ve şehrin dış surlarını yıktırmakla yetindi. Önce Antalya'ya oradan da Bizans sınırlarına dahil olan Denizli tarafları-

146 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 14; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 43.

147 İbn Bibi, *Selçukname*, II, s. 145.

148 Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakındoğu*, s. 166; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 498.

na ilerleyen İzzeddin Keykâvus ise Baycu'nun bütün çağrılarına rağmen onun yanına gelmeyince Baycu Selçuklu tahtına Mart 1257'de IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı çıkardı¹⁴⁹. Aynı tarihlerde Hülâgû İsmailî kalelerini alarak Hemedan'a doğru ilerliyordu. Bu sıralarda Baycu'yu yanına çağıran Hülâgû, Baycu'nun Azerbaycan ve İran'daki başarısızlıklarından dem vurup, Abbasiler üzerine yürümekten korktuğunu söyleyerek onu azarladı ve faaliyetlerinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi. Baycu kendisini "Benim suçum yok. Rey'den Anadolu'ya kadar ülkelere tek bayrak altında topladım ancak Bağdad'ın nüfusunun çok, yollarının dar olmasından dolayı orduyu o tarafa götürmekten çekindim. Bundan sonrası padişâhımızın hükmüdür." sözleriyle savunarak Hülâgû'yu sakinleştirmeyi başardı¹⁵⁰.

Ancak bundan sonra Baycu ile ilgili bilgiler kesintiye uğramakta, kaynaklar odak noktası olarak Hülâgû'yu almaktadır. Baycu Noyan'ın Bağdad ve Suriye üzerine düzenlenecek sefere çağırılması, onun yeniden Anadolu'ya döndüğünün bir göstergesidir. Bağdad için hazırlıklara başlayan Hülâgû ordunun sağ kanadının yönetimini Baycu'ya verdi. Baycu'nun görevi sağ kanadın komutanlığının yanında Erbil-Musul-Bağdad güzergahını izleyerek Batı Bağdad'a gelmek ve Hülâgû'nun komuta ettiği ana orduya katılmaktı. Hayton'un verdiği bilgiye göre Baycu bu sefere 3 tümenlik bir orduyla iştirak etmiştir¹⁵¹. Kendisine verilen görevi yerine getirmek için Anadolu'dan ayrılan Baycu Noyan, merkezden bildirilen güzergahı izleyerek Batı Bağdad'a ulaştı ve Devâtdâr ve İbn-i Kurd'un komutasında hareket eden Abbasî öncü kuvvetleriyle karşılaştı. Bu öncü kuvveti yenmeyi başaran Baycu, İbn-i Kurd da dahil olmak üzere Abbasî birliğinin neredeyse tamamını yok etti, Devâtdâr yanında ancak birkaç adamıyla birlikte Bağdad'a kaçarak kurtulmayı başardı. Kendisine verilen emirleri harfiyen yerine getirmeye çalışan Baycu Bağdad'ın

149 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 501.

150 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 28.

151 Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 107.

batısına saldırdı. Musul melikinden elde ettiği köprüleri Dicle'ye kurdurarak nehri geçen Baycu, Tikrit yakınlarında Tikritlilerle birkaç çarpışma yaşadı ve burada bazı askerlerini kaybetti¹⁵². Fakat 1258 Ocak'ının ortalarında Dicle civarında bulunan mahalleleri ele geçirdi. Bu tarihten sonra da kaynaklarda Baycu ile ilgili haberler oldukça azalmaktadır. Ona dair ulaşılan son bilgi Hülâgû'nun 1259 yılında Şam üzerine yaptığı seferde tıpkı Bağdad kuşatmasında olduğu gibi ordunun sağ kanadının yönetimini almasıdır¹⁵³. Baycu'nun Şam seferinden sonra öldüğü açıktır. Anadolu'yu kendi meşguliyet alanı gören Baycu, merkeze danışmadan Selçuklu sultanı ataması yapacak kadar geniş yetkilere sahipti. Bunun yanında bir hükümdar gibi Avrupalı yöneticilere de elçi yollayacak kudretteydi. Papa IV. İnnocent'e Aybek isminde bir elçi yollamış ve ona Frenkler ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ancak Anadolu'ya yapılacak herhangi bir Haçlı Seferi'ne de izin vermeyeceğini belirtmişti¹⁵⁴. Buradan da anlaşıldığına göre Baycu Noyan tıpkı halefi gibi Anadolu'da Moğol yönetimini kurmayı düşünen ve bunun için de dengeli siyaset izleyen bir şahıstı. Ancak Baycu Noyan gerek klasik tarihçilikte gerekse modern tarihçilikte bir Moğol komutanı olmaktan çıkmış ve Moğolların Anadolu işgalinin simgesi haline gelmiştir. Zira Moğol periyodunun Anadolu için tarihî sonuçları, beylikler açısından kurumsal etkisi ve Türk göçleri açısından sosyolojik boyutlarından çok Moğol valilerin uyguladığı politikaların sertliğine vurgu yapan çalışmalar hem modern objektif tarihçilikle uyuşmamakta hem de tarihî gerçekleri de bir ölçüde kaçırmaktadır. Baycu Noyan bu duygusal tarihçilik noktasında duygu sömürüsünün en önemli hüviyetini oluşturmaktadır. Curmagun'un gerçekleştiremediği Anadolu işgalini kendisinin tamamlaması bunun önemli bir nedenidir. Baycu'nun Anadolu'ya girişinden İlhanlıların yıkılışına kadar geçen sürede Moğolların uyguladığı yönetimde onun izleri

152 Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcanî, *Tabakât-ı Nûsîrî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 158.

153 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 53.

154 Haykiran, *Moğollar Zamanında Yakınoğlu*, s. 47

bulunmakla birlikte ‘Kötü Moğol’ imajı çizilirken kendisine de mutlaka atıf yapılır.

İlhanlı Yönetiminde Kabile Reisleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi devletin güçlü dönemlerinde kabile reisleri sıradan bir memurdan farklı davranamıyordu. Özellikle Hülâgû döneminde Baycu gibi olağanüstü yetkilere sahip valiler dahi etkin olamıyordu. Hülâgû ve Abaka’dan sonra İlhanlılar etkin güç unsuru anlamında belirli ve gözle görülür azalma yaşasalar da, kabile reisleri bu dönemde yine pek etkin olamadı. Bunun önemli nedenlerinden birisi İran-Azerbaycan coğrafyasının tam ortasında, kavşak noktasında bulunan Tebriz’in başkent olmasıdır. Azerbaycan otlak anlamında zengin olmakla beraber, burada kendilerine karşı herhangi bir tehlike sezecek olan İlhanlar doğrudan ve zorlanmadan buraya müdahale edebilirdi. İran müdahaleyi zorlaştıran bir coğrafyaya sahipti, merkezden desteklenmeyen bir kabile reisini yetersiz iâşe koşullarından dolayı İran coğrafyası yutabilirdi. Bu durum ilhanın müdahalesini de oldukça kolaylaştırırdı.

Kabile reisleri için stratejik önemde olan bir diğer konu ise İlhanlıların Çağataylı ve Altın Orda ilişkileriydi. Horasan için Çağataylılar¹⁵⁵ ile, Kafkasya için Altın Orda¹⁵⁶ ile yapılan mücadeleleri bu açıdan değerlendirmek de gerekmektedir. Güç isteği içerisindeki bir İlhanlı emiri için sınır bölgelerinin hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Öncelikle bu bölgeler her zaman karışık bölgelerdir. Bölgede görev yapan kabile reisinin altındaki komuta kademesinde sürekli bir dönüşüm vardır ve asker sevkıyatı da üst düzeydedir. Bu durumun kabile reisi için avantajı enerjik ve sürekli yenilenen askerlere sahip olması, bunun yanında da zaman içinde deneyim kazanması ve deneyimli bir orduya sahip olmasıdır. Üstelik devamlı yapılan sınır ötesi

155 İlhanlıların son dönemlerinde Çağataylılar ile yaşadıkları sınır sorunları için bkz. İlhan Erdem, “Olcaıtu Han Devrinde Horasan’da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri”, *PAÜEFĐ*, Sayı 3, Denizli, 1997, s. 106-112.

156 İlhanlı ve Altın Orda ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

akınlar kabile reislerine ve ordusuna maddî anlamda büyük bir gelir getirmekteydi. Bu durum komuta kademesinin ve askerlerin kabile reisine olan güvenini ve bağlılığını artırdığı gibi, onun atılacağı yeni maceralarda da ona karşı ihanet faktörünü oldukça azaltıyordu. Ancak sınır bölgelerinin olumsuz tarafları her zaman çok daha fazladır. Sınır bölgelerine daima yönetim ve askerî anlamda tecrübe kazanmaları şehzadeler gönderiliyordu. Bunlar küçük yaşta ve kolay manipüle edilebilirlerdi ve yanlarında mutlaka merkeze bağlı, bürokratik ve askerî ilişki ağı güçlü, kurnaz bir yönetim kadrosu oluyordu. Bu tarz idarî kadrolar kendilerinden başka herhangi bir güç ve aykırı kişi istemeyecekleri için bölgesel faaliyetlere girişecek olan kabile reislerini de gerek şehzadeye ait kuvvetler, gerekse merkezden gelecek kuvvetler ile kolayca bertaraf edilebilirlerdi. Bunların yanında sınır bölgelerinde konuşlanmış olan kabile reislerinin en büyük dezavantajı sürekli olarak teyakkuz halinde olmalarıdır. Uzun süren saha nöbetleri, ileri sınır gözlemleri, sınır yerleşimlerine karşı yapılan saldırıları savuşturma, istihbarat ve karşı istihbarat ile meşgul oluyorlardı. Yoğun bir gündem içerisinde, bulundukları bölgede lobi faaliyetlerini yapmaya fırsatları olmadığından müstakil hareket etme imkanları da neredeyse kalmıyordu. Özetle sınır bölgelerinde zengin, yüksek sayılı askerlerden oluşan enerjik birliklere sahip fakat devlet işleriyle uğraşan, önemli bağlantılar kuramayan ve müstakil hareket edemeyen emîrlar ortaya çıkarılıyordu.

Bu durumda müstakil hareket eden kabile reisleri için bakmamız gereken en önemli coğrafya Anadolu'dur¹⁵⁷. Anadolu; İlhanlı merkezi ile duygusal bağlarını koparmış, bağımsız güç olma fikrini benimsemiş, resmî görevlerini de bu yönde kullanacak olan kabile reisleri için en uygun coğrafya olarak görünmektedir. Burada siyasi bütünlük yoktu. Merkezi

157 Moğol yönetimi altında Anadolu hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, Sayı 1, Ankara, 1969, s. 1-147; Charles Melville, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", *Türkiye Tarihi 1071-1453 Bizans'tan Türkiye'ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s.79-138; Mustafa Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 409-438.

Selçuklu ordusu; aynı anda tahtta bulunan birkaç Selçuklu sultanı, devlet meselelerinden çok kendi şahsî geleceğine odaklanmış hilekâr vezirler ve siyasi hayatı saray hayatına tercih eden şehzade anası saray kadınları arasında paylaşılmıştı, Zaten hâlihazırda Baycu Noyan kendi zamanında bölgedeki faaliyetleri Selçuklu ordusunun hareket alanını tamamen kısıtlamıştı. Şehir yönetimleri ya vezirlerin ya da hem Selçuklu hem de Moğollara karşı asi Türkmenlerin elindeydi. Bununla birlikte Anadolu bürokratik bir keşmekeşliğin içine düşmüştü. Memlûk, Selçuklu ya da Moğol yanlısı valiler, vezirler ya da bürokratlar bu karışıklığın etkisini de artırıyordu. Bölge Moğol ve Memlûkların hâkimiyet alanı olsa da bir süre sonra bu etki de azalacaktı. İlhanlıların Altın Orda ve Çağataylılar ile yaptığı savaşlar, Anadolu'yu ihmal etmelerine neden oldu. Anadolu İlhanlılar için sürgün yeri idi. Örneğin ileride de bahsedeceğimiz gibi Togaçar'ı kendisine muhtemel problem olarak gören Gazan Han Togaçar'ı önce buraya tayin etmiş ardından da öldürtmüştür¹⁵⁸. Ancak Anadolu bu ihmali kaldıracak bir durumda değildi. Üstelik Anadolu 1255 yılında Hülâgû'nun kesin İran hâkimiyeti sonrasında Altın Orda ve Bizans'ın müdahale edebileceği bir alan olmaktan da çıkmıştı. Böylelikle Anadolu yukarıda saydığımız gruplar dışında, gücü ne diğerine ne Bizans'a ne İlhanlılara, ne Altın Orda'ya ne de Memlûklara yeten Türkmen beylerinin mücadele sahası haline gelmişti. İlhanlı merkeziyetçiliğinin ortadan kalkması ise bu oyuna yeni aktörlerin eklenmesine sebep oldu. Anadolu'da ikinci bir Noyanlar Dönemi başlıyordu. Ancak bu defa yerel aktörler Selçuklu sultanları yerine Memlûk destekli¹⁵⁹ enerjik Anadolu beyleriydi. Üstelik İlhanlı gücünün kırılması, noyanları Baycu örneğinde olduğu gibi Anadolu üzerinde

158 Melville, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", s. 109.

159 Örneğin Sülemiş İsyanı sırasında Memlûkları kendisine hami olarak gören uç Türkmenlerinden birisi de Osman Gazi'dir. Sülemiş'e destek olması muhtemel olmakla beraber Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsir Muhammed bin Kalavun'a binen oğullarından birisine Melik Nâsir ismini vermiştir. Bkz. Halil İnalıcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, TDV Yayınları, Ankara, 2018, s. 27.

tahakküm kurmaya çalışan memurlar olmaktan çıkartıyordu. Artık Anadolu'ya atanan noyanlar hem yerel beylerle hem de Memlûklar ile yakın ve değişken siyasi ilişkiler kuran, merkeze karşı asi ve genelde de Anadolu'da kendi devletini kurma hayaline sahip bireyler haline dönüşmüşlerdi.

1. Emîr Togaçar, Emîr Baltu ve Emîr Sülemiş

XIII. yüzyılın son çeyreğinde İlhanlı ülkesinde emîrler de gittikçe kuvvetleniyordu. Öyle ki tahta çıkacak ilhanların tayin edilmesinde oldukça etkiliydiler. Bunun ilk ve en önemli örneği Ahmed Teküder'e karşı açık şekilde muhalefet eden ve Argun'a tahta çıkma vaadinde bulunan Celayirli Buka'dır¹⁶⁰. Bölgedeki kabile reislerinin etkin olmaya başladığı dönem ise Geyhatu sonrası döneme rastlar. Şehzadeligi ve ilhanlığı sırasında Geyhatu'nun Anadolu ile yakından ilgilenmesi, buradaki Moğol baskısını da artırmıştır. Ancak sonraki dönemde bu otoriter İlhanlı rejimi kırılmaya uğradı. Hanedan üyelerinden Baydu, Algu ve Gazan'ın taht mücadeleleri, İlhanlı bürokratlarının ve ordusunun dikkatini Teбриze yöneltmelerine sebep oldu. Uzun süren mücadeleler ve kısa süren taht sürelerinin ardından da tahta Gazan çıktı. Gazan Han dönemine kadar olan süreçte İlhanlı tarımı, ekonomisi ve vergi sistemi büyük zararlar görmüştür. Tüm bunların altında yatan neden ise ordu ve bürokrasinin yozlaşmasıydı. Gazan Han bir taraftan sistemi düzeltmek için reformlar yaparken¹⁶¹, diğer taraftan da Altın Orda ve Çağataylılara karşı sınırlarını koruma mücadelesi veriyordu. Dış politikada ise Memlûkların Anadolu'daki etkinliğini kırmak istiyor ve selefleri gibi Suriye'yi ele geçirerek Akdeniz ticaretinde pay sahibi olmak istiyordu.

Gazan'ın tahta çıkışıyla beraber İlhanlı otoritesi yeniden kuruldu. Gazan Han oldukça merkeziyetçi bir devlet politika-

¹⁶⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 58.

¹⁶¹ Gazan Han döneminin ve onun reformlarının ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.

sı izledi. Bu politikalar birtakım isyanların çıkmasına neden oldu. Bu merkezîyetçilik politikasından etkilenen ilk isim Suğanut kabilesinden Togaçar'dır. Togaçar Noyan Gazan'ın babası olan Argun Han döneminden itibaren devlet içinde oldukça güç kazanmış bir isimdi. Argun Han döneminde İlhanlılar içinde ağırlığını artıran Yahudilerin tasfiyesini Argun Han'ın ölümüyle beraber o gerçekleştirmiştir¹⁶². Argun Han sonrasında da onun statüsünde herhangi bir değişme olmadı. Baydu'nun önemli kumandanlarından birisi olan Togaçar, Baydu-Gazan mücadelesinde de Baydu'nun sık sık danıştığı bir isimdi. Ancak Baydu'nun politikalarını beğenmeyen Togaçar yanına Emîr Çoban, Kurmîşi ve Buğday İdaçi gibi isimleri de alarak Gazan Han'ın tarafına geçmeye karar verdi. Şeyh Mahmud isminde güvendiği bir ismi Gazan Han'a gönderen Togaçar, onun tarafına geçme talebinde bulundu. Bu talep karşısında Gazan Han'ın "Togaçar eğer bizimle dost olur ve yardım ederse başarılı oluruz." demesi Togaçar'ın devlet içindeki gücünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Gazan Han'ın Togaçar tarafından yapılan taraf değiştirme talebine olumlu cevap vermesiyle beraber Togaçar yanındaki noyanlarla birlikte 26 Eylül 1295 gecesini gizlice Baydu'nun karargahını terk ederek Gazan Han'ın yanına gitti¹⁶³. Gazan'ın han olarak tahta çıkışından sonra ise olaylar Togaçar'ın aleyhine işlemeye başlamıştır. Onun değişken mizacı, Gazan Han'ın devlet politikasına ters davranma ihtimali ve ülke içerisindeki önemli gücü, onun öldürülmesi için yeterli sebepler olarak görülmektedir. Togaçar 9 Kasım 1295 yılında Gazan Han'ın yarlığı ile Anadolu'ya genel vali olarak atanmasının hemen ardından Gazan Han'dan iyi niyetli mektuplar ve yarlıklar almaya başladı. Fakat kendisinin peşinden Anadolu'ya gönderilen Baltu ise Gazan Han'dan gelen gizli mektuplarla Togaçar'ın öldürülmesi emrini almıştır¹⁶⁴. Gazan Han'dan Togaçar'a yarlıkları

162 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.614.

163 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 247.

164 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 631.

ulaştırmak üzere Togaçar'ın katına gelen Baltu onu ortadan kaldırarak Gazan Han'ın emrini yerine getirdi.

Togaçar esasında merkeze isyanda bulunmuş durumda değildi ve onun herhangi bir isyan hazırlığı içinde olmadığı da görülüyor. Reşidüddin onun ölüm sebebini net olarak ortaya koymazken yalnızca "Togaçar'ın varlığı fitne ve fesat nedeni idi." demekle yetinmektedir¹⁶⁵. Gazan Han'ın mutlak merkeziyetçilik politikası ve emirlerini harfiyen uygulayacak kişilerle çalışma isteği Togaçar'ın ölümüne yol açan en büyük sebep olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁶. Togaçar'ın ölüm sebebi her ne olursa olsun, Anadolu'nun ve Türkmenlerin politik seyrini değiştirdiği açıktır. Togaçar'ın öldürülmesi kendisi sonrasında burada görev yapan Baltu ve Sülemiş'in isyanlarını da tetiklemiştir.

Togaçar'ın öldürülmesinde başrol oynayan Celayir boyuna mensup olan Baltu Noyan, uzun yıllardır Anadolu'da görev yapmış bir emirdi. Burada Geyhatu döneminden beri Türkiye Selçukluları siyasetinde önemli roller oynamıştır. Baltu'nun isyanından önce Anadolu'da iki önemli siyasi olay içinde olduğu görülüyor. Bunlardan ilki Geyhatu'nun desteğiyle Selçuklu tahtına çıkan Sultan Mesud'a Germiyanogulları muhalefet edince, onların bu muhalefetlerini bastırmayı başarmasıdır. İkincisi ise Sultan Mesud'un kardeşinin başına buyruk davranışları sonucunda halktan çok sayıda şikayet gelmesiyle beraber onu Çorum civarında yakalayıp, öldürmeden onu susturmayı bilmesidir¹⁶⁷. Togaçar'ın katlinin ardından Gazan Han tarafından Tebriz'e çağrılan Baltu yapılan çağrılarının hiçbirine karşılık vermedi ve Anadolu'da açık bir şekilde İlhanlılara karşı isyan başlatan ilk noyan oldu¹⁶⁸. Baltu kendisi Gazan Han'ın yanına gitmediği gibi Sultan Mesud'un gidişine de engel oldu. Baltu'nun tüm ısrarlarına rağmen kendisine katılmayan

165 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 257.

166 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 117-118.

167 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 64.

168 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 201; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 66; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 632.

Müçirüddin Emir-şah ise Gazan'a giderek Baltu ile ilgili olarak bütün bildiklerini anlattı. Baltu'nun isyan ettiğinden emin olan Gazan, Kutlukşah komutasında Sülemiş, Samagar oğlu Arap ve Abışga gibi noyanların da eşlik ettiği 3 tümenlik (30.000) orduyu Anadolu'ya sevk etti¹⁶⁹. Kırşehir'in Malya Ovası'nda yapılan savaşta Baltu bir dağın arkasına saklanarak burada pususu kurdu. Abışga Noyan'ı pusuya düşürmeyi başardıysa da Kutlukşah asıl kuvvetle Abışga'nın yardımına yetiştirdi¹⁷⁰. Baltu tarafındaki Moğol askerleri, İlhanlı ordusunu görünce taraf değiştirerek bu kez merkez orduya katıldılar. Bu taraf değiştirme sonrasında yenileceğini anlayan Baltu yanındaki birkaç bin adamıyla beraber Beyşehir'e doğru yöneldi ve Karamanoğullarına sığındı. Kutlukşah Sülemiş'i onun takibiyle görevlendirirken kendisi Arran'a döndü¹⁷¹. Baltu'nun bu hareketi, Türkmenlerden destek almak amaçlıydı. Ancak Karamanoğulları yeni bir Moğol akınına dayanamayacaklarını düşündükleri için onu kabul etmediler. Ermeni Krallığı üzerinden Memlûklara sığınmak üzere yola çıkan Baltu, buradan geçerken Ermeni kralına bağlı Çukurova tekfurundan yakalandı ve İlhanlılara teslim edildi¹⁷². Baltu'nun ardından kalan adamları da yakalandı. Sülemiş tarafından yakalanıp Tebriz'e getirilen Baltu 1297 sonbaharında şehir meydanında idam edildi¹⁷³. Baltu'nun isyan sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak onun Sultan Mesud ile beraber Germiyanogullarına yaptığı sefer sonrasında Mesud'un zayıf karakterli ve kolay yönetilebilecek birisi olduğunu görmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple Baltu'nun Orta Anadolu'da Sultan Mesud'un başında bulunduğu ancak devleti bizzat kendisinin yönettiği bir sistem getirmeye çalışması ihtimaller dahilindedir. Sultan Mesud'u bırakmayarak ondan faydalanmaya çalışması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

169 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 632.

170 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 118.

171 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 261.

172 Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", s. 435.

173 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 270; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 633; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67

Baltu'nun isyanı sonrası Anadolu'ya Gazan Han tarafından yeni atamalar yapıldı ve yeni düzenlemeler getirildi. Türkiye Selçuklu ülkesi 4 malî bölüme ayrıldı. Cemaleddin Mahmud vezirliğe, Muineddin Mehmed pervâneliğe, Kemaleddin Tiflisî saltanat naibliğine, Şerefeddin Osman maliye nazırlığına atandı. Bunlar dört farklı bölüm olmak üzere toplam 6 milyon akçe vergiyi toplamakla mesuldu. Üstelik Baltu'nun isyanı sonrası Sultan Mesud'un da onun yanında kalmış olması neticesinde Gazan Han bu vergilere 600.000 akçe daha ekleyerek vergiyi 6.6 milyona çıkarttı. Anadolu'daki Moğol askerlerinin başına da Sülemiş, Bayancar, Boçkur ve Kör-Timur atandı. Fakat Gazan Han Memlûk seferi öncesi Sülemiş'i ana orduya katılması için görevlendirdi¹⁷⁴. Plana göre Sülemiş Anadolu'daki gerekli tedbirleri aldıktan sonra emrindeki askerler ile Kozan üzerinden Halep'e giderek orada Gazan Han ile buluşacaktı¹⁷⁵. Bu, Sülemiş ana orduya katılırken Anadolu'da genel valiliğin Bayancar'a geçmesi anlamına geliyordu. Baltu'nun yakalanmasında önemli görevler alan ve başarıya ulaşan Sülemiş'in Anadolu genel valiliğini kaybetme riski ortaya çıkmış ve bu da Sülemiş'in merkeze karşı olumsuz tavır takınmasının en önemli sebebini oluşturmuştur. Üstelik Gazan Han iktidara geldikten sonra, kendisini tahta çıkartan Togaçar ve Nevruz gibi emirler de dahil olmak üzere birçoğunu öldürüp, kendisine tam anlamıyla bağlı olup bundan emin olabileceği kişilerle çalışmayı tercih etmişti. Sülemiş, Baycu'nun torunu olarak devlet içinde güçlü ve önde gelen emirlerden birisiydi. Sıranın kendisine geldiğini, Gazan tarafından infaz edileceğini düşünüyordu.

İsyanın sebeplerinden bir diğeri ise Moğollara karşı çetin mücadeleler veren Türkmen beyleridir. En ufak bir Moğol anlaşmazlığında merkeze karşı isyan düşüncesinde olan emîri destekleyerek, Moğolların kendi arasında çarpışmalarını istiyorlardı. Sülemiş'in de böyle bir harekete karışacağı anlaşılmıştı

174 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 639.

175 Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", *USAD*, c. VIII, Sayı 41, s. 557.

fakat Sülemiş Anadolu'da yeterince sevilen ve kendine taraftar çekebilmiş birisi değildi. Buna rağmen Karamanoğullarından Güneri Bey ona 1.000 süvari ile destek olma sözü vermiştir¹⁷⁶. Bunun haricinde kesin rakamlara ve boy beylerinin isimlerine sahip olamasak da uç Türkmenlerinin de Sülemiş'i desteklemiş olması muhtemeldir. Çünkü Orta Anadolu'da gerçekleşecek bir isyan ve burada ortaya çıkacak yeni güç, İlhanlı merkezi ile Batı Anadolu sınırındaki uç Türkmenleri arasında bir tampon bölge oluşturacaktı. Bu durum da uç Türkmenlerinin rahat bir biçimde Bizans'a yağma seferleri yapmasını sağlayacaktı. Türkmenlerin ardından, Moğollara karşı Ortadoğu'da en büyük mücadeleyi veren Memlûklar da Sülemiş'e destek olmaya karar verdi. Memlûklara Sülemiş adına elçi olarak Muhlisiddin er-Rumî gönderildi. Memlûk sultanı Laçın, Karamanoğullarının referansı sayesinde Sülemiş'e 20.000 süvari vermeyi vaad etti¹⁷⁷ Sultan Laçın, Gazan Han da Müslüman olmasına rağmen onu Müslüman olarak kabul etmiyordu. Sülemiş Laçın tarafından Anadolu naibi olarak tanındı ve Memlûklar ona Niyâbetü'l-Memleketi's-Rûmiyye (Rum Ülkesi Naibi) sanını vererek bunu resmîleştirdiler¹⁷⁸. Böylesine bir isyan Memlûkların da oldukça işine yarayan bir durumdu. Hülâgû zamanından beri İlhanlılar Suriye ve Mısır coğrafyasına karşı seferlere girişiyorlardı. Bu seferler tam anlamıyla başarıya ulaşip bu coğrafya İlhanlılar tarafından ele geçirilmiş değildi. Fakat buraya yaptıkları büyük seferler, Memlûk ülkesinin talan olmasına ve Memlûk ordusunun büyük paralar harcayarak, büyük savunma savaşları yapmasına neden oluyordu. Anadolu'da çıkacak isyanların, İlhanlı ordusunun dikkatini Memlûklar üzerinden Anadolu coğrafyasına çevirecek olması Memlûklar için oldukça kazançlıydı. Bunun yanında en önemli rakipleri iç sarsıntılar ile zarar görüyordu. Zararın boyutları yalnızca ekonomiyle de sınırlı değildi. En büyük sıkıntılardan birisi de bürokrasideki çözümler ve dev-

176 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 639.

177 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 639; Sağlam, "Sülemiş İsyanı", s. 558.

178 Sağlam, "Sülemiş İsyanı", s. 558.

let erkânı içindeki yüksek dereceli memurların birbirine olan güveninin azalmasıydı.

Anadolu'dan işsiz ve maceraperest kişiler, uç Türkmenleri ve Moğol askerleri de Sülemiş'e katılınca isyancı ordusunun nüfusu Memlûklar'dan gelecek destek haricinde 50.000'e ulaştı. Sülemiş ayrıca daha önceden topladığı vergileri de bu adamlarına pay etti. Buna ek olarak Selçuklu hazinesine de el koydu¹⁷⁹. Yanına Akbal (ya da İkbal) ve Taştımur gibi noyanları da alan Sülemiş'in yaptığı ilk iş Sübedey'in de akrabası olan Bayancar'ı ve Boçkur'u öldürmek oldu¹⁸⁰. Böylelikle isyan hareketini resmîleştirmiş oldu. 15 Şubat 1299 tarihinde isyanı bastırmak için Emîr Çoban öncü, Emîr Kutlukşah asıl birlik olmak üzere Anadolu'ya bir ordu sevk edildi. Bu sırada Sülemiş Sivas'ı kuşatmakla meşguldü. Ancak Gazan Han'ın ordusunun üzerine gelmekte olduğunu öğrenince kuşatmayı kaldırarak bu orduyu karşılama kararı aldı. Bunun için Erzincan'a doğru yola çıktı. 27 Nisan 1299'da yapılan savaşta Sülemiş'in tarafındaki Moğol askerleri Sülemiş'i terk ettiler ve ana imparatorluk ordusuna katıldılar. Bunu gören Karamanlı Türkmenler de derhal uç bölgelerine kaçtılar. İlgay Noyan'ın torunu olup Sülemiş tarafında merkeze isyan eden Akbal da önce merkeze götürüldü, ardından orada öldürüldü. Ordusu dağılan Sülemiş, önce Şam'a oradan da kendisine destek olma sözü veren Memlûklara kaçtı. Sülemiş güzergâhı üzerindeki dinî yerleri de ziyaret etti¹⁸¹.

Bu sırada Memlûk ülkesinde Gürcü el-Eşrefî önderliğinde bir darbe olmuş ve Laçın öldürülerek tahttan indirilmişti¹⁸². Fakat Memlûklar yine de Sülemiş'e verdikleri sözü tutarak, kendilerine sığınan bu isyancı İlhanlı emîrini iyi karşıladılar. Emrine söz verdikleri gibi 20.000 asker ve yardımcı kumandan olarak da Halep emîri Seyfeddin Beg Timur'u tahsis ettiler.

179 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 135.

180 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 274; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.67.

181 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 68; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 640; Sağlam, "Sülemiş İsyanı", s. 560.

182 Asri Çubukçu, "Laçın", *DİA*, c. XXVII, s. 40.

Kahire'de 8 gün kaldıktan sonra Anadolu'da kalan ailesini kurtarmak için bu orduyla tekrar Anadolu'ya gelen Sülemiş, Moğol askerleri tarafından Antep civarındaki Akça Derbend'de pusuya düşürüldü. Çarpışma sırasında Beg Timur öldürüldü. Fakat Sülemiş civarda Memlûklara ait olan bir kaleye sığınarak pusudan kurtulmayı başardı ve yoluna devam etti¹⁸³. Beyşehir-Seydişehir taraflarına Türkmenlerden asker toplamak amacıyla geldiyse de bu amacında başarıya ulaşamadığı görülmektedir. Sülemiş'in tekrar asker toplayıp isyana devam ettiğini gören Türkmenler arasında bir hareketlilik oldu fakat onlar Sülemiş'ten emin olamadıkları için beklemeyi seçtiler. Bu sebeple Ankara üzerinden Kastamonu Türkmenlerine ulaşmak için yola çıkan Sülemiş Ankara'da kendisini takip eden Emîr Çoban'a yakalanarak Tebriz'e götürüldü ve meydanda işkence ile öldürüldü, ardından da cesedi yakıldı¹⁸⁴.

Sülemiş Baycu Noyan'ın torunu olarak İlhanlı bürokrasisinde önemli bir yere ve ağırlığa sahip bir insandı. Üstelik kişisel olarak da kendisini özellikle Baltu İsyanı sırasında ispatlamıştı. Ancak Gazan Han'ın merkezileşme politikası, Anadolu genel valiliğini alamama düşüncesi ve dış etkenler onun isyan etmesine sebep oldu. Sülemiş İsyanı dönem açısından bölgedeki etkili harekettir. İsyan yalnızca Orta Anadolu ve İlhanlı ülkesi ile sınırlı kalmamış, Batı Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Uç Türkmenleri coğrafi uzaklık ve kendilerine has siyasi yapıları nedeniyle İlhanlı siyasetine eklenememiş değillerdi. Ne isyanlara geniş manada bir katılım sağlıyorlar, ne de İlhanlı yanlısı bir siyaset izliyorlardı. Ancak Sülemiş'in isyanına onlar da destek vermiş ve isyan coğrafyasını da genişletmişlerdir. İsyan Memlûkların da dahil olmasıyla uluslararası bir karaktere bürünmüştür. Memlûk ülkesinde darbe olup Laçın'ın öldürülmesi ve tahta farklı bir sultanın geçmiş olması bile Memlûkların isyana destek olma politikasını değiştirememiştir. Böylelikle

183 Sağlam, "Sülemiş İsyanı", s. 560.

184 Resîdüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 276; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 69; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 640.

isyan günden güne büyümüş ve İlhanlı ordusu da Kutlukşah ve Çoban gibi en önde gelen iki emirle isyanı bastırmak durumunda kalmıştır. Böylesine büyük emirlerin isyanı bastırmak için görevlendirilmesi, Gazan Han'ın isyanla ilgili hemen her şeyi dikkatle takip etmesi, uç Türkmenleri de dahil Batı Anadolu'da bir hareketlilik yaratması isyanın büyüklüğü hakkında bize fikir vermektedir.

2. Emîr Çoban

Ancak İlhanlı tarihinde emirlerin hepsi devletleşme adına isyan etmiş değildir. Sülemiş'in isyanının bastırılmasında da görev alan Emîr Çoban, gücünü farklı şekillerde göstermeyi seçmiş bir kimseydi. Suldus kabilesinin lideri konumunda olan Çoban'ın ataları çocukluğu zamanında Cengiz Han'a yardım etmişlerdi. Cengiz Han kendisini öldürmek isteyen Taiçuudlardan kaçarken Suldus kabilesine mensup olan Sorhan-şira ve oğulları Çimbai ile Çilao ona yardım edip onu korudular¹⁸⁵. Çoban'ın neslinin de Sorhan-şira ve oğullarından birisine dayandığı muhakkaktır. Ancak onun Gazan Han öncesi siyasi hareketleri konusunda detaylı bilgilere sahip değiliz. Bunun en önemli sebebinin Çoban'ın Gazan öncesi dönemde düşük ve önemsiz rütbelerde görev yapıyor olması, siyasi sahnede büyük emirlerin gölgesinde kalmış olması olasıdır. Bununla birlikte Caca oğlu Nureddin'in Kırşehir'deki 1272 tarihli vakfiyesinde Çoban isimli bir noyandan bahsedilir. Burada kendisi yüzbaşı olarak zikredilmiştir. Bunun bildiğimiz manada Emîr Çoban Suldus olup olmadığı meçhul olmakla birlikte tarih göz önüne alındığında bu kişinin Emîr Çoban Suldus olma ihtimali de vardır¹⁸⁶. Reşidüddin ise Çoban için Suncak Noyan neslinden demektedir¹⁸⁷. Onun kendisini göstermeye başladığı dönem ise Gazan Han dönemidir. Çoban da tıpkı Togaçar gibi Baydu'yu

¹⁸⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 32-33.

¹⁸⁶ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Basımevi, Ankara, 1959, s. 180; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.123.

¹⁸⁷ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 79.

terk edip Gazan'ın saflarına katılmıştır. Gazan Hablerud'a geldiği bir sırada Çoban önce Togaçar'a katılmış, onunla birlikte Baydu'yu terk ederek Gazan'ın tarafına geçmiş ve onu taht mücadelesinde desteklemiştir. Çoban'ın gelişi Gazan'ı sevindirdi ve ona suyurgamış, hil'at ve kemer verdi¹⁸⁸. Gazan'ın iktidarı sırasında da Sülemiş İsyanı'nın bastırılmasında ciddi katkıları oldu ve ön saflarda savaşarak isyanın bastırılmasında büyük görevler aldı. Sülemiş'i yenilgiye uğrattıktan sonra onun kurmaylarını Tebriz'e getirme işini yine Çoban üstlenmiştir. Ancak Emîr Çoban'ın kendisini gerçek manada ispatlaması ise Gazan Han'ın Suriye seferleri sırasında olmuştur. I. Suriye seferi sırasında Gazan Han ile birlikte merkezî ordunun sağında savaşa katıldı. Savaşta İlhanlı ordusunun önemli bir kısmı Emîr Çoban'ın emri altında bulunuyordu¹⁸⁹. Savaş sırasında Memlûk ordusunun iyi yer tutmadığını gören Çoban Memlûk ordusunun etrafından dolaşarak onların dengesini bozmuş ve savaşın kazanılmasında da büyük fayda göstermiştir¹⁹⁰. İlhanlılar savaşı kazanıp Şam'ı almasına rağmen iç kaleyi bir türlü ele geçiremediler. Sıcakların geleceğini bilen Gazan Han geri dönmeye karar verirken iç kalenin alınması işini Kutlukşah ve Çoban'a verdi¹⁹¹. III. Suriye seferi ise onun kariyerinin yükselişe geçmesindeki en önemli noktalardan birisidir. 1302 yılında Emîr Kutlukşah, Emîr Çoban ve Emîr Mulay 3 tümenlik bir orduyla Musul üzerinden Suriye topraklarına geçtiler. Bu üç emîr Fırat'ı Rakka civarından geçip Halep'e ulaştılar. Gazan Han da en çok güvendiği bu üç emîre savaşın emir-komutasını bırakarak av işleriyle meşgul oldu. İlhanlı ordusu çamurlu ve su kaplı ağır bir araziden geçtikten sonra 19 Nisan 1303 tarihinde Şam yakınlarındaki Mercu's-Suffar ovasında Memlûk ordusuyla karşı karşıya geldi. Memlûk ordusunda henüz çadır kurulacak yerlerin seçilmemiş oluşu,

188 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 244 ve 251; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 105.

189 Ş. Cem Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004, s. 63.

190 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 279.

191 Reşidüddin, *Câmiu't-Tevarih*, s. 281; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 149.

buna karşılık Memlûk ordusunun kalabalık askeri İlhanlı emirleri arasında tartışmalara sebep oldu. Kutlukşah ve Mulay beklemeye taraftarıyken Çoban farklı bir öneri ile geldi: Henüz yerleşmemiş Memlûk ordusunun sol kanadına şiddetli akınların yapılmasını eğer başarılı olunamazsa telafi edecek yeterli zaman olunduğunu, yine de başarı sağlanamazsa gece karanlığından faydalanılarak çekilebileceklerini söyledi¹⁹². Çoban bu planında ısrar edip stratejisine sadık kalarak Memlûk ordusuna karşı saldırıya geçti. Kurduğu stratejide başarılı olup Memlûk ordusunun sol kanadını çöktürmeyi başardı. Ancak Memlûk sultanı el-Melik en-Nâsır bu kanada yardıma gelerek Memlûk birliklerinin yeniden toparlanmasını sağladı. Bu sırada Kutlukşah ve Mulay bekliyordu. Sultan en-Nâsır'ın sol kanadına yardıma gelişiyle onlar geri çekilmeye başladılar. İlhanlı ordusundaki firarlar ve zaten sayıca üstün olan Memlûk ordusunun toparlanması sonucu Çoban da daha fazla direnemeyerek kaçmaya karar verdi. Çoban'ın çekilişiyle İlhanlı ordusu da tamamen dağıldı. İlhanlı ordusunun geri çekilişi tam bir felaket oldu. Komutansız kalan askerlerin bazıları geri dönüş yolunda bataklıklara saplanarak Memlûk baskınlarında öldürüldüler. Bataklıklardan kurtulmayı başaranların çoğunluğu Fırat Nehri'nde boğuldu. Buradan kurtulanlar ise Bağdad yolunda açlıktan öldü. Geriye ancak ufak bir birlik yaya olarak ve yiyeceksiz bir şekilde Bağdad'a dönebildi¹⁹³. İbni Tagrıberdi'nin aktardığına göre savaş sonrası her 10 seçme askerden yalnızca bir tanesi İlhanlı ülkesine dönebilmiştir¹⁹⁴. Bu bilgi İlhanlı ordusunun düştüğü durumu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Düzenli geri çekilmeyi ve askerlerini korumayı başarabilen tek kumandan ise Emîr Çoban'dı. Yenilginin

192 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 161; Çoban'ın önerdiği bu savaş taktiğini ilk olarak M.Ö. 371 yılında Thebesli Epaminondas Spartalılar'a karşı kullanmıştır. Meyil Düzen ya da Eğik Düzen (Oblique Battle Order) denen bu stratejiye göre hat kurulmuyordu. Ordunun bir kanadı çok daha yoğun ve kuvvetli tutuluyor, düşman ordu bu güçlü kanatla vurularak adeta süpürülüyordu. Bkz. Mehmet Tanju Akad, *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13-14.

193 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 69; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 165.

194 İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 112.

ardından 28 Haziran 1303 tarihinde komutanların yargılanması için Ucân'da bir kurultay düzenlendi. Emîr Çoban, Emîr Kutlukşah'ı savaşa hiç katılmamakla suçlarken Kutlukşah da onu emre itaatsizlikle suçladı. Ancak Gazan Han yenilginin faturasını Mulay ve Kutlukşah'a kesti. Onlar ve emir-komutası altında bulunan komutanlar rütbelere göre 88, 77 ve 37 değnek cezası aldılar. Mulay görevinden alındı, Kutlukşah'ın ise statüsü düşürüldü ve Altın Orda sınırına atandı. Çoban bu kurultayda gayreti ve planlı geri çekilişi sayesinde Gazan Han'dan övgüler aldı. Ayrıca özel bir kemer hediye edildi. Ancak o dahi 3 değnek ile cezalandırılmaktan kurtulamadı¹⁹⁵. İlhanlıların bu yenilgisi öylesine büyüktü ki Gazan Han bu mağlubiyet yüzünden hastalanıp sonunda da ölmüştür. Ancak İlhanlı ordusunun ciddi anlamda parçalandığı bu savaş Emîr Çoban'ın kişisel kariyeri açısından oldukça önemlidir. Savaş sırasında inisiyatifi ele alarak strateji belirlemesi, savaş sonrasında geri çekilişi ve kurultayda hükümdardan övgüler alması onun kendisini ispatlamasını da sağlamıştır.

Olcaytu iktidarı ise Emîr Çoban'ın statüsünü pekiştirme dönemi olarak görülebilir. Bu dönemde Emîr Çoban'ın dışında diğer ulus beyleri Celayirlerden Hüseyin Güregen, Uygur Sevinç Aka ve Esen Kutluğ idi¹⁹⁶. Olcaytu Han daha önceki ilhanların hiç gerçekleştirmediği bir sefere girişti. 1307 Hazar'ın güney kıyısındaki Gilan üzerine sefere çıkıldı¹⁹⁷. Olcaytu sefere bizzat katıldı. Seferin yönetimi Gazan Han döneminde olduğu gibi Kutlukşah ve Çoban'a verilmiştir. Çoban'ın seferdeki görevi yaklaşık 2 tümen asker ile Hazar Denizi kıyılarını izleyerek Gilan'a gelmekti. Çoban da Mugan'dan yola çıkarak Hazar Denizi kıyılarını izleyerek Gilan'a gelmiş ve burada yağma akın-

¹⁹⁵ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 168.

¹⁹⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 73.

¹⁹⁷ Sefer hakkında detaylı bilgi için bkz. Charles Melville, "The Ilkhan Öljeitü's Conquest of Gilan (1307); Rumour and Reality", *The Mongol Empire & its Legacy*, ed. Reuven Amitai-Preiss ve David O. Morgan, Leiden, 1999, s.73-125.

larında bulunmuştur¹⁹⁸. Bu sefer sayesinde Gazan Han'ın ölümü sonrası Kutlukşah'ın da yeniden eski görevine döndüğünü görmekteyiz. Her ne kadar Kutlukşah yeniden beylerbeyi olsa da fiiliyatta en önemli emîr Çoban idi¹⁹⁹. Ancak sefer sırasında Kutlukşah Gilan emîrleri tarafından öldürüldü. Savaş sonunda Gilan emîrleri İlhanlılara vergi vermeye mecbur bırakıldı²⁰⁰. 2 Ağustos 1308 yılında ise Altın Orda hanı Tokta selefleri gibi Azerbaycan üzerinde hak iddia ettiğinden İlhanlılara bir elçi yollayarak görüşmelere başladı. Ancak henüz bu görüşmelerin tamamlanmasını beklemeden bir birlik yollayarak aynı zamanda İlhanlılara savaş da ilan etmiş oldu. Onun bu hareketinin savuşturulması işi Emîr Çoban'a verildi. Derbend civarındaki Kür Nehri yakınlarına gelip bir dizi tedbir alan Emîr Çoban Altın Orda kuvvetlerini savaştan geri döndürmeyi başardı ve onları diplomasiye mecbur bıraktı²⁰¹.

1314 yılında ise Emîr Çoban'ın Anadolu'ya geldiğini görmekteyiz. 2 Temmuz'da Anadolu'dan Bademsir isminde bir elçi gelerek Konya ve Şam da dahil olmak üzere Anadolu'daki birçok yerin Türkmen hurucu sonrası ele geçirildiğini söyledi²⁰². Henüz 1305 yılında Bizans imparatoru II. Andronik Türk akınlarını engellemek için İlhanlılara başvurmuştu. Bu antlaşmayı resmileştirmek ve İlhanlılar ile akrabalık bağı kurmak için de kızını Olcaytu Han'a yollamıştı. Olcaytu Emîr Çoban'ı Anadolu'ya gönderdiyse de bunun bir yaptırımının olmadığı görülüyor. 1314 yılında ise Türkmenler keyfi davranışlar içine girmiş, Ermeniler Memlûklar ile irtibata geçmişti. Buradaki Türkmenler Moğol otoritesini kabul etmiyor ve Karamanoğulları önderliğinde İlhanlılara karşı koymaya hazırlanıyorlardı. Türkmenlerin bu tutumunda Anadolu Genel

198 Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1992, s. 107.

199 Tuysuz, *Çobanoğulları*, s. 64.

200 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 73.

201 Spuler, *İran Moğolları*, s. 126; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 275.

202 Örs, *Tarih-i Olcaytu*, s. 197-198.

Valisi İrencin Noyan'ın da katkısı büyüktü. Sultanın dayızadesi, Kerayit hükümdarı Ong Han'ın torunu ve Hülâgû'nun eşi Dokuz Hatun'un yeğeni olan İrencin 1305 yılında Anadolu'ya gönderilmiştir²⁰³. Göreve başladığı andan itibaren Anadolu halkına karşı oldukça sert ve baskıcı bir siyaset izliyordu. Bununla birlikte ekonomik düzeni bozacak hareketler içindeydi. Olcaytu'nun Anadolu vezirliğine atadığı Fahreddin Lakuşi ile birlikte Anadolu gelirlerini paylaşıyor, Niksar örneğinde olduğu gibi istediği beldenin gelirlerine el koyuyordu²⁰⁴. Bunlardan İlhanlı sarayının da haberi vardı. Saraya İrencin Noyan'ın halka zulmettiği, Karamanoğullarının liderliğinde Anadolu'da bir isyan başlayacağı, İrencin'in halka karşı tutumu yüzünden halkın da isyana hazır olduğuyula ilgili çok sayıda istihbarat geliyordu²⁰⁵.

Yanına bir miktar Gürcü birliği de alan Emîr Çoban Erzincan'ın batısında kalan Sivas-Erzincan arasındaki Karanbük mevkiine geldi. Burada Karamanoğulları hariç, diğer önde gelen beyler Çoban'ı karşılayarak ona hediyeler verdiler ve ona bağlılıklarını sundular²⁰⁶. Kendisini karşılamaya gelmeyen Karamanoğulları üzerine yürüyen Emîr Çoban, Aralık 1315'te Konya'yı aldıktan sonra geri çekildi. İrencin Noyan'ı da görevinden alan Çoban onu daha aşağı bir görev olan Diyarbakır valiliğine atadı. Çoban'ın bu önlemleri gergin olan Anadolu siyasetinin sakinleşmesini sağladı²⁰⁷. Anadolu genel valiliğine İrencin'in yerine oğlu Demirtaş'ı atadı²⁰⁸. Böylelikle Gazan Han zamanında önde gelen emîrlar arasına giren Çoban, Olcaytu Han zamanında en güvenilen ve önemli görevlere verilen bir emîr hâline geldi.

203 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 74.

204 Züriye Oruç, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışından Sonra Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti (1308-1335)", *TOD*, y. 8, sy. XXIV, s. 302.

205 Ş. Cem Tuysuz, "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *AÜSBED*, y. 2018, Sayı 22, s. 1650.

206 Örs, *Tarih-i Olcaytu*, s. 200; Muherrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 351.

207 Spuler, *İran Moğolları*, s. 128; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

208 Tuysuz, *Çobanoğulları*, s. 67.

Olcaytu'nun ani ölümüyle beraber Nisan 1317 yılında 12 yaşındaki Ebu Sa'id İlhanlı tahtına çıktı. O sırada başkent Sultaniye dışında bulunan Ebu Sa'id, ölüm haberi alınca başkente geldi. Onu başkent dışında Emîr Çoban karşılamıştır. Ebu Sa'id'in tahta çıkışıyla da Emîr Çoban Emir'ül-ümera ilan edildi.²⁰⁹ İlhanlı ülkesi Çoban'ın tahakkümünü hemen kabul etti. Çoban diğer emirlere güvenmediğinden kendi çocuklarını imparatorluğun en kıdemli memuriyetlerine getirdi: Demirtaş'ı Anadolu'ya, Mahmud'u Güney Kafkasya'ya, Hasan'ı Horasan'a, torunu Talas b. Hasan'ı Kirman'a, Dımaşk'ı Ebu Sa'id'i kontrol etmesi için saraya atadı. Böylelikle divan da dahil olmak üzere yönetim erki Çobanoğullarına geçti. Çoban İlhanlı ülkesinin mutlak hâkimi oldu²¹⁰.

Olcaytu'nun ölümü ve tahtta çocuk yaştaki Ebu Sa'id'in bulunması İlhanlı sarayı ve çevresindeki üst düzey isimlerin yönetimdeki etkinliğini arttırma çabasını doğurdu. Emîr Çoban Kafkasya'da Özbek Han'ın İlhanlılara karşı yaptığı saldırıları engellemekle meşgulken sert disiplini nedeniyle bazı üst rütbeli emirlerin tepkisini çekti. Altın Orda saldırıları karşısında geri çekildiği için bazı kumandanları idam eden Çoban, Emîr Kurmışı'yı da herkesin içinde azarladı. Alinak (ya da Alıncak) Noyan'ın oğlu olan Kurmışı, Çoban'ın devlet içindeki rolünün farklılaşp devleti ele geçirme noktasına gelmesine daha fazla dayanamayarak isyan etti²¹¹. Bu durum ona karşı yeni bir muhalefet bloğunun oluşmasına neden oldu. Daha önce görevinden alınarak daha aşağı bir mevkiiye atanan İrencin Noyan da bu muhalefet bloğuna katılmayı uygun gördü. Bunların dışında bu bloğun içinde Tokmak ve Örs, Tarımtaz ve Suniktaz, Mama Hoca, Satı, Harezmli Tarhan Kara'una Çoban ve Abuşka vardı²¹². Büyük emirler ise Çoban'ın tarafını tutmaktaydı. Bunlar

209 Spuler, *İran Moğolları*, s. 132; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 280.

210 Michael Hope, *Power, Politics And Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhana-te of Iran*, Oxford University Press, 2016, s. 190.

211 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 84.

212 Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu*, s. 126.

Uygur Esen Kutluk'un oğlu Uygur Mahmud, Sevinç Aka'nın kardeşi Uygur Öğrünç, Kıpçak Emîr Ali Kuşçu'nun oğlu Şeyh Ali, Algu, Suyurgatmış, Ebu Sa'id'in dayılarından Ali Padişah idi. Muhalif emîrler Çoban'a karşı bir suikast tertip ettiler. Aras Nehri yakınlarında bulunan Sürmeli²¹³ kasabasında Emîr Çoban'ı bir ziyafete davet ettiler. Plana göre ziyafet sırasında Çoban öldürülecekti. Ancak Kurmuşî'nin adamlarından Aktay Ali isimli birisi bu planı Çoban'a ifşa edince Çoban oğlu Hasan'ı da alarak kaçtı²¹⁴. Böylece muhalif emîrler bu planda herhangi bir başarı sağlayamadılar. Ebu Sa'id'i de kendi taraflarına çeken emîrler, Çoban için bir ölüm yarlığı çıkartmayı başardılar. Daha önce Çoban'a karşı olan Ali Şah, Çoban'ın tarafına geçerek Çoban ve Ebu Sa'id'in arasını düzelterek Çoban'ı affettirdi. Ali Şah hükümdara, muhaliflerin Çoban'ı kışkırdığını ve İrencin'in tahta oğlunu çıkartacağını söyledi²¹⁵. Ebu Sa'id'in Çoban ile birlikte hareket etmeye başlamasıyla Emîr Kurmuşî ve Emîr İrencin hedeflerini Çoban'dan Ebu Sa'id'e çevirdiler. Ebu Sa'id ve Çoban beraber hareket Tebriz civarındaki Zencan Çayı kıyısına geldiler. Burada isyancılarla yapılan savaşta isyancıların çoğunu öldürdüler. Ebu Sa'id bu savaştan sonra 'bahadır' lakabını aldı²¹⁶. Asilerin yenilmesinin Emîr Çoban'ın gücünü artırdığı muhakkaktır. Bu muhalif kadronun ortadan kaldırılmasıyla Çoban'a karşı koyabilecek herhangi bir emîr ya da sivil idareci kalmadığı gibi devlet yönetiminde de Ebu Sa'id Çoban tarafından büyük bir baskı altına alındı.

Çoban Emîrî'l-ümeralığı döneminde iç işlerdeki etkinliği kadar dış işlerde de oldukça aktif bir rol oynamıştır. Altın Orda'nın İlhanlılardan talep ettiği Azerbaycan toprakları için gerek diplomatik gerekse askerî olarak her türlü yola başvuru-

213 Sürmeli şehri hakkında detaylı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Bir Ortaçağ Şehri: Sürmeli", *Prof. Dr. Mehmet Saraya Armağan*, haz. Halil Bal ve Muhammet Erat, Da Yayıncılık, İstanbul, 2003.

214 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI, 124, s. 604.

215 Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 605; Spuler, *İran Moğolları*, s. 136.

216 Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 282.

yordu. Emîr Çoban daha önce de bahsettiğimiz gibi Olcaytu Han döneminde Derbend civarında konuşlanmasıyla bir savaşı engellemiş ve Altın Ordalı Tokta'nın geri çekilmesini sağlamıştı. 1317 yılında bu defa Altın Orda'ya en güçlü dönemlerinden birisini yaşatan Özbek Han, Altın Orda payına düştüğüne inandığı Azerbaycan toprakları için harekete geçti. Yine Kür Nehri civarında Özbek Han İlhanlı Ebu Sa'id ile karşı karşıya geldi. Ebu Sa'id sayıca Özbek Han'dan az olması sebebiyle yardıma Emîr Çoban'ı çağırdı. Emîr Çoban Kür Nehri civarına geldiğinde Özbek Han burayı çoktan terk etmişti. Bazı tarihçiler Özbek Han'ın Çoban'ın gelişini haber aldığı için geri çekildiğini yazarken, bazıları da Kür Nehri'ni geçemeyeceğini düşündüğü için geri çekildiğini yazar²¹⁷ Ancak Çoban bölgeye geldiği gibi nehri geçmiş ve Özbek Han'ı takibe başlamıştır. Her ne kadar onu yakalamayı başaramasa da bu durum bizde Özbek Han'ın Çoban'ın gelişiyile geri çekildiğine dair bir izlenim uyandırmaktadır.

1324 ya da 1325 yılında ise Emîr Çoban İlhanlı tarihinde bir ilk olarak Altın Orda topraklarına saldırmıştır. Kamalov (Kemaloğlu)'un Kazvinî ve Hâfız-Ebrû'dan aktardığına göre Emîr Çoban Terek Nehri civarına kadar gelmiştir. Buralarda yağmada ve maddî tahribatta bulunan Çoban geri dönerek Horasan işleriyle meşgul olmuştur. Ancak seferin detayları, sebepleri ve Altın Orda'nın karşılık verip vermediği de belli değildir. Bu belirsiz seferin ardından ise Altın Orda 10 yıl boyunca Azerbaycan topraklarına olan ilgisini bir kenara bırakmış ve İlhanlılara karşı herhangi bir askerî faaliyette bulunmamıştır²¹⁸. Aynı yıl Emîr Çoban'ın Çin'deki büyük kağandan hediye ve yarlıklar alarak emirü'l-ümeralığının onaylanması onun devlet içindeki tahakkümünü de artırdı²¹⁹.

217 Kamalov, *Kafkasya*, s. 92.

218 Kamalov, *Kafkasya*, s. 94.

219 Tuysuz, *Çobanoğulları*, s.76.

Çoban ile Ebu Sa'id'in arasının açılması ise Çoban'ı ölüme götüren süreci başlatmıştır. Ebu Sa'id Han, Çoban'ın Celayir boyundan Şeyh Hasan ile evli olan ve güzelliği ile meşhur kızı Bağdad Hatun'u kendisi için istedi. Ancak Emîr Çoban kızının evli olması sebebiyle Ebu Sa'id Bahadır Han'ın bu isteğini reddetti. Bu sırada Çoban'a karşı olanlar Ebu Sa'id'i Çoban'a karşı doldurmaya başladılar ve bu fırsatı kendi lehlerinde kullanmaya çalıştılar. Çoban tüm bunların farkında olarak hükümdarın da izniyle Çağataylılara bir sefer yaptı. Sefere yanında muhalifleri de götürerek onları Ebu Sa'id Bahadır Han'dan uzaklaştırdı. Aynı zamanda onları kontrol etmeyi de başardı. Sefer başarıyla tamamlandı ve Gazne 1326 yılında İlhanlılar tarafından ele geçirildi²²⁰. Muhalifler Çoban aleyhinde herhangi bir öge bulamıyorlardı. Ancak Emîr Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca'nın uygunsuz hareketleri, İlhanlı ülkesindeki siyasi havanın değişmesine neden oldu. Bu konuyla ilgili İbn Battuta'nın anlattıkları önemlidir:

“Bir gün Ebu Sa'id'in annesi Dünya Hatun oğlunun yanına gelerek ‘Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca geçen geceyi Togay Hatun'la geçirdi, bu geceyi benimle geçirmek istiyor. Sınırı aştı, babanın namusuna göz dikti. Başka yolu yok. Kumandanlarını toparla kaleye girince hemen yakala.’ dedi. Dımaşk Hoca kaleye girince kapılar zincirlendi. Dımaşk Hoca'nın yanındaki asker Hacı Mısri zincirleri kesti ve beraber dışarı çıktılar. Ancak askerler onların etrafını sardılar. Mısır Hoca ve Lûlû isimli bir asker onları öldürüp kellelerini Ebu Sa'id'e yolladı”²²¹.

Ebu Sa'id Dımaşk Hoca'yı öldürttüğü gibi, bütün Çobanlı ailesinin de bulundukları yerde öldürölmelerini emretti²²². Bu durumu öğrenen Emîr Çoban farklı çözüm yolları aramaya başladı. Emîr Çoban Anadolu'ya geçme fikrindeydi. Bazıları

220 Spuler, *İran Moğolları*, s. 139; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 283.

221 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 323.

222 Spuler, *İran Moğolları*, s. 139.

onu Çin'e kaçmaya teşvik ederken, bazıları da Harezme gitmesini öneriyordu. Emir Çoban bu durumu oğlu Hasan ile görüştü. Hasan'ın çözüm önerisi diğerlerinden büsbütün farklıydı: Kendisine daha önce biat eden emirlere güvenilemeyeceğini ve hepsinin derhal öldürülmesi gerektiğini, Çağataylılardan yardım isteyerek Ebu Sa'id'e karşı açık bir şekilde isyan edilmesi gerektiğini, Horasan'ın merkez olarak alınmasını önerdi. Kardeşi Mahmud'un Gürcistan'dan, diğer kardeşi Demirtaş'ın da Anadolu'dan kendilerine destek vereceğini, böylelikle muvaffak olabileceklerini söylediye de babası bu fikri beğenmedi²²³. Çoban Ebu Sa'id'in üzerine yürüdü. Rey yakınlarındaki İbrahim-abad kasabasının yakınlarına vardığında Ebu Sa'id ile Çoban arasında bir günlük mesafe kalmıştı. Çoban bu sırada kendisine biat eden emirlerin teker teker kendisini terk ederek Ebu Sa'id tarafına geçtiklerini gördü²²⁴. Paniğe kapılan Çoban stratejik bir hata yaparak tüm uyarılara rağmen Kert hükümdarı Gıyaseddin'e sığındı. Burada Ebu Sa'id'den gelen emri yerine getiren Gıyaseddin, Emir Çoban'ı Kasım 1327'de öldürdü. Öldürüleceğini daha önceden haber alan Çoban, Gıyaseddin'e üç tane vasiyet bıraktı. İlki başının bedeninden ayrılmaması, ikincisi Cilav ismindeki küçük oğlunun öldürülmemesi, sonuncusu ise Medine-i Münevvere'ye gömülmekti²²⁵. Ancak vasiyetindeki maddelerden yalnızca ilki gerçekleştirilmiş ve yay kirişiyle boğularak öldürülmüş, başı da bedeninden ayrılmamıştır. Vasiyetine uyulmayarak Oğlu Cilav öldürüldü. Çoban'ın naaşı Ağustos 1328 tarihinde Medrese-i Mustansiriyye'ye götürülerek burada cenaze namazı kılındı. Kabe'de tavaf ettirildikten sonra Arafat ve Mina'ya çıkartıldı²²⁶. Ancak Medine'de daha önce yaptırdığı türbesine değil, Hasan bin Ali bin Ebu Talip'in de gömülü olduğu Medine yakınlarındaki Baki'ye gömülmüştür²²⁷.

223 Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 613.

224 Tuysuz, *Çobanoğulları*, s. 80.

225 Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 615.

226 Tuysuz, *Çobanoğulları*, s. 82.

227 Spuler, *İran Moğolları*, s. 198; Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 616.

Çoban küregen idi, yani Cengiz ailesine damat olmuştu. Bununla birlikte tahta çıkma hakkı olmadığı için tahtta bulunan Cengiz soyluları kontrolü altına alarak devletin gerçek yöneticisi oldu. Bu özelliği ile kendisinin İlhanlı tarihinde başka örneği yoktur. Devletin içine girdiği zor durumlar ve yetişen yeteneksiz ilhanlar sayesinde Çoban devlet içerisinde öne çıkmış yetenekli bir devlet adamıydı. Çoban Çin'deki büyük kağan Yesün Temür ile irtibata geçmesi, Mısır'a kendi adına elçiler yollaması, Altın Orda hanı Özbek Han ile iletişime geçip, bu devletlerin elçilerini bizzat Arran'da bulunan ordasında karşılaması²²⁸ onun han unvanı kullanmasa da han gibi hareket ettiğini gösteren en önemli unsurlardır. Çoban'ın devlet içinde yükselmesinde kendi kişisel yetenekleri etkili olsa da pozisyonunu korumasında ise aile bireylerinin hemen hepsini yüksek mevkilere ataması gelmektedir. Böylelikle devletin bütün yönetim organlarını ele geçirebilmişti. Fakat Ebu Sa'id ile yaşadığı kriz sürecini iyi yönetememiş ve elinde birçok seçenek ve güç olmasına rağmen yanındaki az sayıdaki adamla öldürülmekten kurtulamamıştır.

3. Demirtaş Noyan

Çoban ile birlikte Anadolu'da faaliyet gösteren oğlu Demirtaş da selefleri gibi hiçbir zaman merkez ile yakın ilişkilere sahip olmadı. Kayseri'yi yönetim merkezi olarak benimseyen Demirtaş'ın yanında yardımcı olarak Seyfeddin Arız vardı²²⁹. Babası tarafından İrencin yerine Anadolu genel valiliğine atanan Demirtaş, İrencin'in sert yönetimi sonrasında izlediği politikalarla Anadolu halkı üzerinde olumlu bir etki bıraktı. Eski valilere nazaran daha yumuşak ve zorlayıcı olmayan vergi politikaları izlemesi, emri altındaki memurların keyfî hareketlerini yasaklaması ve engellemeyi başarması, adalete önem vermesi Anadolu halkının ona "Adil Padişah" lakabını vermesini sağladı²³⁰. Ancak

228 Hope, *Ilkhanate of Iran*, s. 190

229 Ş. Cem Tuysuz, "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *ATASOBED*, sayı 22/3 2018, s. 1651.

230 Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, Sayı 23, 2009, s. 164.

modern tarihçiler Demirtaş ile ilgili bu yakıştırmaları, eserini Demirtaş'a sunan Aksaray'ın nakillerinden almaktadır. Bu durum da Aksaray'ın övgülerde bir parça ileri gittiği düşüncesini oluşturmaktadır. Demirtaş her ne kadar halkın hoşuna gidecek politikalar izlese de kendisinden önceki Anadolu genel valileri gibi Türkmen beylerine karşı sert askerî politikalar izliyordu. 1320 yılında Konya'yı kuşatıp Karamanoğullarını etkisiz hale getirdi. 1321 yılında içinde Türkmenlerin de olduğu ordusuyla Sis (Kozan)-Adana Ermeni Krallığı üzerine yürüyerek burada yağmalarda bulundu. Aynı zamanda Memlûklara elçi yollayarak yardıma davet etti. Memlûklar da bu çağrıya olumlu cevap vererek Ayas ve Sis civarında yağmada bulundular²³¹. 1322 yılında kendisini Mehdi ilan edip adına hutbe okuttu. İlhanlı merkezine karşı açık bir cephe aldı²³². Demirtaş uzun süredir dinî uygulamalara önem veriyordu. İslam hukukuna uygun hareket ediyor; şarap içmeyi yasaklıyor, Hristiyan ve Yahudilerin farklı kıyafet giymesine önem gösteriyordu. Kendisinden önceki baskıcı valilerin aksine Müslüman halkın hoşuna gidecek uygulamalara gitmesi halkın kendisine sevgi duymasını ve destek olmasını sağladı. Tokatlı Şeyh Zade, Necmeddin Taştî, Şeyh Nasır Sufî, Emir Hasan, Kayseri Hatibi Zahüriddin, Niğdeli Kadı Asker Şahab, Vaiz Hüsameddin Barçınlığı gibi isimler ona hizmet ederek onun güven duymasını sağladılar. Bu emirler Demirtaş'ın bağımsız bir yönetim kurmasını teşvik ediyorlardı. Demirtaş zaten babasının merkezle arasının açıldığı ilk tarihte başkent ile bağlarını zihinsel anlamda koparmıştı. Etrafına güçlü emirler, ordu ve ulemayı da toplayınca zihinsel manada kopuşunu fiiliyata da geçirdi. Anadolu'da topladığı vergileri İlhanlı merkezine yollamayan Demirtaş merkezden gelen elçileri de huzuruna kabul etmiyordu²³³. 1321 yılının sonu 1322 başında isyanını resmileştirmek adına tıpkı selefleri gibi Anadolu isyanlarının dayanak noktası olan güç ile yani Memlûklar ile iletişime geçti.

231 .Tuysuz, "Temürtaş", s. 1655-1656.

232 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 86.

233 Tuysuz, "Temürtaş", s. 1656; Haykiran, "Demirtaş Noyan", s. 167.

Ancak babasının isyanını bastırmak için üzerine geldiğini öğrendi. Buna rağmen savaşmaya kararlıydı. Ancak Emîr Çoban, Demirtaş'ın kurmaylarına gizlice yolladığı mektuplarla bu işin sonunun kötü olduğunu söyledi. Ertesi gün iki ordu karşı karşıya geldiyse de bu mektuplar Demirtaş'ın ordusunda büyük tesir yaptı. Emîrler Demirtaş'a savaşmak istemediklerini bildirince savaş gerçekleşmedi. Emîr Sürkaci ve Kadı Necmeddin Tabasi Emîr Çoban tarafından 'Demirtaş'ı isyana teşvik etmek' sebebiyle öldürüldüler²³⁴.

İsyanının bastırılmasının ardından Demirtaş yeniden Anadolu'da Moğol-İlhanlı hâkimiyeti kurmak adına bir dizi faaliyetler yürütme kararı aldı. 1326 yılında Eşrefoğlu Süleyman Bey öldürülerek Beyşehir Gölü'ne atıldı. Hamidoğlu Dünder Bey önce Demirtaş tarafından Antalya'ya kadar kovalanmış, burada da yeğeni Yunus Bey tarafından Demirtaş'a teslim edilmiş ve Demirtaş tarafından hemen öldürülmüştür. Bunların haricinde Baltu'nun oğullarından Sultanşah ve Melikşah'ı yakalatmış, Sultanşah'ı öldürtmüştür. Bununla birlikte Konya ve civarında yaşayan Selçuklu şehzadeleri de Demirtaş tarafından öldürtüldü. Ondan ancak Sinop'taki bazı şehzadeler kurtulabilmiştir²³⁵. Onun bu başarılarında babası Çoban'ın devleti tahakküm altına almış olması büyük bir rol oynuyordu²³⁶.

Demirtaş bu faaliyetleri sonucunda Anadolu'da yeniden Moğol hakimiyetini kurmak üzereydi. Ancak bu sırada babası Emîr Çoban ile Sultan Ebu Sa'id'in arasının tekrar açılması ve babasının merkezle bağlarını tamamen koparması ve kardeşi Dımaşk Hoca'nın öldürüldüğünü öğrenmesi sonrası Demirtaş da merkezden daha net bilgiler alabilmek amacıyla Sivas'a geldi. Ancak Ebu Sa'id'in kendisini yakalamak için bir emîrini gönderdiği haberini alan Demirtaş can güvenliğinden endişe ettiği için Sivas'a girmemiş, derhal yönetim merkezi olan Kayseri'ye

234 Haykiran, "Demirtaş Noyan", s. 169.

235 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 87; Tuysuz, "Temürtaş", s. 1659.

236 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 89.

gelmiştir. Demirtaş artık en yakınındaki adamlarına dahi güvenmiyor ve bir an önce kendisini ve ailesini güvene almak adına çareler arıyordu. Ebu Sa'id Demirtaş'a yolladığı elçilerle ona karşı dostâne duygular içinde olduğunu belirtirken, onu siyasi gelişmeleri konuşmak üzere merkeze davet ediyordu²³⁷. Bu elçiler bir yandan Demirtaş'ı merkeze götürmek konusunda ikna çabaları içindeyken, aslen olan Demirtaş'ın kumandanlarını Ebu Sa'id tarafına çekme görevini ifa ediyorlardı. Ancak bu olaylardan bir süre önce yaşanan gelişmelerden dolayı da merkezde yaşanan tüm gelişmeleri öğrenme şansına erişmiştir: Henüz Emîr Çoban'ın arası Ebu Sa'id ile bozulmamışken Demirtaş kuzeyden gelen kölelerin Memlûklara satışını yasaklamıştı. Bu durum Memlûklar ile Demirtaş arasında kısa süreli bir anlaşmazlığa sebep olsa da Emîr Çoban araya girerek köle satışını tekrar serbest hale getirmiş, Demirtaş ile Memlûklar arasındaki gerginlik de son bulmuştu. İşte henüz Çoban'ın olaya müdahil olmadığı zaman diliminde, Memlûklar ile yaşanan gerginlikten endişe duyan Demirtaş Memlûkların kendisine bir sefer yapabileceğini ya da bir suikast yoluyla kendisini öldüreceklerini düşündü. Bu sebepten ötürü Anadolu'nun birçok yerinde asayiş arttırdı, her yere gözlemci ve haberciler yerleştirdi. Bunlar Memlûklara karşı herhangi bir işe yaramadıysa da İlhanlılara karşı işe yaramıştır. Anadolu'ya birbiri ardına gönderilen ve Demirtaş'ın emîrlere Demirtaş aleyhinde telkinlerde bulunan İlhanlı elçileri bu gözcülerden birisine yakalanarak derhal Demirtaş'a getirildi. Demirtaş bu elçiden İlhanlı sarayının gerçek düşüncelerini ve ailesiyle ilgili olup biten her şeyi öğrendi²³⁸.

Büyük bir paniğe kapılan ve ne yapacağını bilemeyen Demirtaş en sonunda çareyi kendisinden önceki isyancı Moğol kumandanları gibi Memlûklara sığınmakta buldu. Ailesini Larende civarında sarp bir kaleye bıraktıktan sonra yanında

237 Oruç, "Moğol Hâkimiyeti", s. 310.

238 Tuysuz, "Temürtaş", s. 1661; Haykıran, "Demirtaş Noyan", s. 171.

300 atlı ile Memlûk ülkesine iltica etti. Durumun acil olduğunu düşünen Demirtaş hızlı hareket etmek için ailesini geride bırakmış olmalıdır. Önce Memlûk sultanı el-Melik en-Nâsır'a haber yollayan Demirtaş Mısır'a gelmek için yola çıktığını haber vermesinin yanında İlhanlılara karşı ortak bir sefer, Anadolu'yu Memlûklar adına yönetmek gibi teklifleri de iletmişti²³⁹. Ekim 1327 tarihinde yola çıkan Demirtaş, Ocak 1328 yılında Şam'a ulaştı. Burada kendisini Vali Seyfeddin Tengiz iyi bir biçimde karşıladı. Burada birkaç gün dinlendikten sonra Kahire'ye doğru yola çıktı. Melik en-Nâsır'ın emriyle kendisini Gazze civarında Emîr Tayboğa karşıladı. 21 Ocak 1328'de kendisi için bir kaşılama töreni düzenlendikten sonra Emîr Toyboğa'nın refakatiyle sultanın yanına gitti. en-Nâsır'ın yanına varınca yeri öpen Demirtaş, daha sonra Nâsır tarafından yanına oturtuldu. Çeşitli hediyeler alan Demirtaş'a, kendisini korumak ve işlerini görmek amacıyla da Emîr Togan liderliğinde bir grup asker ve hizmetli verildi²⁴⁰. Tüm törenler, hediyeleşmeler ve ziyafetler sonrasında Demirtaş ve en-Nâsır Anadolu politikası hakkında fikir alışverişi yapmaya başladılar. Demirtaş kendisine teklif edilen valilikleri reddederek Ebu Sa'id ile olan savaşına devam etmek istediğini belirtti. Ancak en-Nâsır o dönem henüz sonucu belli olmayan Çoban-Ebu Sa'id savaşının sonuçlanmasını beklemenin doğru olacağını düşünüyordu. 1328 tarihinde Ebu Sa'id'in elçileri Kahire'ye gelerek Emîr Çoban ve Demirtaş ile ilgili bazı bilgileri en-Nâsır'a sundular. Elçilerin, Demirtaş'ın Mısır'da olduğundan haberi olmadığını anlayan en-Nâsır önce Demirtaş ile elçileri görüştü. Ardından da İlhanlılara Seyfeddin Oruç'u göndererek Demirtaş'ın durumu hakkında bilgi verip affedilmesini istedi²⁴¹. Ancak Demirtaş ve en-Nâsır arasındaki bu dostluk havasının uzun sürdüğü söylenemez. Demirtaş'ın ailesinin Mısır'a gönderilmesi işinin organizasyonunu Anadolu'daki en sağlam müttefiki olan Karamanoğullarına verilmesi, ikili arasındaki ilişkileri

239 Tuysuz, "Temürtaş", s. 1661.

240 Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 635; Tuysuz, "Temürtaş", s. 1663

241 Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 636; Tuysuz, "Temürtaş", s. 1664.

bozdu. Demirtaş'ın ailesi kendi isteği ile Mısır'a gitmediği gibi, kurulan iletişim sonucunda da Karamanoğulları Demirtaş ile ilgili tüm olumsuz düşüncelerini en-Nâsır'a aktardılar. Üstelik Karamanoğulları Demirtaş aleyhinde sözler söyledikleri mektubu da Mısır'a Demirtaş'ın öldürdüğü Dünder Bey'in oğlu Necmeddin İshak tarafından götürüldü. Karamanoğulları mektupta Demirtaş'ın Anadolu'da büyük katliamlar yaptığını söyleyip, Mısır'a ise Memlûk Devleti'ni yıkarak oraya hakim olmak için gittiğini iddia ettiler. Elçi Necmeddin İshak da bu iddiaları onaylayarak en-Nâsır'ı Demirtaş aleyhinde etkilemeyi başardı ve ikilinin arasının açılmasını sağladı²⁴².

Nihai olarak Melik en-Nâsır da Demirtaş'ın Mısır'da bir darbe yaparak ülkeyi ele geçireceğine ikna oldu. Sultan Anadolu ve İran'dan gelen bu istekleri geri çevirmeye pek gönüllü değildi. Zira kendisine karşı herhangi bir siyasi yapılanmanın olmaması, Demirtaş'ı elinde tutmak için geçerli bir sebebinin olmaması durumunu doğuruyordu. Zaten Anadolu Türkmenleri Memlûklar ile başından beri iyi ilişkiler içerisindeydi. Olcaytu'nun ölümüyle birlikte Memlûk topraklarına karşı yapılan herhangi bir İlhanlı seferi olmamakla birlikte İlhanlı-Memlûk devletleri arasında bir barış da tesis olunmuştu. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Memlûklar artık isyan edecek bir valiye destek vermeleri halinde bir çıkar sağlamıyorlardı. Üstelik Memlûk sarayına gelen elçilerin tamamı Demirtaş'ın Mısır'da bir komplo peşinde olduğunu söylüyor, bu da en-Nâsır'ın Demirtaş'a olan duygularını bir anda tam tersi istikamete doğru çevirmesine neden oluyordu.

Demirtaş 19 Haziran 1328 tarihinde Burcû's-Seba'ya hapsedildi. 20 Temmuz'da Abacı başkanlığındaki İlhanlı elçilik grubu Suldus kabilesine mensup Çobanlı ailesinden birçoğunun öldürüldüğünü bildirmek ve Demirtaş'ı da sağ şekilde başkente götürmek amacıyla Mısır'a geldiler. Pazarlık için karşılığında da

242 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 91; Tuysuz, "Demirtaş", s. 1665; Oruç, "Moğol Hâkimiyeti", s. 311.

Melik en-Nâsır'ın düşmanı olan Kara Sungur'u vermeyi teklif ettiler. Melik en-Nâsır en başta bu teklifi kabul ettiyse de daha sonra Demirtaş'ın kardeşi Bağdad Hatun'un devlet içerisindeki nüfuzunu düşünerek, Demirtaş'ın kendisinden intikam alma ihtimalini değerlendirmiş ve Demirtaş'ı orada öldürerek cesedini İlhanlı sarayına göndermeyi uygun bulmuştur²⁴³.

Hapishaneden elleri ve ayakları bağlı şekilde çıkartılan Demirtaş, daha önce anlaşılmış olduğu anlaşılan Memlûk emirlerine karşı sitemde bulunarak Cebel Kalesi'ne idamı için götürüldü. İlhanlı elçilerinin gözü önünde önce yay kirişiyle boğuldu, ardından da başı gövdesinden ayrılarak İlhanlı elçilerine teslim edildi. Ancak elçiler kendisini sağ götürme görevini aldıklarını belirterek Demirtaş'ın bedenini kabul etmediler. Bu sebeple Demirtaş'ın kesik başı Memlûk elçileriyle İlhanlı sarayına gönderildi²⁴⁴. Demirtaş'ın öldürülmesiyle birlikte İlhanlılarda merkeze karşı koymaya çalışan emirlerin devri de kapanmış oldu.

Demirtaş Çoban'ın oğlu olarak Anadolu'ya atanmış bir emirdi. Ancak başkent ile iyi anlaşamayacağını göstermekte de gecikmemiştir. Çıkarttığı isyanları bizzat babası bastırmış ve Demirtaş kendisinden önceki Anadolu valilerinin aksine herhangi bir ceza almamıştır. Bunda en büyük etken Emîr'ül-Ümera olan babası Çoban idi. Merkezle iyi anlaşamasa da Anadolu'da Müslüman halka uyguladığı ılımlı politikalar onun diğer Moğol emirlerine nazaran halk tarafından sevilmesini sağladı. Ancak Demirtaş bunu kullanamadı. Babasının ölümünün ardından korkuya kapılarak Memlûklara iltica etti. Halbuki Anadolu halkı Moğol yönetiminden uzun süredir rahatsız olmakla birlikte İlhanlı karşıtı çıkartılacak her türlü isyanı desteklemeye ve fiili olarak katılmaya hazırdı. Bununla birlikte bir süredir İlhanlı-Memlûk savaşları bittiğinden İlhanlı ile anlaşamayan bir komutanın Memlûklar için herhangi bir değeri yoktu. Ancak Demirtaş emrindeki birliklere ek olarak Anadolu'dan toplama-

243 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 91; Tuysuz, "Demirtaş", s. 1666.

244 Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 639.

yacağı Türkmen kuvvetleri ile İlhanlılara karşı koymak yerine Memlûklara sığındı ve bu hatası onun ölümüne sebep oldu. Her ne kadar Anadolu'da Moğol kökenli yöneticilerin hükmü bir süre daha sürse de Demirtaş'ın ölümüyle birlikte en azından Batı Anadolu'da Moğol etkisi tamamen kırıldı ve İlhanlı hâkimiyeti son buldu.

III. BÖLÜM

ALTIN ORDA HANLIĞI'NDA KABİLE REİSLERİ

Cengiz Han henüz sağ iken kurduğu devleti çocukları arasında paylaştırmıştı. En büyük oğlu Cuci, geleneklere göre merkeze en uzak toprakların mirasçısı idi. Kazakistan'ın batısından itibaren, Deşt-i Kıpçak ve Doğu Avrupa toprakları Cuci'ye tahsis edilmişti. Ancak Cuci bu toprakların resmî lideri olsa da henüz burada tam manasıyla bir otorite kuramadığı da açıktır. Buradaki tüm halklar henüz ona tâbi olmuş değillerdi²⁴⁵. Cuci her ne kadar Cengizoğulları içerisindeki en başarılı komutan olsa da Deşt-i Kıpçak'ın fethini, Şubat 1227'deki vefatından dolayı tamamlayamadı.

Onun yarım bıraktığı işi oğlu Batu tamamlamıştır. Özellikle 1236 seferiyle Deşt-i Kıpçak ve Doğu Avrupa'nın tamamının Moğol egemenliğe girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Seferin yönetimi Batu'daydı; kendisi ele geçirilecek toprakların yöneticisi olacağı için ordunun lideri konumundaydı. Yanında tecrübeli komutan Sübedey bulunuyordu. Tecrübesi, Cengiz Han ile olan eski bağları, buraya yıllar önce düzenlediği seferler onu Batu'dan sonra ordu komutanı olması için en uygun kişi

245 A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s.29.

yapmaktaydı. Bu iki becerekli kumandanın emri altında ise Batu'nun ağabeyi Orda, Cuci'nin diğer oğulları, Güyük, Kaydu, Möngke ve diğer Cengizli şehzadeler vardı²⁴⁶. Birkaç yıla yayılan seferler oldukça başarılı geçti. Böylelikle dönem kaynaklarında Cuci ulusu, modern tarihçiler arasında Altın Orda ismiyle anılan bu yeni Türk-Moğol hanlığı Karadeniz'in kuzeyindeki doğu-batı ekseninde uzanan hemen hemen tüm bozkırı ele geçirdi²⁴⁷. Ele geçirilen bu Deşt-i Kıpçak sahası, Altın Orda'nın asıl merkezî topraklarını oluşturmuyordu. Ancak Altın Orda'nın ele geçirdiği topraklar ve bunların yanında etki sahası oldukça geniştir. 1237-1238 yıllarında yapılan seferler ile Rus Knezlikleri, 1240 yılında ise Kiev alındı ve Altın Orda topraklarına katıldı. Yine aynı yıl Polonya'dan Macaristan ovalarına kadar düzenledikleri seferler ile etki sınırlarını Adriyatik Denizi'ne kadar ulaştırdılar²⁴⁸. Böylelikle günümüzdeki Kazakistan'dan ve kuzeyinden (günümüz Rusya toprakları dahil olmak üzere), Macaristan'a kadar kesintisiz bir hat Batu Han önderliğinde tamamen Moğol yönetimi altına girmiş oldu.

Ancak geldikleri coğrafya nedeniyle Altın Orda devleti genel karakter bakımından hızlı bir Türkleşme süreci içine girmiştir. Bölgede Kıpçak Türkleri çoğunlukta olması bunun esas sebebiydi. Bunun yanında 1236 seferi için oluşturulan ordunun yarısından fazlasını da Kıpçak, Oğuz ve Bulgar Türkleri oluşturmuyordu²⁴⁹. Cengiz oğulları buraya büyük Moğol kumandanları ve kabileleriyle geldiler. Bu topraklar Cuci'ye ilk tahsis edildiği sürede kendisine Moğol kumandanlarından Binbaşı Menggür, Binbaşı Kingday otan, Binbaşı Baysungur ve Binbaşı Hüşiday verildi. Bunlarla birlikte kabile olarak Kongirat, Mangıt ve Nayman gibi büyük, Barin ve Alçi-Tatar gibi bazı ufak Moğol kabileleri de Deşt-i Kıpçak'a gelerek burada Altın Orda'nın ka-

246 Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 278.

247 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 432.

248 İlyas Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengiz oğulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 98.

249 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 432; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s. 278.

bile altyapısını oluşturan unsurlar arasına katıldılar. Her ne kadar Moğollar sayı olarak az olsalar da yönetimi kendi ellerinde tutmayı da başarmışlardır²⁵⁰.

Altın Orda sahasında en önemli kabileler Kıyatlar, Kongiratlar, Mangıtlar ve Şirinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyatlar Deşt-i Kıpçak'ın fethi sırasında görev aldılar. En ünlü beyleri Kıyat Astay ve daha sonra değineceğimiz Kıyat Mamay idi. Kongiratlar Doğu Deşt-i Kıpçak ve Harezm bölgesinde yaşamakla birlikte Cengizli ailesinin gelinleri genelde bu kabileden alınan kızlardan oluşuyordu. Diğer önemli kabilelerden olan Mangıtlar aşağı İtil ve Hazar Denizi'nin kuzey bölgelerinde oturuyorlardı. Emîr Nogay ile 40 yıl, Emîr Edigey ile 25 yıl Altın Orda iktidarında doğrudan söz sahibi olmuşlardır. Şirinler ise Toktamış'ın tahta çıkışına kadar Altın Orda siyasetinde önemli bir söz sahibi olmadılar. Toktamış'ın tahta çıkışı ile onu destekleyen önemli bir kabile oldu. Mangıtlar ile siyasi anlamda ters düşmüş ve ilişkileri de düşmanca bir tavır içerisinde devam etmiştir. Mangıtlara karşı Barin, Argun, Kıpçak ve Kongiratlar ile aynı safta yer aldılar²⁵¹. Bu durum Mangıtların uzun yıllar Altın Orda tahtını tahakküm altın alarak devleti yönetmesinin kabile reisleri nezdinde pek de olumlu karşılanmadığının bir göstergesidir. Barinler de ilerleyen yıllarda Toktamış ile Edigey'in savaşında Toktamış'ın tarafını tutacak ve Edigey'in öldürülmesinde önemli roller oynayacaklardır. Bunlarla birlikte Mangıtların tarafını tutan kabileler de vardı. Örneğin Hitaylar Kuzey Harezm ve Astarhan civarında yaşamışlar, Mangıtlar ile birlikte hareket etmişlerdir. Altın Orda'nın parçalanışında ise Astarhan hanlarına hizmete devam ettiler. Ancak onların Mangıtlar ile birlikte hareket etmesinin sebebine dair detaylı bilgilere sahip değiliz. Coğrafi anlamda Mangıtlar ile komşu olmaları onları Mangıtlar ile birlikte hareket etmeye zorlamış olmalıdır. Nüfus anlamında en kalabalık olan boy ise Naymanlar idi. Ancak Naymanlar bu

250 Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 38.

251 Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 43.

potansiyel güçlerine rağmen siyasi olaylara pek karışmamışlar ve Doğu Deşt-i Kıpçak'ta sakin bir hayat yaşamışlardır²⁵².

Emîr Nogay

Baybars Tarihi ve onu referans gösteren modern tarihçilere göre Emîr Nogay doğrudan doğruya Cengiz Han soyuna mensup bir kişiydi, Cuci oğlu Boul (Moğul ya da Bogul) neslinden gelmekteydi²⁵³. Rükneddin Baybars el-Mısri onun şeceresini Cengiz oğlu Cuci oğlu Moğul oğlu Tatar oğlu Nogay olarak vermektedir²⁵⁴. René Grousset ve Jean-Paul Roux onu Berke'nin yeğeni olarak tanıtmaktadır²⁵⁵. Ancak Nogay'ın Altın Orda'da uzun yıllar boyunca hâkimiyeti elde tutmasına rağmen kendisini han olarak ilan edememesi, onun Cengiz Han soyundan gelmediğinin en büyük göstergesidir. Kendisi hem Mangıtları yönetmekle, hem de Altın Orda beylerbeyi olmakla ilerleyen zaman içerisinde Altın Orda içerisinde gücünü fevkalâde arttırmış ve devletin gerçek yöneticisi durumuna gelmeyi başarmıştır. Emîr Nogay henüz devletin kurulduğu dönemlerden itibaren devlet içerisinde kendisini ispatlamayı ve güç kazanmayı başardı. Batu Han'ın kardeşi ve Altın Orda'nın ikinci hükümdarı Berke Han döneminde önemli görevler üstlemeye başlamıştır. Altın Orda-İlhanlı çekişmesi nedeniyle Berke Han, Emîr Nogay komutasında 3 tümenlik bir kuvveti 1262 tarihinde Azerbaycan'ın fethi için İlhanlı üzerine yolladı. Nogay Derbend'i geçerek Şirvan üzerinde konakladı. Hülâgû bunun üzerine Altın Orda ordusu üzerine yürüyerek onları mağlup etti²⁵⁶. Abaka döneminde Altın Orda-İlhanlı ilişkileri iyi başlasa da daha sonra ilişkiler tekrar gerildi. Nogay yeni bir savaş başlattı. Derbend, Şirvan, Arrân, Mugan üzerine sefere

252 Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 44.

253 Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1972, s. 129; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 122.

254 Rükneddin Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, *Altın Orda Tarihine Ait Metinler*, I, çev. İ. H. İzmirli, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1941, s.197.

255 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 404; Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.360.

256 Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", s. 102.

çıkıldılar. Yeşmut komutasındaki İlhanlı ordusu, Altın Ordalıları karşılamak üzere Kür Nehri'ne geldi. Temmuz 1265'te yapılan savaşta kesin galibiyet alan çıkmadı²⁵⁷. Görüldüğü gibi Nogay, Berke Han döneminde daha çok İlhanlı ile Azerbaycan için yapılan savaşlarda ön plana çıkıyor, henüz müstakil olarak hanlığın iç ve dış siyasetine etki edecek bir faaliyette bulunmaya fırsatı olmuyordu. Nogay'ın ilk defa dış ilişkilerde aktif olmaya başladığı tarih, Berke'nin hanlığının son dönemlerine rastlamaktadır. Bizans imparatoru VIII. Mikhail Paleolog Bizans'a tekrar eski gücünü kazandırmaya başladı. Bulgar topraklarına doğru genişleme sağlayınca Bulgarlar Nogay'dan yardım istedi. Nogay 20000 süvari ile Bizans ordusunu dağıttı²⁵⁸. Ancak bu ilk sefer, Nogay'ın daha sonra Balkanlarda kuracağı tahakkümün ilk ayağıdır.

Berke Han'ın ölümüyle Nogay tam manasıyla Altın Orda'da gücü eline geçirme fırsatını da bulmuş oldu. Müslüman olan Berke'nin ardından tahta gayr-ı Müslim olan Mengü Timur çıktı. Bu durum Altın Orda dış politikasını da etkilemiştir. İslamiyet, İlhanlılara karşı Memlûklar ile iş birliği açısından Altın Orda dış politikasında önemli bir yer oynarken, Mengü Timur bu politikadan vazgeçti; İlhanlılar ile daha yakın ilişkiler izlemeye başladı. Bu durum hem içeride Nogay, hem de dışarıda Memlûklar tarafından olumsuz karşılandı. Nogay Baybars'a Tok Buğa isminde bir elçi yollayarak "İslam yolunda olduğunu, Baybars ile ittifak kurmak istediğini" bildiren bir haber yolladı. Nogay tümenbeyi olmasına rağmen tıpkı bir hükümdar gibi elçi yollayıp, elçi kabul ediyor ve yetki sınırlarını aşıyordu²⁵⁹.

Nogay Tuda Mengü döneminde açık bir şekilde iktidarı eline almayı başarmıştır. Tuda Mengü'nün zayıf karakteri Nogay'ın güçlenmesini sağladı. Bu dönemde yabancı devletler Nogay'ı han zannetmiş ve onu 'Nogay Han' olarak anmışlardır.

257 Kemalöğlu, "Altın Orda Devleti", s. 104.

258 Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 13.

259 Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 60-61; Kemalöğlu, "Altın Orda Devleti", s. 107.

Ancak Altın Orda'nın yerli kaynaklarında bu tarz bir yakıştırma yoktur. Onlar Nogay'ı 'Melik' ya da 'Tümenbeyi' olarak anmaya devam etmişlerdir²⁶⁰. Yabancı devletlerin Nogay'ı han zannetmelerinin en büyük sebebinin kendi elçileriyle haberleşiyor olması olabilir. Memlûk örneğinde olduğu gibi Nogay dış devletlerle yapılan resmî yazışmalarda kendi elçilerini kullanıyor, muhtemelen bu haberleşme sürecinden de merkezi haberdar etmiyordu. Onun uluslararası alanda büyük bir prestiji vardı. Tula Buka'nın tahta çıkışı sonrası Memlûklardan tebrik için gelen elçiler hana yüklü miktarda hediye getirdiler. Hediye alan kişiler içerisinde 'Tatarlar içinde büyük bir üne sahip olan kumandan' şeklinde bir övgüyle bahsedilen Nogay da vardı²⁶¹.

Bu dönemde Rus Büyük Knezi Dmitriy Aleksiyeviç hariç bütün knezler Tuda Mengü'den yarlık aldı. Dmitry yarlık alamadı ve diğer knezliklere de saldırılarda bulundu. Tuda Mengü de Vladimir Knezliği'ne Dmitriy'nin Andrey'i geçirdi. Tahtı bırakmayan Dmitriy hanlık orduları gelince mecburen tahtı bırakmak zorunda kaldı. Ancak Nogay'a başvurmakta gecikmedi. Kendisine danışılmadan knezliklerle ilgili politik kararlar alınmasına sinirlenen Nogay, Dmitriy'i destekledi. Dmitriy, Nogay'dan aldığı ordularla Vladimir Knezliği'ne sahip olmayı başardı. Bu olay Rus knezlerinin Altın Orda hakimiyetini sorgulamalarına neden oldu²⁶². 1287 tarihinde tahta çıkan Tula Buka döneminde ise han Lehistan-Macaristan civarındaki Krakov'a sefere çıktı. Sefer sırasında şiddetli kış şartlarından dolayı Nogay geri çekilirken Tula Buka geri dönmekte büyük sıkıntılar yaşadı. Kış şartları ve erzaksızlıktan dolayı çok sayıda askeri telef oldu. Bu olaylardan dolayı Nogay'ı suçladı ve bu onun bir hilesi zannetti²⁶³. Tula Buka prestijini

260 Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 64.

261 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 181.

262 İlyas Kemaloglu, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 86.

263 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 187.

tekrar kazanmak için Azerbaycan üzerine bir sefer düzenledi. Altın Orda kuvvetlerine Tama Tokta ve Nogay komuta ediyordu. Ancak ordu Argun Han'ın gelişiyle 9 Mayıs 1288'de geri çekilmek zorunda kaldı²⁶⁴. Tula Buka ile anlaşamayan Nogay, Rus knezleri konusunda da onunla karşı karşıya geldi. Kursk şehrine daruga olarak atanan Ahmet Baskak, knezler tarafından beğenilmedi ve şikayet edildi. Rus yöneticiler haklı bulundu ve Ahmet Baskak'ın şehirlerine baskın düzenlenmesine, şehirlerinin yıkılmasına karar verildi. Rus knezleri Oleg ve Svyatoslav, Ahmet Baskak'ın şehirlerine saldırdılar. Nogay'ın adamı olan Baskak, ondan yardım istedi. Nogay bu iki knezin şehirlerini yerle bir etti²⁶⁵. Nogay bu olayla hanlık makamına ve oradan çıkan emirlere ne derece saygı ve bağlılık duyduğunu göstermiştir. Cengiz soyundan gelen meşru hükümdarın verdiği kararı önemsememiş ve kendi çıkarına uygun hareket etmiştir. Bu durum onun kısa sürede devlet içerisinde geldiği durumu göstermesi açısından önemlidir. Han ve emîr daha sonra anlaşmaya varsalar da Nogay onu tahttan indirmek istiyordu. Lehistan seferi sonrası yaşananlarda dolayı Tula Buka, Nogay'a karşı bir suikast planladı. Buna göre meşveret bahanesiyle onu çağırarak, Nogay gelince sadık adamları Nogay'a saldırarak onu öldürecekti. Ancak tecrübeli bir devlet adamı olan Nogay bu suikastı haber almış olmalıdır. Zira Tula Buka'nın davetinden önce bir dizi önlemler aldı. Davetten önce de Tula Buka'nın annesine yolladığı mektupta oğlunun planından haberdar olduğunu ve böyle önemli meseleleri herkese anlatmaması gerektiğini belirtiyordu. Annesi Tula Buka'yı suikastten caydırdı. Ancak bu defa Nogay ona karşı bir suikast planladı. Tula Buka'ya muhalif olan Mengü Timur taraftarlarını (Tokta, Bürlük, Saray-Buka, Tudan vd.) pusu ve suikast için ikna etti. Tula Buka'nın yanında ise Nogay'a karşı olan ve onu öldürmek isteyen Mengü Timur tarafları (Alguy, Tuğrulca, Kada'an vd.)

264 Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", s. 110.

265 Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, s. 87; Detaylı bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 227-282.

vardı. Tula Buka Nogay ile buluşup onunla sohbet ettiği sırada Nogay'ın taraftarları aniden çıkarak Tula Buka ve yanındakileri rehin aldı. Nogay Tokta'ya dönerek "Bu adam babanın hanlığını ele geçirdi. Bu şehzadeler de seni öldürmek istiyor. Hepsini sana teslim ediyorum." dedi. Böylelikle Tula Buka, 1291 tarihinde Nogay tarafından hazırlanan bir plan sonucu öldürülerek bertaraf edildi²⁶⁶. Emîr Nogay akıllıca bir siyaset izlemiş ve kendisine muhalif olan hanı ve yanındaki emîrleri hanlığa muhalif bir diğer gruba öldürtmüştür.

Tula Buka'yı tahttan indiren Nogay, tahta Tokta'yı çıkarttıktan sonra kendi eşi Baylak Hatun'u yeni hanın yanına göndererek kendisine muhalif emîrler olan Kilitkay, Yotuk, Karaküyük, Macar, Barin-Tokta, Kübi, Yoku, Tura Timur, Toka, Baytara, Bay-Melik Timur, Bay-Tok Timur, Baruh, Bay-Gur Aktacı, Malcaka, Küncük, Burulgu, Sudak, Karaçin, Haçeri, Apuşka ve Bayancı adlı beylerin öldürmesini istedi. Bu emîrler derhal öldürüldü²⁶⁷. Tokta'yı tahta Nogay çıkarmış olmasına rağmen onunla da sorunlar yaşamaya başladı. Tokta tahta çıkınca Büyük Knez Andrey Gorodetskiy'i yine aynı görevine atadı. Knez Andrey aynı zamanda Nogay'ın adamlarından olan Dmitriy Pereyslavskiy'i şikayet etti. Dmitriy Tokta Han'dan yarlık almamış ve onun tepkisini çekmişti. 1293'te Tokta Dmitriy'e karşı bir ordu yollayarak Vladimir, Moskova ve Tver şehirlerini yağmalattı. Bu seferin ardından Rus knezleri, Tokta ve adamı Knez Andrey'i kabul ettiler. Böylece hem Tokta hakimiyet alanını genişletti hem de Nogay'ın hareket sınırlarını daralttı²⁶⁸. Bu durum Nogay ile Tokta arasındaki gerilimi ve güç savaşını kızıştırmıştır²⁶⁹.

Saray çevresinde Tokta'nın üvey annesi, Mengü Timur'un eşi olan Çiçek Hatun'un politika ile yakıdan ilgilendiği ve Nogay'a rakip olabileceği söylentileri yayıldı. Asla bir rakibe tahammül

266 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 190; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 65.

267 Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 67.

268 Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, s. 289.

269 Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, s. 89.

edemeyen Nogay Çiçek Hatun'u boğdurttu²⁷⁰. Tokta, Nogay'ın tahakküm ve mutlak liderliğinden sıkılmış bir durumda idi. Zira tahta çıktığında da Nogay kendi kardeşlerini Tokta'nın yanına bırakarak han üzerindeki otoritesini iyice hissettirmek istiyordu²⁷¹. Çiçek Hatun'un öldürülmesi üzerine Tokta'nın bazı adamları Nogay'a iltica ettiler. Tokta bu adamları Nogay'dan rica etmiş olmasına rağmen Nogay bu isteği geri çevirdiği gibi, kendisine sığınan beylere yurtluk tahsis ederek onları iyice sahiplendi. Müncük oğlu Taz'a kızını vererek onu damadı olarak kabul etti. Aynı dönemde Çiçek Hatun'un katillerini isteyen Tokta olumsuz cevapla karşılaştı. Tokta Nogay'a tehdit amacıyla bir sapan, bir ok ve bir avuç toprak yolladı. Nogay bu tehdit karşısında kendisine gelen Tokta'nın elçilerine cevap olarak da "Atlarımız susamıştır. Onları Ten Nehri'nde sulamak istiyorum." diyerek Tokta'ya açıkça savaş ilan etti²⁷². 1298-1299 tarihinde Özü Nehri civarında yapılan savaşı Nogay kazandı. Tokta kaçmayı başardı ve Ten Nehri'ne doğru çekildi ancak orada da kendisini tehlikede hissetmiş olacak ki Saray şehrine kadar geri çekilme kararı aldı. Nogay da onu takip etmedi ve ganimet işleri ile ilgilendi.

Savaş sonrasında da torunu Aktacı vergi toplamak üzere Kefe'ye geldi. Ancak burada zehirlenerek öldürüldü. Nogay, adamlarından Emir Maci ile bir orduyu bölgeye sevk ederek Kefe, Sarı Kerman, Kırkeri, Kerç ve çevresini yağma ettirdi. Aynı tarihlerde Nogay'dan kopuşlar başladı. Emirlerinden Abacı, Karaçin ve Yancı Tokta'ya kaçtı. Nogay'ın oğulları onlardan Abacı ve Karaçin'i geri dönmek konusunda ikna ettiler. Ancak diğerleri Tokta'ya gitmekte kararlıydı ve geri dönmediler. Geri dönen emirlerden Abacı ve Karaçin derhal öldürüldü. Bunun üzerine Maci, Sadan, Utraç, Akboğa ve Tayta da Nogay'ı terk ederek 3 tümen ile Tokta'nın tarafına geçtiler. Yeniden toparlanmayı başaran Tokta 1299-1300 tarihinde Nogay'ın üzerine yü-

270 Alpargu, *Nogaylar*, s. 113.

271 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 193.

272 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 199-200.

rüdü. İki ordu arasında bir günlük bir mesafe kalınca Nogay'ın ordusundan Boğa adlı düşük rütbeli bir subay 100 atlı ile keşif birliği olarak yollandı. Keşif sırasında Tokta'nın ordusu tarafından pusuya düşürüldüyse de kaçmayı başararak Nogay'a ulaştı ve edindiği bilgileri aktardı. İki ordu Kürkânlık denilen bölgede karşılaştılar ve derhal savaşa tutuştular²⁷³. Nogay savaşın başında üstün bir durumda bulunuyorsa da ordusunda bozulmalar ve firarlar meydana geldi. Firara oğulları da katıldı fakat yaşamış olan Nogay kaçamadı ve esir edildi. Nogay kendisini yakalayan kişiye kim olduğunu açıkladı ve Tokta ile görüşme isteğini belirtti. Onu öldürünce ödül alacağını sanan bir Rus askeri onu öldürdü. Ancak Rus askeri de Tokta tarafından öldürüldü²⁷⁴.

1. Emîr Nogay'ın Balkan Siyaseti

Emîr Nogay'ın Balkan siyasetinde etkin olmasının temelinde Altın Orda-Memlûk ilişkisi yatmaktaydı. Memlûk ordusunun ve bürokrasisinin insan gücünün neredeyse tamamını Kıpçak kökenliler oluşturduğu için Deşt-i Kıpçak'tan gelen köleler ve dolayısıyla Altın Orda ile yapılan köle ticareti oldukça önemliydi²⁷⁵. Ancak dönemin siyaseti dolayısıyla bu ticaret kara yoluyla sağlanamıyordu. Her iki devletin de aktif olarak savaş hâlinde bulunduğu İlhanlılar Suriye'nin bir bölümü ve Irak-Doğu Anadolu-Kafkasya hattını elinde bulundurduğundan Memlûk-Altın Orda ticareti mecburen deniz yoluyla sağlanacaktı. Bu yol da İstanbul Boğazı'ndan, dolayısıyla Bizans'tan geçiyordu. Bizans, Altın Orda-Memlûk ulaşımının anahtarı konumundaydı²⁷⁶.

Ancak Bizans İmparatorluğu her iki Moğol devletiyle de -Altın Orda ve İlhanlı- iyi ilişkiler kurmak zorundaydı. İlhanlılar Anadolu hâkimiyetini neredeyse tamamen ele geçirmiş

273 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 210.

274 Baybars, *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhausen, s. 232; Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Devletleri*, s. 129; Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 69; Kemaloğlu, "Altın Orda Devleti", s. 113.

275 Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 158.

276 Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 5.

olmakla birlikte bölgedeki Selçuklu ve Türkmen gücünü kontrol edebilme gücüne sahiplerdi. Bizans sınırına Türkmenler tarafından yapılan veya yapılacak akınlara karşı İran Moğolları önemli bir ittifak olabilirdi. Bu yüzden VIII. Mikhail İlhanlılar ile iyi geçinmeye bakıyordu. Bunun yanında Altın Orda ile iyi geçinmek gibi bir zorunluluğu da vardı. Daha Batu Han zamanında Moğollar 1241 seferi ile Macaristan-Bulgaristan hattına kadar inmişti. Moğollar ile Bizans arasında tampon bölge olarak düşünülebilecek Bulgaristan'ın başarılı kralı II. İvan Asen'in 1241'de ölümü ve yerine çocuk yaştaki haleflerinin kalması Balkanlar'daki Moğol akınlarını da kolaylaştırmıştı²⁷⁷. Artık Bizans ile Balkanlar'da faaliyet gösteren Moğollar arasında herhangi bir tampon bölge kalmamış, Altın Orda ve Bizans doğrudan doğruya diyalog kuracak duruma gelmişti. Bizans İmparatoru VIII. Mikhail, devleti eski gücüne getirmek arzusunda olduğundan ve bunu da kısmen başardığından, yönünü Bulgar topraklarına çevirmekte gecikmedi. Üstelik İlhanlılar ile sıkı ilişkiler içine girmesi, Altın Orda'nın ve dolayısıyla Emîr Nogay'ın bölgeye müdahalesini hızlandırdı. Zira İlhanlılar ile yakınlaşmak, Memlûk-Altın Orda ticaretin mümkünse kesilmesi, başıramıyorsa geciktirilmesi ve zorlaştırılması anlamına geliyordu. Bulgarlar'ın çağrısı, İlhanlılar ile yakınlaşmanın bir neticesi olarak Memlûklar ile ticaretin sekteye uğraması ve boğazların kapatılması Altın Orda süvarilerinin Bulgar topraklarına ve Bizans sınırına kadar inmesine neden oldu. 1264 yılında Moğollar Bulgarlar ile ittifak halinde imparatorluk topraklarına büyük bir baskın ve yağma seferi gerçekleştirdiler. Trakya arazisinde büyük tahripler meydana geldi²⁷⁸. Ancak diğer araştırmacıların aksine İstvan Vasary bu konuda daha farklı bir görüş ortaya koymaktadır: Bulgarlar daha o dönemde Altın Orda'ya bağlı siyasi bir yapı olmakla birlikte Bizans'a yapılacak seferi Bulgarların istediğini, Nogay'ın

277 İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)* çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 82.

278 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1981, s. 424; Başstav, *Bizans İmparatorluğu*, s. 5.

bu sefere katılmamış olabileceğini, Altın Orda adına sefere yağma istediğinde olan daha dağınık ve merkezle gevşek bağları olan 2.000 kişilik Batı Tatarlarının katıldığını söylemektedir²⁷⁹. Ancak her ne şekilde olursa olsun Moğollar bu seferi başarıyla tamamladılar. Bizans imparatoru VIII. Mikhail yanındaki az sayıda askerle Tesalya'dan dönerken Moğol baskınına uğradı, önce Tekirdağ tarafına geldi oradan da deniz yoluyla İstanbul'a kaçtı. Saldırı sonrası İzzeddin de Bizans'tan kurtarıldı²⁸⁰.

1272 yılında Altın Orda süvarileri yeniden Bizans askerleriyle karşı karşıya geldiler. Balkanlardaki yerel yöneticilerden Tesalyalı İoannes Sebastokrator ve Andronikos Tarkhaniyatis Nogay'ın Bizans'a karşı sefere çıkmasına ya da Vasary'nin daha önce de belirttiği gibi en azından bölgeye bir miktar Tatar süvarisi yollamasına neden oldu. Bu sefer Nogay'ın Balkanlar ve Bizans üzerinde epey büyük bir tasarruf hakkına sahip olmasını sağladı. Zaten Balkanlardaki yerel yöneticiler Nogay'ı bir güç olarak kabul ediyordu ve sefer çağrısından da görüleceği üzere onu Bizans'a karşı yardıma çağırmaya hazır bir hami olarak görüyorlardı. Sefer sonrası Bizans imparatoru VIII. Mikhail de Nogay'ın bölgenin kaderini değiştirecek kudrette olduğunu gördü. Ona karşı fiziki kuvvetle herhangi bir başarı sağlayamayacağını anlaması üzerine onunla akrabalık bağları kurarak gerektiğinde yerel güçler gibi onu yardıma çağırarak düşünceyle ittifak kurma yoluna gitti. VIII. Mikhail kızı Euphrosyne'yi Nogay'a verdi ve epey stratejik bir adım attı²⁸¹.

VIII. Mikhail'in Nogay ile ittifak kurması, onun Balkan siyasetinde rahat etmesini sağlayacaktır. Nogay ile yapılan anlaşma, Bizans'ın batı sınırlarını tümüyle Nogay'ın güvencesi altına alınması anlamına geliyordu²⁸². 1277'de Bulgar köylülerinin bizzat

279 Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 87.

280 Faruk Sümer, "Keykâvus II", *DLA*, c. XXV, Ankara, 2002, s. 356.

281 Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s. 424; Angeliki E. Laiou, "The Palaiologoi and the World Aroud Them (1261-1400)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire 500-1492*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 805.

282 Baştav, *Bizans İmparatorluğu*, s. 5.

katıldığı bir isyan, Bizans İmparatorluğu'nu ve imparatoru zor durumda bıraktı. Zira sınırın hemen ötesinde yaşanan karışıklıklar Bizans'ı ve imparatorunu huzursuz ediyor, muhtemeldir ki imparator dinî anlamda anlaşmazlık içerisinde olduğu Avrupa'nın böylesine önemli bir olayı aleyhinde kullanmasından korkuyordu. Bulgar çarı Tikh döneminde Bulgar köylüsünün ekonomik durumu bozulmuş, üstelik devam eden Moğol akınlarına karşı da boyarlar köylüleri korumaktan aciz bir duruma düşmüştü. İvaylo adındaki bir domuz çobanı, tahtın sahibi olduğunu iddia ederek ayaklanmayı tümüyle sahiplendi. İvaylo köylüleri biraz da süslü dinî hikayeler sayesinde kendi tarafına çekmeyi başardı. İsyan ağırlıklı olarak kuzeydoğu Bulgaristan ve Dobruca civarında idi²⁸³. Bundan dolayı İvaylo öncelikle bölgedeki Moğolları Tuna ötesine attı. Başkent Tarnovo'ya yaklaştıkça Bulgar çarı Constantin Tikh'in adamları da yavaş yavaş İvaylo'ya sığınmaya başladı. Başkent yakınlarına geldiğinde Tikh'i yenip öldürdü ve Bulgaristan tam bir karışıklık içine düştü. VIII. Mikhail işte tüm bu olanlardan endişe ettiği için Bulgar iç siyasetine karışma kararı aldı. İvaylo'ya karşı Kral II. İvan Asen'in torunu olan ve aynı zamanda Bizans soylularıyla da kan bağı olan İvan Asen'i Bulgar çarı yapmak için ona bir ordu tahsis etti²⁸⁴. Ancak ölen çar Tikh'in eşi Çariçe Maria, III. İvan Asen yerine İvaylo ile evlenerek tahtı ona bıraktı. Bulgar siyasetinde başarı sağlayamayan İmparator Mikhail, Nogay'a yönelmek zorunda kaldı. Nogay hızlı ve kesin bir şekilde bölgeye müdahale ederek İvaylo'yu etkisiz hale getirmek için Bulgaristan'da birçok yeri kuşattı ve ele geçirdi. Son olarak Doğu Bulgaristan Bizans tarafından kuşatıldı ve alındı. Ardından müttefik ordular başkente girdi ve İvaylo tahttan indirildi²⁸⁵. Çariçe Maria ve oğlu Mihail Bizans'a teslim edildi. Tahta Bizans'ın istediği gibi III. İvan Asen çıktı. Ancak o da tahtta uzun süre kalamadı. Yeni çara karşı Bulgar boyarları hiç de hoşgörülü

283 Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 36; Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 92.

284 Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 92.

285 Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, s. 37.

ve destekleyici bir tavır içinde değillerdi. III. İvan Asen'e karşı şüphle yaklaşan boyarlar, en sonunda ona karşı kurdukları komplolar anlaşılınca İvan Asen'in İstanbul'a kaçmasına ve Bulgar tahtının yeniden el değiştirmesine neden oldular²⁸⁶. Yeni çar yerel güçlerin desteğini almadığından kalıcı da olamadı. Ona komplo hazırlayan kişi ise Nogay ve onun içerisinde bulunduğu kültüre yabancı olmayan bir boyardı. Kuman kökenli Georgi Terter, diğer boyarların desteğini de alarak Bulgaristan tahtına oturmayı başardı. Georgi Terter'in bu hamlesi, ilginç bir olayın yaşanmasına da vesile oldu. Henüz birkaç yıl önce Bulgaristan için birbiriyle mücadele eden III. İvan Asen ve İvaylo aynı anda Nogay'a sığınarak ondan Bulgaristan tahtına çıkmak için yardım istediler²⁸⁷. İvan Asen'in arkasında Bizans imparatoru ve Bizans ordusu vardı. Soylu olmakla birlikte tahta çıkmak için de meşru bir liderdi. İvaylo ise neredeyse halkın tamamının desteğini almıştı. Ancak her iki lidere de bu avantajlı durumları tahtta kalma hakkı sağlamıyordu. Görüldüğü gibi bölgenin kaderi tamamen Nogay'ın ellerindeydi ve Balkan siyasetini de tamamen Nogay belirliyordu. Nogay bölgede hemen hemen herkesin müttefik olmak isteyeceği, aslına bakılırsa müttefik olmak zorunda olduğu bir karakterdi.

Ancak Nogay'ın bu güçlü müttefiklik kozunu erkenden fark eden ve bunu kullanmayı başaran güç Bizans oldu. İmparator VIII. Mikhail önce İvaylo'nun öldürülmesini isteyerek ve bölgedeki köylü ayaklanmalarının son bulmasını sağladı. Ardından da Nogay'ın 4.000 kişilik süvari desteğiyle birlikte Tesalya ve civarındaki yerel beyleri tekrar Bizans'a bağlamak için harekete geçti. Fakat tam da sefer öncesinde -Aralık 1282- VIII. Mikhail geçirdiği bir kalp rahatsızlığı sonucunda öldü. Nogay'ın sefer için hazırlanan askerleri, Vasary'e göre ganimet için Sırbistan taraflarına yönlendirildiler ve askerlere Bizanslı komutan Mihail Globas da komuta ederek bölgede bir dizi başarılı sefer

286 Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 93.

287 Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 94.

düzenlendi²⁸⁸. Ancak Vasary'nin belirttiği, Nogay'ın Sırbistan seferini yalnızca yağma ve ganimet için yaptığı iddiasına karşı şüpheyile yaklaşmak zorunluluğu hissettiğimizi belirtmeliyiz. Müttefik ordunun içinde Bizans kumandanlarının olması, bu seferi yağma seferinin ötesine taşımaktadır. Zira yağma seferi için Altın Ordalı süvarilerin Bizanslı kumandanlara ihtiyacı olmadığı gibi, yabancı kumandanların emir-komutası altında yağma ve ganimet seferleri de bir nebze olsun amacı dışında kalacaktır. Bizanslı kumandanların bu ordu içerisinde bulunma sebebi ise tamamen Bizans'a karşı gelen feodal Balkan güçlerinin Bizans'a bağlanması ve burada bir Bizans hâkimiyeti elde etmektir. Zaten seferin başlamasının en önemli sebebi de buydu. Emîr Nogay ise Georgi Terter'in Bulgaristan üzerindeki hâkimiyetinden ve burada kendi tasarrufu dışında olaylar olmasından rahatsız olduğu için uyarı anlamında Bulgaristan sınırlarına kadar ulaşan bu sefer ile Terter'e bir mesaj vermek istemiş olmalıdır. Zira buna benzer bir sefer üç yıl sonra yani 1285 tarihinde Macaristan civarına da düzenlendi. Her iki sefer de Terter üzerinde bir etki yaratmış olacak ki Terter oğlu Svetoslav'ı Nogay'ın sarayına rehin olarak yollamaktan çekinmedi. Üstelik Terter kız kardeşini de Nogay'ın oğluyla evlendirdi²⁸⁹. Oğlunu Nogay'a göndermesi Nogay'a karşı verdiği teminat idi. Böylelikle Terter resmî olmasa da pratikte Nogay'ın istekleri dışına çıkmayacağını temin ediyor ve bunu da oğlunu yollayarak gösteriyordu. Üstelik daha önce Bizans'ın yaptığı gibi Nogay ile akrabalık ilişkileri kurarak onun bir müttefiki hâline geliyordu. Nogay daha önce attığı adımların aksine Bulgaristan üzerine bir sefer yapmamış, Sırbistan ve Macaristan üzerine yaptığı birkaç akınla Bulgar siyasetine doğrudan yön vermeyi başarmıştır. Dolayısıyla her iki seferin amacının doğrudan Bulgar tahtını etkilemek olduğu ve sıradan yağma ve ganimet seferleri olmadığı da açıktır.

288 Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 96.

289 İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Karadeniz Araştırmaları*, IV 2005, s. 11.

1290'lı yıllardan itibaren Nogay'ın isteği ile Bulgar tahtında yeniden bir değişiklik oldu. Tahta Smileç çıkartıldı. Bu yıllarda Balkan siyaseti tümüyle Nogay'a teslim olmuş durumdaydı. Balkanlarda hüküm sürmesine rağmen Nogay'a karşı gelebilecek güçte bir bey yoktu. Bölgedeki yerel güçlerin hepsi Nogay'a ve oğlu Çeke'ye biat etmişti. Nogay'ın 1296'dan sonra Balkanlarda kendi adına para bastırdığı da bilinmekle birlikte, bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etmen de Nogay-Tokta çatışmasıydı²⁹⁰. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Nogay bu çatışmadan mağlubiyetle çıktı ve en sonunda da bir Rus asker tarafından öldürüldü. Nogay'ın öldürülmesi, gerek Balkanlardaki müstakil siyasi hareketleri, gerekse Altın Orda'nın Balkanlar üzerindeki tasarruf hakkını ciddi bir şekilde etkilemiştir.

Nogay Altın Orda yönetimini gerçek manada ele geçirmesine rağmen Cengiz Han soyundan gelmediği için tahta çıkamıyordu. Ancak han unvanı kullanmamasına rağmen hanlık makamının bütün yetkilerini kullanmıştır. Altın Orda'nın iç ve dış siyasetini tamamen kendi inisiyatifinde kullanan Nogay kendi elçilerini uluslararası siyasette kullanmış ve fiiliyatta devlet başkanı olduğunu göstermiştir. Nogay zamanında Altın Orda Balkanlarda oldukça etkin bir rol oynadı. Bölgeye doğrudan müdahale edebilen Altın Orda buradaki birçok derebeyini de kendine bağladı. Nogay'ın ölümüyle birlikte Altın Orda'nın Balkanlar üzerindeki etkisi de hızla ortadan kalktı. Burada Sarı Saltık gibi dervişlerin de katıldığı gazalar Nogay tarafından yönetilmekteydi. Ölümüyle birlikte özellikle Tuna ve Dobruca'da yapılan gaza işleri sekteye uğramış ve Müslüman faaliyetleri de hızla azalmıştır. Onun ölümüyle dağılan bölgedeki Müslüman grup Bizans, Balkan ya da Anadolu coğrafyasında kaldı. Osmanlıların Balkanlarda faaliyet yürüttüğü zamana kadar sükûnet içinde kaldılar. Osmanlıların Balkan gazalarında bulunan grup, Nogay'a hizmet etmiş grubun halifeleri, müridleri ya da çocuklarıydı²⁹¹. Yine Nogay'ın birlik-

290 Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s.101-102; Alpargu, *Nogaylar*, s.14.

291 A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 270.

lerine mensup bazı Türk-Müslüman gruplar ise Bizans birliklerine katılarak Bizans'a paralı askerlik hizmeti vermiş, Türkopol birliklerinde görev almışlardır. Bunlardan bir tanesi de Nogay'ın ölümüyle birlikte deniz yolunu kullanarak Altın Orda'yı terk edip İlhanlılara sığınmaya çalışan bir subaydır. Ters rüzgârın etkisiyle Ereğli kıyılarına çıkmak zorunda kalmış, burada Bizans birlikleri tarafından tutuklanmıştır. Daha sonra o da Hristiyan olup Bizans saflarına katılmış ve İzmit sınırın korunmasında görev almıştır. Togan, Bizans kaynaklarında Kuksimpakis şeklinde geçen bu meçhul Altın Orda beyinin isminin Küçüm Bahşi olabileceğini belirtmektedir²⁹². Bununla birlikte Nogay döneminde Altın Orda hızla yükselişe geçse de aslında çöküşün başlangıç safhasını Nogay devri oluşturmaktadır.

Mamay Mirza

Nogay'ın ölümünün ardından Altın Orda büyük bir tahakkümden kurtuldu. Özbek ve Canıbek gibi tekrar Cengiz soylular mutlak yönetimi ele geçirdi ve Altın Orda'yı yönetti. Ancak bu yönetim sırasında da Tokta ve Berdibek zamanında yapılan bir takım yanlışlıklar Altın Orda'da Fetret Devri'nin yaşanmasına neden oldu. Tokta atabeyi Uygur Türkü Bacırtuk Buka'nın telkinleriyle hanedan üyesi bütün erkekleri öldürdü ve yalnızca oğlu İlbasar'ı hayatta bıraktı. Ancak İlbasar da kendisinden önce ölünce üzüntüden Tokta da öldü. Tokta'nın kardeşi olan Tuğrulca da kıyım sırasında hayatını kaybeden hanedan üyelerinden birisiydi. Ancak onun eşi Beyalin Hatun, oğlunu doğurduktan sonra ona Özbek adını vermiş ve gizlice Kafkas bölgesine göndererek yaşamasını sağlamıştı. Bu durum Altın Orda'da Tokta'nın ardından Özbek'in tahta çıkmasını sağladı. Özbek Han'dan sonra yerine oğlu Canıbek han oldu. Her iki han döneminde de Altın Orda merkeziyetçi bir yönetim sergileyerek devlet içerisindeki aykırı hareketleri bir süreliğine engellemeyi ve yeniden toparlanmayı başardı. Ancak Canıbek'in oğlu Berdibek atabeyi Tulubay Mirza'nın telkinleriyle tıpkı Tokta

²⁹² Togan, *Umumi Türk Tarihi*, s. 331-332.

gibi hanedana mensup yakalayabildiği bütün erkekleri öldürdü. Onun da ölümüyle Altın Orda içerisinde bir iç mücadele ve Fetret Devri başlamış oluyordu²⁹³. Bu bağlamda XIV. yüzyılın ikinci yarısı Altın Orda için epey zor geçti. Birden fazla Cengiz soylu şehzade hanlık için yarışa girerken Mamay gibi mirzalar da yönetim işlerine doğrudan müdahale edince Altın Orda fiili olarak parçalara ayrıldı.

Bu dönemde Altın Orda'nın iç ve dış siyasetinde en önde gelen isim Mamay idi. Timur Hoca'ya karşı Özbek Han'ın torunlarından Abdullah'ı tahta çıkarttı. Aynı dönemde Murid (Murut ya da Murad) başkent Saray'ı, mirzalardan Bulat Temir Bulgar'ı ve Volga boyunu ele geçirerek devlet yönetiminin tek elde toplanmasına engel oldular. Saray ve civarındaki beyler Murid'i, Mamay ise Abdullah Han'ı destekliyorlardı²⁹⁴. 1362-1363 yıllarında Saray'daki yönetimi kısa süreliğine Murid'in kaybettiği ve şehri Mir Pulat'ın ele geçirdiği paralardan anlaşılmaktadır²⁹⁵. Aynı yıl Saray'da Mamay'ın desteklediği Abdullah Han'ın adına para bastırılmış ancak bu tarihten itibaren paralara rastlanmamasını Yakubovsky Mamay'ın Saray'dan ayrılması şeklinde yorumlamıştır²⁹⁶. 1360'lı yılların sonunda Mamay ve onun kuklası Abdullah, yönetimi büyük oranda ele geçirdiler ancak Saray ve çevresinde otorite kuramadılar. 1370'li yıllara giriliken Abdullah Han öldü ya da öldürüldü. Onun nerede, neden öldüğü ya da kim tarafından öldürüldüğü halen meçhuldür. Onun sebebi aydınlatılamayan ölümünden sonra Mamay hareketini meşrulaştırmak için yeni bir Cengizli şehzadeyi, Muhammed Han (Mamat Sultan ya da Muhammed Bulak)'ı kendi kontrolü altında Altın Orda'da tahta çıkarttı. Muhammed Han Toktamış'ın Altın Orda'yı tekrar birleştirmesine kadar tahtta kaldı²⁹⁷.

293 Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 400.

294 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 120.

295 İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, İstanbul, *Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikeler Kataloğu*, II. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, s. 817.

296 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 120.

297 Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s.95.

Ancak bu dönemde bildiğimiz manada bir han ya da hükümdar yoktu. Devlet parçalara ayrılmış durumdaydı. Hemen her sene han değişiyor, Altın Orda topraklarında onlarca Cengizli şehzade kendisini han ilan edip yanına topladığı bir miktar askerle bir bölge ele geçirip adına para bastırıyordu. Yirmi yıllık kısa süre içerisinde yirmi beşten fazla Cengizli kendisini han ilan etti. Devlet parçalanmış bir durumda, büyük ve ciddi bir iç savaşa doğru sürükleniyordu. Aktörlerden en avantajlısı Mamay gibi gözükmekteydi. Ancak onun da bazı dezavantajları ve aldığı yanlış stratejik kararlar vardı. Kırım adeta Mamay Mirza'nın üs bölgesi gibiydi. Burası ve çevresinde Mamay güçlü bir idare kurmuştu. Cenevizliler ile yaptığı ittifak sayesinde ticarî anlamda da yönetim bölgesi diğer bölgelere göre en azından daha güvenli durumdaydı. Bulgar, Astarhan ve Kafkasya'ya doğru genişleyerek hakimiyet alanını diğer rakiplerine göre artırdı. Fakat Saray şehri Mamay'ın (aslında Mamay destekli Muhammed Han'ın) elinde değildi. Burası Altın Orda'nın başkentiydi ve burayı ele geçirebilme en azından Altın Orda geleneğine sahip olmayı, bunun yanında da psikolojik olarak üstünlük kurmayı sağlıyordu. Bunun yanında Deşt-i Kıpçak'ta asıl ekonomik zenginliğin kaynağı Volga boyu Mamay tarafından ele geçirilememiştir²⁹⁸.

Altın Orda içeride sonu gelmeyen mücadelelerle güç kaybederken, Batu Han'dan beri Cuci ulusuna boyun eğen Ruslar, dikkatle bu karışıklıkları izliyorlardı. Bu hakimiyet mücadelesi Ruslar için büyük bir fırsat olabilirdi. Ancak Mamay Moskova'nın güçlendiğini, vergileri azalttığını, Ruslar arasında hızla itibar kazandığını, yakında bağlarını kopartmak hiç olmazsa gevşetmek için harekete geçeceğini anlamıştı. Moskova'yı öne çıkartan unsurlar arasında Murid'in Moskova knezini 1362 tarihinde Büyük Knez olarak tanınması, Ortodoks Kilisesi'nin Moskova'ya taşınması, Moskova'nın başta Tver ve diğer knezliklerle Altın Orda aleyhtarı anlaşmalar yapması vardı²⁹⁹. Mamay

298 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 124-125.

299 Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2014, s. 49.

Mirza, Moskova'yı (dolayısıyla Moskova'dan medet uman ve Tatar boyunduruğu altında yaşamak istemeyen insanları) tekrar itaat altına almak için hazırlıklar yapıyordu. Bunun sıradan bir yağma seferi olmadığı olamayacağı hem Mamay'ın askerleri, hem de Rus knezleri tarafından epey iyi bilinen bir gerçektir. Sefer öncesinde taraflar hemen hemen kesinleşmiş gibiydi. Litvanyalılar XIV. yüzyıl sonlarına doğru Novgorod hariç Rusya topraklarını zapt etmişlerdi. Bu sebeple Novgorod'da Moskova aleyhtarı, Litvanya yanlısı; Moskova'da ise Novgorod aleyhtarı Orda yanlısı bir yönetim oluştu. Orda-Moskova ilişkilerinin gelişmesinde kilisenin rolü de epey büyüktü. Bununla birlikte Mamay'ın Moskova'ya karşı olan kötü tutumu ve Litvanya ile müttefiklik çabaları bu hizipleşmeyi de derinleştirdi³⁰⁰. Mamay Kırım ve Karadeniz civarında güçlü olduğundan bölgede koloni faaliyetlerinde bulunan Cenevizler ile yakınlaşarak onları da ittifaka dahil etti³⁰¹. Böylelikle Mamay ordusuna Türk-Tatar askerlerinden başka Ermeni, Ceneviz, Çerkes gibi farklı milletlerden oluşan paralı askerleri kattı³⁰². Rusya tarafında ise knezler Saray'ın kendilerine olan davranışlarından memnunnardı ve Litvanya'nın yaptığı ağır tahribata yol açan saldırılara karşı koruyacaklarını düşündükleri için Toktamış ve Altın Orda taraftarı idiler³⁰³. İlişkilerin gerginleşmesinde her iki tarafında eşit derecede payı vardı. Knez Dmitriy 1376 tarihinde Kazan civarına yağma seferine çıktı³⁰⁴. 1378 yılında Moskova üzerine ufak bir uyarı seferine çıkıldı. Seferi Mamay adına Bigiç yönetiyordu. Moskova Türk-Moğol atlılarına karşı direnişe geçti ve bu öncü seferi püskürtmeyi başardı³⁰⁵.

300 Lev Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, II. Cilt, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 228.

301 Peter Jackson, *The Mongols and The West 1221-1410*, Routledge, New York, 2005, s. 315.

302 Basil Dmytryshyn, *Medieval Russia A Source Book (900-1700)*, Holt, Rinehart and Winston, 1973, s. 165.

303 Gumilev, *Eski Ruslar*, s. 234.

304 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 447.

305 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 118.

Mamay bu seferden sonra olayın ciddiyetini iyice kavramış durumdaydı. Moskova ve müttefikleri, Mamay ve müttefiklerinin karşısındaydı ve artık bir savaş kaçınılmaz durumdaydı. Ancak diğer taraftan Emîr Timur destekli Toktamış da bir sorun olarak beklemekteydi. Mamay Mirza Emîr Timur destekli Toktamış ile mi yoksa kısa bir süre önce Altın Orda'ya meydan okuyan Moskova ile mi karşılaşacağı konusunda kararsız kaldı. Ancak Rusya'yı ele geçirirse elde edeceği gelirler ile Toktamış'ın üzerine daha rahat yürüyebileceğini düşünmüş olacak ki önceliğini Moskova'ya verdi³⁰⁶. Savaştan hemen önce Mamay, Ryazan knezi Oleg ve Litvanya knezi Yagaylo ile anlaşmalar yaptı. Buna göre savaş sonrasında Vladimir Knezliği'nin toprakları Ryazan ve Litvanya arasında paylaşılacaktı. Yine anlaşmaya göre Yagaylo Kulikovskaya Ovası'nda Mamay'ın ordusuna katılacaktı. Fakat kardeşleri ile anlaşmazlığa düşen Yagaylo, Mamay'ın ordusuna daha geç katılım gösterdi³⁰⁷. Kardeşleri Moskova knezi Dmitriy'e kaçmıştı ve yapılan bütün plandan haberdarlardı. Dmitriy'e bu iki müttefiki engellemeyi, aralarındaki bölgelere çekilmeyi teklif ettiler. Dmitriy elbette böylesine avantajlı bir durumu kaçırmak istemedi, Litvanya orduları ile Mamay'ın ordularının arasından ilerleyerek Don Nehri'ni geçti. 8 Eylül 1380 tarihinde iki ordu karşı karşıya geldi ve hemen savaş başladı. Savaşın ilk saatlerinde Mamay Dmitriy'e göre çok daha avantajlı durumdaydı, buna ek olarak Rus ordusuna karşı da üstündü. Ancak Dmitry savaşa sokmayıp beklettiği ihtiyat birliklerini savaş alanına sürünce Mamay'ın ordusunun düzeni bozuldu, ardından da dağıldı³⁰⁸. Dmitry savaşı kazanmasına rağmen epey pahalı bir galibiyet kazanmıştı. Knez, birçok askerini ve komuta kademesini savaş alanında kaybetti. Kemaloğlu galibiyeti tesadüf olarak kabul etmektedir. Ona göre savaşın kazanılmasında Rus knezlerinin becerisinden çok Altın Orda'nın Fetret

306 George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak, Se-
lence Yayınları, İstanbul, 2015, s. 100.

307 Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, s.103

308 Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, Kaknüs
Yayınları, İstanbul, 2003, s. 65.

Devri'nde olması etkiliydi. Hosking de aynı fikri savunmaktadır. Ona göre savaş parçalanmış bir Altın Orda ile yapıldığından hayatî öneme sahip değildir³⁰⁹. Timothy May de bu görüşün benzerini savunur. Ona göre Mamay Kulikova'da yenilmesine ve Moğollar arasında desteğini kaybedip öldürülmesine rağmen yine de Ruslar bağımsızlıklarını kazanamadılar ve Moğol iktidarı Rus toprakları üzerinden kalkmadı³¹⁰. Savaş sonrasında Mamay Ruslar ile yeniden savaşmak için toparlanmak ve asker toplamak düşüncesindeydi. Ancak henüz toparlanamadan ve emrindeki askerlerin de birçoğu ölmüş olduğu halde Kalka Nehri'nin kenarında Toktamış ile karşılaştı ve onunla çarpışmak zorunda kaldı. Kazanma ihtimali olmayan bu savaşı kaybetti ve Kırım'a kaçtı. Burada müttefiki olan Cenevizliler tarafından öldürüldü ve malları yağmalandı³¹¹.

Edigey Mirza

Mangıt boyuna mensup Edigey Mirza, Golden'ın tabiriyle 'hanların emîri', yaklaşık yirmi beş yıl boyunca Altın Orda'nın kaderine doğrudan etki etmiş, iç ve dış politikada belirleyici unsur olmuştur. O da tıpkı selefleri gibi Cengiz soyundan olmadı için tahta çıkma hakkını elde edememiş fakat bu eksikliğini kapatmak için kendisine İslâm'ı seçmiştir. Adamları tarafından seyyid olduğu iddia edilmiştir³¹². Edigey'in kariyeri Toktamış Han'ın yanında, onun nökeri olarak başladı³¹³. Altın Orda tahtında çıkan karışıklıklar sırasında aynı tarafta bulunduğu kişilerle birlikte Urus Han'dan kaçarak Çağataylı yönetimini ele geçirip Türkistan'da sağlam bir yönetim kuran Emîr Timur'a sığındı. Timur'un yanına gelişindeki en büyük etken Urus Han'ın oğlu Toktakiya ile savaşıp yenilmesidir. Bu yenilginin ardından Emîr Timur'a sığınmayı kendi selameti için uygun gördü. Emîr

309 Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 119; Kemalöğlu, *Altın Orda ve Rusya*, s. 105.

310 Timothy May, *The Mongol Conquest in World History*, Reaktion Books, London 2012, s. 80.

311 Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s.101; Fahreddin, *Altın Ordu*, s. 66.

312 Golden, *Türk Halkları Tarihi*, s.312.

313 Fahreddin, *Altın Ordu*, s. 73.

Timur'a ayrıca Urus Han'ın ordu toplayıp geldiği haberini de getirdi³¹⁴. Edigey Timur'a sığındığı sıralar halen Toktamış ile dost ve müttefikti. Timur ile birlikte Toktamış'ı tahta çıkarmak için mücadeleler vermiş, ancak belli olmayan sebepler ötürü Toktamış ile arası bozulmuştur. Bu sıralarda Timur ile Toktamış da çatışmalar yaşıyorlardı. Edigey Toktamış ile bozuşmadan dolayı Timur ile olan bağlarını kuvvetlendirmeye gayret gösterdi. Toktamış'a karşı yapılacak olan Deşt-i Kıpçak seferinde Edigey Emîr Timur'a kılavuzluk desteği vermekten çekinmedi. Ancak yolda yaşanan bir olay Edigey ve Emîr Timur aleyhinde oldukça önemlidir. 14 Mart 1391 gecesini Edigey'in iki adamı kaçarak Toktamış'a sığındılar. Haziran ayında ise Toktamış'ın bazı adamları ele geçirildi ve sorgulandı. Toktamış'ın Timur'un ordusuyla ilgili bilgisi olduğunu öğrendiler. Bilgiyi Edigey'den kaçan iki adamı bildirmişti³¹⁵. Bu iki adam başından beri Edigey ile seyahat etmekle birlikte yüksek olasılıkla Toktamış'ın bilgi edinmek için düşman saflarına soktuğu casuslardır. Ancak onların getirdikleri değerli bilgiler de Toktamış'ın zafer kazanması için yeterli olmamıştır.

Sefer sırasında Edigey de yaptığı seçimden dolayı Toktamış'a karşı savaşmıştır. Ancak savaşın sonunda Edigey'in Deşt-i Kıpçak ve Altın Orda'nın etkilediği coğrafyaya olan bakışında birtakım değişiklikler oldu. Toktamış'ın burada gücünü kaybetmesi Edigey'de burayı kukla han aracılığıyla yönetebileceği intibası oluşturdu. Kendisinin bu amacı için Temir Kutlug'u uygun bulmuş olacak ki onun taht mücadelesini desteklemeye karar verdi. Edigey Mirza bu amaçla Emîr Timur saflarını terk edip Deşt-i Kıpçak'a dönmek için Timur'a hile ile bir oyun oynamıştır. Toktamış'a karşı kazanılan zaferde Edigey'in kabilesi Mangıtlar önemli bir rol oynamışlardı. Edigey de bunu Emîr Timur'a karşı kullanmıştır. "Kabilesinin Deşt-i Kıpçak'ta yalnız olduğunu, Toktamış'ın intikam için onları katledebileceğini, izin

314 Yezdi, *Zafername*, s. 118; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 43.

315 Yezdi, *Zafername*, s. 190.

verirse kabilesini toplayıp geri getireceğini” söyledi. Timur’u bu hikaye ile atlatan Edigey Mirza hızla Deşt-i Kıpçak’a gelerek burada hâkimiyet mücadelesine girişti³¹⁶. Ancak mücadele henüz yeni başlıyordu. Toktamış’ın kolay pes etmeyen yapısı, Edigey’in bölgede rahat hareket etmesini epey engellemiştir. Toktamış ve Edigey kendi aralarında on beş savaş yapmış, bir sonuç alınamamıştı. Toktamış Litvanya Knezi Vitovt’a sığındı ve tahtı tekrar alması karşılığında Rus topraklarını Vitovt’a bırakan bir anlaşma önerdi. Anlaşma Vitovt için oldukça cazipti. Vitovt ateşli silahlara sahip ordusunu Töton Şövalyeleri, Lehler ve Toktamış’ın bozkırlı askerleri ile destekleyerek Toktamış’ın taht mücadelesine girişti. Bu ordu 1399’da Vitovt’un komutasında Voskla Nehri kıyılarına Edigey Mirza’nın ordusuyla karşılaştı ve kesin bir yenilgi aldı³¹⁷.

Edigey’in ilgilenmesi gereken birden fazla konu vardı. Bunlardan bir tanesi Altın Orda’nın kuvvetinin tek elde, yani kendinde, toparlanması için çalışmalıydı. Bununla birlikte Ruslar Mamay devrinden beri güç kazanmaya devam ediyorlardı. Timur’un seferinden sonra Altın Orda tamamen yıkılmış ya da harap olmuş değildi. Zaten Timur’dan önce de Ruslar Altın Orda’ya karşı ilk galibiyetlerini Mamay zamanında almışlardı. Bu açıdan Timur’un Altın Orda’yı yıkıma götürdüğünü iddia etmek ağır bir itham olmakla birlikte bu dönemde Rus şehirlerinde bir gelişme görülüyordu. Şehirlerde üretim artmıştı. Knezler arasında ticarî ilişkiler gelişmiş, bu da Rusların zenginleşmesini doğurmuştu³¹⁸. Rusların gelişmesinde farklı dinamikler de vardı. Timur’un seferi bunda etkili olmuş olabilir. Ancak bizce bu konudaki en büyük etken Rusların güçlenmesi değil Altın Orda’nın güç kaybetmesidir. Altın Orda sağlam bir teşkilata, dönem içinde çok önemli ticarî yolların kontrolüne ve bunlarla birlikte çok büyük bir potansiyele sahipti. Zaten

316 İbni Arabşah, *Acâbu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selen-ge Yayınları, İstanbul, 2012, s.43-44; Fahreddin, *Altın Ordu*, s.74.

317 Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 103.

318 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 193.

geçmiş yıllarda bu potansiyelini de kullanarak Balkanlar, Doğu Avrupa, Rus coğrafyasında üzerinde tam denetim sağlamış ve XIII. yüzyılın şüphesiz en güçlü devleti olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak artık tahta Altın Orda'nın bu potansiyel gücünü kullanacak hanlar geçmiyordu. Tahta çıkanlar güçlü mirzaların elinde kukla olmaktan ileri gidemiyor, çıkan iç huzursuzluklar Altın Orda'da güç kırılması yaşanmasını sağlıyordu. Örneğin Temir Kutlug'un ölümünün ardından tahta Şadibek çıkartılmıştı. Şadibek büyük bir baskı altında, neredeyse söz söyleme hakkı bile olmayan bir handı. Ancak kendisi bu durumdan memnun değildi. Şadibek Edigey'e karşı çıkmak maksadıyla onunla savaşmış, savaşı kaybetmiş ve 1407'de Derbend'e kaçarak burada hayatını noktalamıştır³¹⁹. İşte bu tarz iç çekişmeler Altın Orda coğrafyasından toplanabilecek askerî gücün bir ya da birden fazla parçaya ayrılmasına, bu da Rus knezlikleri üzerindeki baskının azalmasına ya da Emîr Timur gibi dış etkenlerin devlete nüfuz etmesine neden oluyordu. Tüm bunlar Altın Orda'nın günden güne erimesini ve sona yaklaşmasını hızlandırmıştır.

Şadibek'in ölümü ve tahta çıkan Polat Han bu duruma karşı olduğunu ilk günlerden itibaren göstermek istemişti. O, knezlikler üzerinde tam etkin olmak istiyordu. Eskiden olduğu gibi knezliklerin Altın Orda'ya tam bağlılığını, aralarındaki davalara hanın bakmasını, knezliklerin hana hediyeler getirmesini istiyordu. Bu durum Edigey'in zihin dünyasındaki Rusya politikasıyla da uyduğu Polat Han döneminde Altın Orda ve knezlikler arasındaki ilişkiler çok daha farklı bir çizgide seyretmiştir. 1409 yılında Edigey Rusya'ya bir sefer düzenleyerek Rusya ile ilgili kafasında olan planları uygulamaya koymaya çalışmıştır. Yol üzerinde Pereyaslavl, Rostov, Dimitriyev ve Serpuhov ele geçirildi³²⁰. Sefer sırasında Edigey, Tver knezi İvan'a haber yollayarak ateşli silahları alarak kendisine katılmasını söyledi. Tver knezi Moskova yanlısı bir siyaset izleyerek

319 Alpargu, *Nogaylar*, s. 25; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s.403.

320 Fahreddin, *Altın Ordu*, s. 76.

Edigey'i bir miktar oyalamayı başardı. Ona açık açık muhalefet edip kendisini tehlikeye atmamıştır. Bu sıralarda Polat Han başkentten yolladığı haberle tahtının tehlikede olduğunu Edigey'e bildirmiş Edigey de Moskova seferini bitirerek Saray'a dönmek zorunda kalmıştır³²¹. Moskova seferi Edigey Mirza tarafından oldukça ince planlanmış bir seferdir. Kendisinden önce hanlıkta söz sahibi olan Mamay'ın yenilgisini hesaba kattığı muhakkaktır. Bu nedenle Edigey daha farklı bir yol izledi. Bir taraftan Litvanya knezi Vitovt'a Moskova'nın Litvanya'yı işgal edeceğini, Moskova'ya karşı beraber hareket etmeleri gerektiğini söylerken; Moskova'ya ise birtakım hediyeler yollayarak Litvanya'ya karşı kışkırtıyordu. Sonunda bu iki Altın Orda aleyhtarı, Vitovt ve Vasiliy Dimitrieviç, savaştılar ve Moskova'nın askerî gücü Edigey'in seferi öncesi epey azaldı³²². Moskova bir süredir Altın Orda karşısındaki ciddi güçlerden birisiydi. Edigey izlediği bu akıllı politika ile karşısında olması gerekenden daha zayıf bir Moskova buldu. Edigey'in Moskova'ya karşı kazandığı başarısının temelinde işte bu politika yatmaktadır.

Ancak Moskova knezi Vasiliy, Altın Orda'dan yani Edigey Mirza'dan gelen elçilere karşı nahoş davranışlarda bulunuyordu. Üstelik Edigey'in uzun zaman uğraştığı düşmanı Toktamış'ın bazı çocuklarını da himaye ediyordu. Edigey Moskova'nın bu tutumuna karşı bazı uyarılarda bulunduğu bir mektup yolladı³²³. Vasiliy'in bu kadar rahat davranmasında yatan temel sebep ise Moskova seferinin de sonlanmasına neden olan Altın Orda tahtındaki karışıklıklar olabilir. Bir süre sonra 1410 tarihinde Polat Han öldü ve yerine Timur Han geçti. Edigey Mirza tahtın en büyük kontrolörü olarak Timur Han'ı da kendi inisiyatifinde tahta çıkartmış olmalıdır. Ancak Timur Han seleflerinin aksine Edigey'in kendi üzerinde baskı kurmasına izin vermedi. Edigey'e karşı gelerek kendisi bağımsız bir otorite kurmaya çalıştı. Bu dönemde yaşanan gelişmelerin neredeyse tamamı

321 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 198.

322 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 197.

323 Acar, *Rusya Tarihi*, s. 58.

da Edigey Mirza aleyhine gelişmiştir. Daha önce Toktamış'ı destekleyen Litvanya, bu sefer onun oğullarını desteklemeye ve Edigey'e karşı kışkırtmaya başladı. Toktamış'ın oğlu Celaleddin, 1411 tarihinde Altın Orda'ya karşı bir yağma akını başlattı ve başarı kazandı. Hemen ertesi sene, 1412'de Timur Han Edigey'e karşı harekete geçerek onun üzerine yürüdü. Timur Han ile başa çıkamayacağını anlayan Edigey, Harezm'e kaçtı. Harezm aslında Timurluların elinde bulunan bir bölgeydi. Ancak Emîr Timur'un ölümünün hemen ardından Edigey 1406 yılında Timurlu ülkesinde çıkan karışıklıklardan faydalanarak burayı ele geçirmeyi başarmıştı. Altın Orda tahtının sürekli el değiştirdiği ve tehlike altında olduğu bir dönemde Timur Han Edigey'i Harezm'e kadar takip etmeyi göze almıştır. Bu durum Timur Han'ın Edigey Mirza'nın yönetiminden ne kadar büyük sıkıntı duyduğunun en büyük göstergesidir. Ancak Timur Han yaptığı bu stratejik hatayı tahtını kaybederek ödedi. Toktamış'ın oğlu Celâleddin Altın Orda tahtını ele geçirdi³²⁴. Bu sıralarda Edigey, daha önce Moskova seferinde yaptığı gibi Vitovt'u kullanarak Saray'ı tekrar ele geçirme planları yapmakta idi. Önce onunla savaşmış, ancak daha sonra Saray şehrini ele geçirme planları yaptığından dolayı barış imzalamak zorunda kalmıştır. Edigey Mirza, Vitovt'u Saray'da oturan Toktamış'ın oğullarına karşı kışkırtıp savaştırmak ve Toktamış'ın kuvvetleri azaldığında Saray'ı tekrar ele geçirmek gibi bir plan kuruyordu. Ancak bu emellerine ulaşamadı. İdil Nehri civarında Toktamış'ın bir başka oğlu Kadir-Birge ile yaptığı savaşın sonunda yenilerek esir alındı. 1419 tarihinde öldürüldü ve Astrahan'ın doğusundaki bozkırlara gömüldü³²⁵.

324 Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 201.

325 Fahreddin, *Altın Ordu*, s. 77.

Sonuç Yerine

Avrasya'da bulunan Moğol halkları avcılık ya da hayvancılıkla geçinen, ırsî bir liderin etrafında toplanmış kabilelere mensup olarak yaşamışlardır. Bunların siyasi faaliyetlerinin çoğunun sınırlı olduğu ve bu siyasi dünyalarının da birbirleriyle kısıtlı olduğu söylenebilir. Ancak özellikle Çin'e yakın yaşayan görece daha büyük kabileler için bu durum geçerli değildir. Onlar gerek Çin ve Kore, gerekse diğer kabileler ile yoğun siyasi ilişkiler kurmuşlardır. Buna rağmen diğer kabilelerin bu ufak dünyalarında bitmek bilmeyen savaşlar içerisinde enerjilerini harcadıkları, kız kaçırmak, otlak için savaşmak gibi daha basit işlerle uğraştıkları görülmektedir. Bu olayların tamamını kabile reisleri idare etmekteydi.

Bu durum, XIII. yüzyılın başında Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ve günümüz Moğolistan civarındaki Türk-Moğol kabilelerini bir araya toplamasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Cengiz Han yalnızca kabileleri bir araya toplamakla kalmayarak onların teşkilat yapılanmasında da değişikliklere gitmiştir. Buna göre kabilelerin isyanlarını engellemek için onları birbirleriyle karıştırma yoluna gitmiştir. Çocuklarına verdiği askerleri ve binbaşılarını farklı kabilelerden seçen Cengiz Han, farklı kabileye mensup insanları aynı binliklere toplamış, böylelikle kabilelerin isyana müsait yapısını kırmayı hedeflemiştir. Ancak kabileler Moğolistan coğrafyasını terk ettikten bir süre sonra yeniden eski düzenlerini kurmakta gecikmemiştir. İncelemeye aldığımız her üç ulusta da kabile reislerinin belirgin bazı özellikleri olduğu rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Bunlardan ilki kabile

reislerinin devlet otoritesinin azaldığı dönemlerde ortaya çıkmasıdır. Devlet otoritesinin azalması, kabile güçlerinin devlet içinde rahat hareket etmesini sağlamıştır. İkinci ortak özellikleri ise Cengiz soylu bir kadın ile evlenip küregen yani damat olmaları ve Cengiz Han ile akraba yoluyla meşruiyet arayışlarıdır. Bunların dışında üç ulusun emîrleri de dış devletlerle kendi elçileri vasıtasıyla haberleşmiş, önemli ticaret unsurlarını ellerinde bulundurmuş, tahakküm altına aldıkları hanların diğer bürokrat ve emîrlere ile iletişim içine girmelerine engel olmaya çalışmış, önemli mevkilere kendi kabilelerine mensup kişileri yerleştirerek yönetim kademesini kontrolleri altında tutmuşlardır.

Çağatay Hanlığı, yönetim birimleri açısından diğer Moğol devletlerinden farklılık göstermektedir. Burada Cengiz soyundan gelen bir han, kabileleri yöneten kabile reisleri, şehirleri yöneten valilere ek olarak Çağataylı coğrafyasını yani Türkistan'ı yöneten ve merkezden atanan ayrı bir valinin daha olduğu görülmektedir. Bu vali, hem kabile reislerinin hem de Çağataylı hanların faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Bu durum Çağataylı hanlar tarafından şikayet unsuru olsa da büyük hanlar bu duruma müdahale etmemiş, üstelik vali atamalarını yine kendileri yapmıştır. Bunun en büyük nedeni, büyük hanlık için yapılan taht mücadeleleri için Çağataylı coğrafyasının kullanılıyor oluşudur. Taht için mücadele sırasında yenilen han adaylarının Türkistan'a kaçması ve burada ordusunu yeniden tanzim ediyor oluşu, Çağataylıların bağımsızlığını engelleyen en büyük nedendir. Büyük siyasi mücadelelerin yaşandığı bu coğrafyada kabile reislerinin bağımsız siyaset izlemesi beklenemez. Onlar daha çok bozkırda yaşayan ve mesul olduğu kabilesiyle ilgilenen, siyasi olaylara karışmayan bir konumda bulunmuşlardır. Ancak bu durum gerek Büyük Moğol İmparatorluğu'nun gerekse Çağataylı tahtının gücünü kaybetmesiyle hızla yok olmuş ve Çağataylı coğrafyasında yaşayan kabileler de birbiri ardına güç mücadelesi içine girmişlerdir. Bunlardan Karaunaslı Emîr

Kazagan, Kazan Han'ı devirerek tahta kendi istediği hanları çıkartmıştır. Bu durum onu Çağataylıların gerçek yöneticisi olarak karşımıza çıkartmaktadır. Ancak kaynakların yetersiz olması sebebiyle Emîr Kazagan döneminde Çağataylı coğrafyasındaki iç meseleler ve kabileler arası mücadelelerin detayları aydınlatılamamaktadır.

İlhanlılarda ise durum daha farklıdır. İran-Azerbaycan sahasına iki kere Moğol göçü olmuştur: Bunlardan birincisi Curmagun Noyan liderliğinde 4 tümenlik bir Moğol ordusunun ve ailelerinin İran'a gelişiyle olmuştur. Gelen kabileler hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir. İkincisi ise Hülâgû Han zamanında olmuştur. Her iki göç dalgası da kalabalık Moğol ordusuyla yapılmıştır. Bunların ortak noktası, bölgeye kalıcı göç etmiş olmalarıdır. Bu sebepten ötürü İran, Azerbaycan, Anadolu, Kafkasya ve Afganistan doğrudan doğruya her iki göç dalgasından da oldukça fazla etkilenmiştir. Mezkûr bölgelere birçok Moğol kabilesi ve bunların yöneticileri gelmekle birlikte temelde Sulduslar ve Celayirler İlhanlı Devleti içerisindeki önemlerini daima korumuşlar ve devletin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Bunlardan özellikle Suldus boyuna mensup Emîr Çoban Gazan Han devrinden itibaren itibar kazanmaya başlamış, Olcaytu devrinde Emîrül-ümera olmuş ve nihayet Ebu Sa'id Bahadır Han devrinde, onun küçük yaşından da faydalanarak, devletin kontrolünü ele geçirmiştir. Emîr Çoban haricinde diğer emîrler devleti yönetme talibi olsa da bu amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Örneğin Celayir kabilesinden Baltu ve Bisuutlu Baycu'nun torunu Sülemiş, ulus emîri olarak yeteri kadar etkili olamadıkları ve önem görmediklerini düşündükleri için İlhanlılar açısından çok ciddi zararları olan isyanlara kalkıştılar. Her iki isyan da coğrafi ve sosyo-ekonomik anlamda kendilerine büyük avantaj sağlayacak Anadolu'da çıkartılmıştır. Yine bu isyanların ortak noktalarından biri de Memlûk destekli olmasıdır. İlhanlılar ile uzun yıllar mücadele eden Memlûklar, her türlü

isyancı İlhanlı emîrine karşı koşulsuz destek olmuş ve İlhanlı kabile reislerini kullanmışlardır.

Altın Orda ulus emîrlerinin ise kabileleri kullanma açısından İlhanlı ve Çağataylılara göre daha rahat oldukları görülmektedir. Bu durum Altın Orda'da kabile yapılarının çok daha büyük boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Nogay, Mamay ve Edigey mirzalar uzun yıllar boyunca Altın Orda tahtında söz sahibi olmuş, gerektiğinde han değiştirmiş, dış politikanın rotasını tayin etmiş ve han gibi davranmışlardır. Bu açıdan onlar İlhanlı ve Çağataylı kabile reislerine göre daha belirgin ulus emîri özellikleri göstermişlerdir. Özellikle Nogay ve Edigey için en önemli kabile Mangıtlar olmuştur. Bu iki emîrin gücünün alt yapısını bu kabile oluşturmuştur. Mamay ise Türk-Moğol kabilelerinin bazılarının desteğini almakla birlikte paralı askerler ile siyaset sahnesine çıkmıştır. Ancak paralı askerlerin lidere bağlılığının düşük olması ve bozkır aristokrasisi içerisinde politik herhangi bir yerlerinin olmayışı Mamay'ın diğer iki ulus beyine göre daha sönük bir yönetim göstermesine neden olmuştur. Altın Orda ulus emîrlerinin yönetim merkezleri genelde Kırım sahası olmuştur. Emîrler bölgenin jeopolitik konumunu ve ekonomik avantajlarını kullanmışlardır. Bölgenin merkezî yapısı sayesinde Doğu Avrupa ve Batı Asya'daki siyasi gelişmeleri takip etmişler ve aleyhlerine gelişebilecek durumlara karşı koyacak bir avantaja sahip olmuşlardır. Her üç mirza devrinde de Altın Orda toparlanma emareleri gösterse de aslında bu mirzalar devletin yıkılışını hızlandıran adımlar atmışlardır.

Ancak bahsettiğimiz emîrlerin hiçbirisi tüm bu önlem ve faaliyetlerine rağmen başarılı olamamıştır. Emîr Nogay, Mamay Mirza, Emîr Çoban Suldus, Togaçar ve incelediğimiz tüm diğer kabile reisleri öldürülmüştür. Kabile yapısını ve bozkır aristokrasisini korumaya çalışan kabile reisleri, devletleşme adına faaliyet gösterecekleri de bunda başarılı olamamışlardır. Kabile reislerinin tahta çıkarttıkları hanlar, bir süre sonra onların kurduğu baskıya karşı diğer kabile reislerinin de desteği ile en

güçlü ulus emîrini devirmeyi başarmışlardır. Bunda tahakküm kuran ulus emîrinin, yalnızca hana değil diğer kabile reislerine karşı baskıcı ve yıpratıcı birtakım faaliyetlerde bulunması etkili olmuştur. Ulus emîrinin kendisine karşı kurduğu baskıya karşı hanı destekleme, hanı kışkırtma, ona ekonomik ve askerî güç verme gibi hareketlerde bulunan kabile reisi ulus emîrinin devrilmesinde arka plandaki en önemli rolü oynayan karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Acar, Kezban, (2014), *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Ağır, Abdullah Mesut, (2015), *Memlûklarda Ticaret, Çizgi Kitabevi*, Konya.

Aka, İsmail, (2014), *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara.

Akad, Mehmet Tanju, (2005), *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*, Kastaş Yayınları, İstanbul.

Akbiyık, Hayrunnisa, (2003), "Mangıtlar", *DİA*, c. XXVIII , Ankara, s. 570-571.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (2013), *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.

Alan, Hayrunnisa, (2016), "Çağatay Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 68-97.

Alan, Hayrunnisa, (2012), "Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, Sayı 54, İstanbul, s. 1-20.

Alan, Hayrunnisa, (2015), *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Alpargu, Mehmet, (2007), *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul.

Artuk, İbrahim ve Artuk, Cevriye, (1974), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atwood, Christopher P., (2004), *Encyclopedia of Mongolia And The Mongol Empire*, New York.

Barthold, V. V., (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara.

Baştav, Şerif, (1989), *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Çelik, Muhammed Bilal (2013), *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Çelik, Muhammed Bilal, (2014), "İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, III/2, s. 144-165.

Çubukçu, Asri, (2003), "Lâçin", *DİA*, c. XXVII, Ankara, s. 39-40.

Dmytryshyn, Basil, (1973), *Medieval Russia A Source Book (900-1700)*, Holt, Rinehart and Winston.

Eberhard, Wolfram, (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Ulutuğ, TTK Yayınları, Ankara.

Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2004), *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, (2011), *Târihu Muhtasarid-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Basımevi, Ankara.

Erdem, İlhan, (1997), "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Denizli, s. 106-112.

Galstyan, A.G., (2017), *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Golden, Peter B., (2015), *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Golden, Peter B., (2013), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gökalp, Cevdet, (1973), *Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Göksu, Erkan, (2010), *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Basımevi, Ankara.

Grousset, Rene, (2017), *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gumilev, Lev, (2003), *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, II. Cilt, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Gül, Muammer, (2010), *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Haykıran, Kemal Ramazan, (2009), “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, Sayı 23, Muğla, s. 161-178.

Haykıran, Kemal Ramazan, (2016), *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Hope, Michael, (2016), *Power, Politics And Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*, Oxford University Press.

Hosking, Geoffrey, (2011), *Rusya ve Ruslar*, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul.

İbn Bibi, (1996), *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçukname)*, II. Cilt, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbni Arabşah, (2012), *Acâbu’l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

İbni Tagrıberdi, (2013), *En-Nücûmu’z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil, (2018), *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, TDV Yayınları, Ankara.

Jackson, Peter, (2005), *The Mongols and The West 1221-1410*, Routledge, New York.

Kafalı, Mustafa, (2002) “Çağatay Hanlığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. XXVIII, s. 345-354.

Kafalı, Mustafa, (2002), “Altın-Orda Hanlığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 397-411.

Kafalı, Mustafa, (2005), “Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri”, *Makaleler*, Yay. Haz. E. Semih Yalçın ve Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara.

Kafalı, Mustafa, (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Kafalı, Mustafa, (2005), *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim, (2000), *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim, (2014), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kamalov, İlyas, (2005), "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ankara, s. 3-20.

Kamalov, İlyas, (2003), *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Kemaloğlu, İlyas, (2016), "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 29-67.

Kemaloğlu, İlyas, (2016), "Altın Orda Devleti", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 98-149.

Kemaloğlu, İlyas, (2015), *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kesik, Muharrem, (2018), *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Konukçu, Enver, (2003), "Bir Ortaçağ Şehri: Sürmeli", *Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan*, haz. Halil Bal ve Muhammet Erat, Da Yayıncılık, İstanbul, s. 407-412.

Korykoslu Hayton, (2015), *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul.

Kurat, Akdes Nimet, (1972), *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara.

Laiou, Angeliki E., (2008), "The Palaiologoi and the World Aroud Them (1261-1400)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire 500-1492*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, UK, s. 803-833.

Lkhundev, Ganbat, (2013), *XII-XV. Yüzyıllar Arasında Türk-Moğol Halklarının Sosyo-Kültürel Tarihi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Manz, Beatrice Forbes, (2017), *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, çev. Zuhul Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul.

Marshall, Robert, (1996), *Doğudan Yükselen Güç: Moğollar*, Sabah Kitapları, İstanbul.

May, Timothy, (2012), *The Mongol Conquest in World History*, Reaktion Books, London.

Melville, Charles, (2012), “Moğol Yönetimi Altında Anadolu”, *Türkiye Tarihi 1071-1453 Bizans’tan Türkiye’ye*, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 79-138.

Melville, Charles, (1999), “The Ilkhan Öljeitü’s Conquest of Gillan (1307); Rumour and Reality”, *The Mongol Empire & its Legacy*, ed. Reuven Amitai-Preiss ve David O. Morgan, Leiden 1999, s.73-125.

Moğolların Gizli Tarihi, (2010), çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Oruç, Züriye, (2015), “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Yıkılışından Sonra Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti (1308-1335)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 24, İzmir, s. 297-323.

Ostrogorsky, Georg, (1981), *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara.

Örs, Derya, (1992), *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Özbayraktar, Aykut, (2017), “Mahmud Târâbî İsyanı (1238)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 84, Ankara, s. 211-227.

Özcan, Altay Tayfun, (2017), *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özgüdenli, Osman Gazi, (2009), *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Paşaoğlu, Derya Derin, (2014), “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar”, *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 56, Ankara, s. 147-190.

Plano Carpini, (2018), *Moğolistan Seyahatnamesi*, çev. Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul.

Reşidüddin Fazlullah, (2013), *Câmiu’t-Tevarih (İlhanlılar Kısım)*, çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelejeni, TTK Yayınları, Ankara.

Rızaeddin Fahreddin, (2003), *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Roux, Jean-Paul, (2001), *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Roux, Jean-Paul, (2006), *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Rükneddin Baybars, (1941), *Baybars Tarihi*, W. Tiesenhansen, *Altın Orda Tarihine Ait Metinler*, I, çev. İ. H. İzmirli, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

Sağlam, Ahmet, (2015), "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 41, Samsun, s. 553-562.

Smith Jr, John Masson, (1999), "Mongol Nomadism And Middle Eastern Geography: Qishlaqs And Tümens", *The Mongol Empire & its Legacy*, ed. Reuven Amitai-Preiss ve David O. Morgan, Leiden, s. 39-56.

Sümer, Faruk (1969), "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ankara, s. 1-147.

Sümer, Faruk, (2002), "Keykâvus II", *DİA*, c. XXV, Ankara, s. 355-357.

Sümer, Faruk, (2002), "Kösedağ Savaşı", *DİA*, c. XXVI, Ankara, s. 272-273.

Şerefüddin Ali Yezdi, (2013), *Emîr Timur (Zafername)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Taneri, Aydın, (1993), "Celâdeddin Hârizmşâh", *DİA*, c. VIII., İstanbul, s. 248-250.

Taneri, Aydın, (1997), "Hârizmşâhlar", *DİA*, c. XVI, İstanbul, s. 228-231.

Taşagıl, Ahmet, (2016), "Cengiz Öncesi Türkler ve Moğollar", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.11-28.

Taşagıl, Ahmet, (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, TTK Yayınları, Ankara.

Temel, Kenan, (2015), *Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Temir, Ahmet, (1959), *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Basımevi, Ankara.

Todorov, Nikolay, (1979), *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul.

Togan, A. Zeki Velidi, (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Turan, Osman, (2011), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Tuysuz, Ş. Cem, (2018) “İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş’ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, s. 1649- 1675.

Tuysuz, Ş. Cem, (2004), *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Uyar, Mustafa, (2012), “Moğol İstilas Döneminde Selçuklular”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 409-438.

Uyar, Mustafa, (2009), “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 49/1, Ankara, s. 33-47.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1967), “Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş”, *Belleten*, Sayı 124, Ankara, s. 601-646.

Ürekli, Muzaffer, (1993), “Celayirler”, *DİA*, c. VII, İstanbul, s. 164-265.

Vasary, İstvan, (2008), *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)* çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.

Vernadsky, George, (2015), *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul.

Vladimircov, Yakovleviç, (1950), *Cengiz Han*, çev. Hasan Ali Ediz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Vladimirtsov, Yakovleviç, (1995), *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan, TTK Basımevi, Ankara.

Weatherford, Jack, (2018), *Cengiz Han*, çev. Sermin Karakale, Kronik Yayınları, İstanbul.

Yakubovskiy, A. Yu., (1992), *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, TTK Basımevi, Ankara.

Yılmaz, Bülent, (2002), *Celayirliler: Kabile-Devlet*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi.

Yuvalı, Abdulkadir, (1993), “Çağatay Han”, *DİA*, c. VIII, İstanbul, s. 176-177.

Yuvalı, Abdulkadir, (2017), *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

O Z A N E R E N Ü Ç G Ü L

Bozkırın Beyleri

Cengiz Soylu Devletlerde
Kabile Reisleri

Eser; üç Cengizli Ulus olarak adlandırılan İlhanlı, Altın Orda ve Çağataylılarda isyan eden, bağımsız yönetim kurmak isteyen ya da yönetimi doğrudan ele geçirmeye çalışan bazı üst düzey Moğol komutanlarını konu etmektedir. Bunlar Çağataylılarda Emîr Kazagan; İlhanlılarda Curmagun Noyan, Baycu Noyan, Togaçar, Baltu, Sülemiş, Emîr Çoban ve Demirtaş Noyan; Altın Orda'da Emîr Nogay, Mamay Mirza ve Edigey Mirza'dır.

Bu komutanlar bağlı bulundukları devletin sayılı birkaç komutanı olmasının yanında aynı zamanda kabile reisi olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Kendilerine bağlı halk kitleleri olması, devlete yüksek miktarda asker vermelerini sağlamıştır. Bununla birlikte bürokrasiye de kendi adamlarını atayarak devletin başında bulunan hanları baskı altına almış ve devletin fiili yöneticileri konumuna gelmişlerdir.

Yalnız Curmagun Noyan ve Baycu Noyan yukarıda sayılan özelliklerin dışında özel bir yerdedirler. Doğrudan doğruya merkezden yüksek yetkilerle geniş bir bölgeye (İran, Azerbaycan, Kafkasya ve Anadolu) atanmışlardır. Onlar bağımsız bir yönetim kurma ya da isyan etme düşüncesinde olmamalarına rağmen geniş yetkileri sebebiyle bu tarzda bir yönetim kurmuşlardır.

www.karakumkitap.com
f t i @ /karakumkitap

